

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

NAGY ZSUZSANNA

**Bethlen Gábor külpolitikája és a francia diplomácia a harmincéves háborúban
(1619–1629)**

Doktori (PhD) értekezés

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Dr. Fröhlich Ida
Társadalom- és Életmódtörténeti Műhely, vezető: Dr. J. Újváry Zsuzsanna

Témavezető:
Dr. J. Újváry Zsuzsanna
egyetemi docens

2020

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés 4

I. 1. Ami a disszertáció témakörébe belefér... 8

I. 2. ...és ami kimarad 13

II. Elméleti háttér és források 16

II. 1. Vallásháború vagy államépítő háború? 18

II. 2. A hivatalos és a titkos diplomácia forrásai 25

III. Bethlen Gábor részvétele a harmincéves háború cseh-pfalzi szakaszában 39

III. 1. Erdélyi előzmények 40

III. 2. A pfalzi külpolitika és a harmincéves háború kitörése 45

III. 3. Korona és konföderáció francia szemmel 53

III. 4. A pfalzi emigráció és az 1623-as hadjárat 69

IV. Erdély csatlakozása a Habsburg-ellenes nemzetközi szövetséghez 79

IV. 1. A hágai szövetség 80

IV. 2. Bethlen Gábor alkudozásai Franciaországgal és csatlakozása a hágai szövetséghez 90

IV. 3. Portai alkudozások a hágai szövetség idején 104

IV. 4. Bethlen Gábor 1626-os hadjáratának és békekötésének visszhangja 109

V. Bethlen Gábor és a „*fejedelmek társadalma*” 117

V. 1. Rokonsági kapcsolatok kiépítése 119

V. 2. Titulatúra: *Rex, Princeps, Dux* 131

V. 3. Bethlen Péter peregrinációja mint a külpolitikai elismerés jelképe 139

VI. Összegzés 148

VII. Források és szakirodalom 153

VII. 1. Levéltári források 154

VII. 2. Kiadott források 158

VII. 3. Szakirodalom 164

Rövidítések 180

I. Fejezet

Bevezetés

„Mivel az itt szóban forgó időszakon át a francia uralkodóház volt a császári hatalmi törekvések legállandóbb ellensége, igen természetes, hogy Bécset és Konstantinápolyt nem számítva, az európai udvarok közül leginkább a párisi udvarnak ösztönzései, hitegetései vagy támogatása voltak döntő hatással az erdélyi történet fordulataira.

Bizonyos, hogy ekkora hatást nem tulajdoníthatunk az angol udvarral való érintkezésnek. [...] A francia érintkezések indító okai ugyanis egyformák, könnyen felismerhetők. Ha a harmincéves háború legelső éveinek történetét mellőzzük, az egész időszakon át nincs más motivuma ez érintkezésnek, mint az, hogy a francia udvar a német hatalom megtörésére eszközt keres és pedig tegyük hozzá, igen gyakran oly eszközt, mely eldobható. A motivumok egyformaságához vegyük az erdélyi-francia viszonyokra vonatkozó források bőségét és aránylag könnyű áttekinthetőségét. Ellenben az angol érintkezés motivumai változatosabbak. Itt is nagy tere van a Habsburgokkal szemben követett politikának, de az irány nem mindig egyforma. A politikai érdekközösséget politikai ellentétek váltják fel, melyeket némiképp enyhít a vallási rokonszenv. [...] A források pedig nem elég bővek, nem elég könnyen találhatók, majd egészen elapadnak, máskor meg váratlan bőséggel jutnak napfényre.¹

Angyal Dávid értékelése Erdély kora újkori nyugat-európai kapcsolatairól érdekes ellentétpárba állítja az Angliához és Franciaországhoz fűződő viszonyát és e kapcsolatok forrásadottságait. És bár a 19. század második felének kiadványai valóban gyakran merítettek a franciaországi kéziratárakból, jelen disszertációnak a forrásokat áttekintő részében látható lesz, hogy az 1620-as évekről szólva e bőség csalókanak bizonyul. A francia külpolitika „*motivumainak*” változatossága pedig egyrészt nem csak a harmincéves háború legelső éveire, hanem az 1620-as évekre végig jellemző volt. Továbbá ebben az időszakban még nem is mutatott döntő eltérést az angol külpolitikától, amelynek fő célkitűzése szintén a hadviselő felek közötti közvetítéstől jutott el egy Habsburg-ellenes szövetség direkt, illetve indirekt támogatásáig. E korszak erdélyi-francia kapcsolatai – részben összevetve az angollal – tehát a korábbiaknál jóval kiterjedtebb vizsgálatot érdemelnek. Annál is inkább, mivel Erdélynek a harmincéves háborúban való külpolitikájáról csak az 1635 utáni, tehát Franciaország nyílt hadba lépését követő korszakára vonatkozóan született átfogó munka,² míg Bethlen Gábor fejedelemségének francia kapcsolatai jórészt csak az utóbbi időben kerültek a vizsgáldások középpontjába.³

¹ ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával: A mohácsi véstől a szatmári békéig*, Budapest, Franklin, 1902, 3–4.

² Ioan HUDIȚA, *Histoire des Relations Diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe Siècle (1635–1683)*, Thèse pour le Doctorat ès Lettres, Présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris, Paris, Librairie Universitaire, J. Gamber Editeur, 1927. Ezen kívül Erdélynek a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béketárgyalásokat közvetlenül megelőző nyugati diplomáciájáról készült elemzés: KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi követek a vesztfáliai béketárgyalásokon = Művészet és mesterség: tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HOLN Ildikó, VÁRKONYI Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2015, 199–232.

³ Bethlen Gábor francia diplomáciai kapcsolatainak momentumait az alábbi művek vizsgálják átfogóbban vagy részleteiben: PELZ Béla, *A hainburgi béketárgyalások*, Századok 48(1914), 477–498, 577–496. Dénes HARAI, *Gabriel Bethlen: Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629)*, Paris, 2013. Uő, *A francia–erdélyi*

Elmondható ugyanakkor, hogy a múltban szép számmal születtek a Bethlen Gábor külpolitikájának egyes államokat érintő vonatkozásait kisebb-nagyobb részletességgel tárgyaló munkák, többek között az oszmán,⁴ moldvai-havasalföldi,⁵ velencei,⁶ angol,⁷ holland,⁸ svéd,⁹ dán,¹⁰ cseh,¹¹ lengyel¹² vagy orosz¹³ viszonylatban. A Bethlen Gábor külpolitikájáról, illetve az

kapcsolatok titkos útjain. Bornemisza Ferenc és János diplomáciai tevékenysége az 1620-as években = Szélgjegyzetek Magyarország történetéhez, szerk. ILLIK Péter, Budapest, 2016, 34–73. HÁMORI NAGY Zsuzsanna, Francia követ Erdélyben 1625-ben, megjelenés előtt, Levéltári Közlemények, 2018. 1-2. sz. (89. évf.) Uő, Francia követjelentések Bethlen Péter brüsszeli és velencei tartózkodásáról = Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények 2015, Budapest, Oszk, 2016. Uő, A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, szerk. DÁNÉ Veronka, HORN Ildikó et al., Kolozsvár, 2014. Uő, „Rien de barbare”: Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozása = Utak és útkeresztvezető, Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére, főszerk. KAHLER Frigyes, Budapest, TITE, 2013. Uő, Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25.-április 22.) = Összekötnek az évezredek, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, PPKE, 2011.

⁴ BÍRÓ Vencel, *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár, 1921. PAPP Sándor, *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621)*, Századok 145 (2011/4), 915–974. Uő, *Bethlen Gábor ismeretlen hadjáratú terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen = Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor, Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 103–127.

⁵ Eudoxiu de HURMUZAKI, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen, Dritter Band*, Bucuresci, Socecu, 1884. JAKÓ Klára, *Moldva és Havasalföld szerepe Erdély politikai kapcsolataiban = Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Budapest, 2012.

⁶ NAGY László, *Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i turchi con gli Asburgo = Venezia e Ungheria nel Rinascimento : atti del convegno [Venezia, 11-14. giugno 1970], org. Fondazione Giorgio Cini, Accademia Ungherese delle Scienze, Istituto per le Relazioni Culturali di Budapest, a cura di Vittore BRANCA, Firenze, Olschki, 1973, 199–214. Florin Nicolae ARDELEAN, Florina CIURE: *Guerra e diplomazia nella Transilvania dell'anno 1625: Da un documento dell'Archivio di Stato di Venezia*, Studia historica adriatica ac danubiana, 1–2/X(2017), 68–93.*

⁷ ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával... i. m.* KVACSALA János, *Az angol-magyar érintkezések történetéhez*, Századok 26(1892), 9–10. füzet, 709–719, 793–810. ZARNÓCZKI Áron, *Anglia és Bethlen Gábor kapcsolata angol diplomáciai jelentések tükrében (1624–1625) = ECCE: Eötvös Collegium – Collegiumi Értesítő I. (2010/2011)*, szerk. HORVÁTH László, MARKÓ Anita, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 121–152. Uő., *Angol követjelentések Bethlen Gábor első hadjáratáról és a nikolsburgi békekötésről (1619–1622) = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 129–144. KURUCZ György, *Erdély és az angol diplomácia Bethlen Gábor fejedelemsége idején = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 69–77.

⁸ MIKLÓS Ödön, *Bethlen Gábor és a holland diplomácia*, *Protestáns Szemle* 38/9(1929), 595–608. PIRI Zoltán, *Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe*, *Történelmi Szemle*, 1–2(1999), 157–176.

⁹ SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia: A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az uppsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján*, Budapest, 1882. NAGY Gábor, „*Med Betlehenn Gabor är nu väl at correspondera*”: *Svéd diplomáciai források a fejedelemről 1625–1626-ban = Bethlen Gábor képmása*, szerk. PAPP Klára, BALOGH Judit, Debrecen, 2013, 117–135. KÁRMÁN Gábor, *II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei*, Századok 152(2018), 717–769.

¹⁰ KÉPES György, *Az erdélyi és a dán állam Bethlen Gábor korában = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 131–147.

¹¹ GINDELY A., *Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung: Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618, Zweiter Band*, Prag, Tempsky, 1878, 254–290. DEMKÓ Kálmán, *A magyar–cseh konföderáció és a beszercebányai országgyűlés 1620*, Századok 20(1886), 105–121, 209–228, 291–308.

¹² KURUCZ György, *Sir Thomas Roe és az erdélyi-lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején = Magyarhontól az újvilágig*, Budapest, 2002, 55–63. GEBEI Sándor, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, Szeged, 2007. Uő, *Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig) = Bethlen Gábor képmása... i. m.*, 93–115. Uő, *Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 56–68.

¹³ WITTMANN Tibor, *Bethlen Gábor és az 1628/29. évi erdélyi-orosz szövetségi terv keletkezése = Magyar-orosz történelmi kapcsolatok*, szerk. KOVÁCS Endre, Budapest, 1956, 35–51. Gunnar HERING, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638*, Wiesbaden, 1968. Vera TCHENTSOVA, *Moscou face à la tentation protestante du patriarche oecumenique Cyrille Loukaris = L'union à l'épreuve du formulaire. Professions de foi*

által alkalmazott diplomáciai testületről szóló kérdésekkel pedig a közelmúltban a fejedelem születésének, illetve trónra lépésének évfordulói kapcsán foglalkozott a magyar történettudomány. Az 1980-as és 2013-as évek megemlékezései ebből a szempontból elsősorban a fejedelem által működtetett diplomáciai szervezetre¹⁴ és az általa alkalmazott diplomatákra, ágensekre¹⁵ koncentráltak.

Jelen disszertáció célja, hogy Bethlen Gábor Erdélyének részvételét a harmincéves háborúban egyetemes történeti kontextusba helyezze, és az erdélyi-francia diplomáciai kapcsolatok szempontjából feltárja. Éppen e korábban még sosem vizsgált kapcsolatrendszer, valamint az eddig nem kutatott francia diplomáciai források feltárása teszi lehetővé annak megállapítását, hogy Bethlen Gábor külpolitikájának célja állama és személye nemzetközi elismertetése volt. Azonban a köztudatban máig élő képtől eltérően külpolitikája nem kizárólagosan és nem elsősorban a Porta égisze alatt működött, hanem állama védelmét és személyes elismerését az oszmán vazallus függő státuszán túl, nyugat-európai partnerek által kívánta garantálni, illetve elismertetni.

A disszertációban bemutatom, hogy államának, az Erdélyi Fejedelemségnek elismerését nemzetközi szerződésbe foglalása jelentette a kor kívánalmainak megfelelően:¹⁶ állama biztonságának garantálását, elsősorban is a császár elleni védelmét éppen Franciaországtól (és Angliától) várta. Személyének nemzetközi elismerését pedig a „*fejedelmek társadalmába*”¹⁷ való belépés jelentette, amely a választott királyi (cseh, magyar, lengyel) vagy a német-római fejedelmi cím elnyerése, valamint rokoni kapcsolatok (házasság, keresztszülőség, gyámság) kiépítése útján történhetett. E törekvését hűen tükrözi a francia diplomáciájában alkalmazott retorikája is, amelyben magára számos alkalommal mint a Német-római Birodalom fejedelmére utalt, vélhetően azért, hogy csökkenteni igyekezzen oszmán vazallus státuszának,¹⁸ illetve nem

entre Églises d'Orient et d'Occident (XIIIe–XVIIIe siècle), ed. Marie-Hélène BLANCHET, Frédéric GABRIEL, Paris, 2016. HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633) = Lymbus Magyarástudományi forrásközlemények 2016*, Budapest, Oszk, 2017.

¹⁴ BENDA Kálmán, *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában*, Századok (4)1981, 725–730. KÁRMÁN Gábor, *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*, Korall 13/48(2012), 33–61.

¹⁵ Uő, *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában = Bethlen Gábor és Európa... i. m.* KOVÁCS Katalin Anita, *Bethlen Gábor külpolitikai törekvései ügynökhálózata tükrében = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 148–160.

¹⁶ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Band 5 Pro-Soz*, Hrsg. Otto BRUNNER, Werner CONZE, Reinhard KOSELLECK, Klett-Cotta, 1994, Art. Sicherheit, 838–839; 842. R. VÁRKONYI Ágnes: „*Legnagyobb bölcsesség és eszeség...*”: Bethlen Gábor és az európai béketárgyalások, Valóság 2/24(1981).

¹⁷ Lucien BÉLY, *La société des princes: XVIe–XVIIIe siècle*, Paris, Fayard, 1999.

¹⁸ Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi státuszának változásairól a Habsburg- és az Oszmán-Birodalom függőségében: VAJDA Gyula, *Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*, Kolozsvár, Stein, 1891. PAPP Sándor, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, 2003 (Schriften der Balkan-

fejedelmi családból való származásának súlyát. A disszertációban feltárt adatok alapján kijelenthető, hogy Bethlen Gábor külpolitikai célkitűzései Franciaország vonatkozásában csak részlegesen valósultak meg: a fejedelemnek nem sikerült szövetséget kötnie XIII. Lajossal, sem a francia uralkodó védelme alá helyezkednie, ugyanakkor fejedelemsége végére sikerült saját személye és családja elismerését elnyernie unokaöccse, Bethlen Péter nyilvános, már-már családias fogadtatása révén Párizsban.

I. 1. Ami a disszertáció témakörébe belefér...

Az Erdélyi Fejedelemség államközi, valamint Bethlen Gábor személyes elismertetésének narratívájába az alábbi nagyobb témakörök férnek bele fejezetekre lebontva.

A II. fejezetben bemutatom a disszertáció témájának elméleti és forrásbeli hátterét. A II.1 alfejezet az egyetemes történeti hátteret nyújtó harmincéves háború értelmezési lehetőségeit vizsgálja a nemzetközi szakirodalom legfontosabb irányvonalait kiemelve. Kiindulópontként a magyar történettudomány számára legismertebb, Heinz Schilling által kidolgozott konfesszionalizáció elméletét járom körül, valamint a német szerző által felállított korszakolás alapján elemzem a felekezeti elem jelenlétét, illetve halványulását a harmincéves háború szövetkezései idején. Fontos kiemelni, hogy ekkoriban már nem kizárólagosan a felekezeti motivációk dominálták a külpolitika irányítását, hanem egyre fontosabb szerepet játszottak az egész kora újkoron átívelő dinasztikus konfliktusok vagy a különböző legitimációs indokok. A téma szempontjából külön kitérek az előbb Valois-, majd Bourbon-Habsburg dinasztikus ellentétre, amely szükségképpen magával hozta a francia külpolitika oszmánok irányába való nyitását is. A Habsburgok hátában létrehozott szövetségek, vagyis az *alliance de revers* politikájának keretében vizsgálándók ugyanis Franciaország és Erdély mindenkori diplomáciai érintkezései.

A 20. század második felétől zajló történeti békekutatás elméletei közül a disszertációban vizsgált korszakra és témára Johannes Burkhardt elméletét alkalmazom, amely szerint a háború a kora újkori állam gyengeségéből és alulfejlettségéből következik. Ebből

Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Nr. 42). KÁRMÁN Gábor, *Transylvania between the Ottoman and the Habsburg Empires = Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe 1600–2000*, eds. Linas ERIKSONAS, Leos MÜLLER, Brussel, 2005, 151–158. OBORNI Teréz, *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben (tanulmányok)*, Budapest, 2011 (Udvertörténet kötetek IV.). UŐ., *Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania = The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, eds. KÁRMÁN Gábor, Lovro KUNČEVIĆ, Leiden–Boston, Brill, 2013, 67–89.

kifolyólag a harmincéves háború éppen annyira tekinthető államépítő háborúnak, mint vallásháborúnak, amelynek során az elhúzódó konfliktus lezárása a kifejtetlen államok számára biztonsági kockázatot jelentett. A Reinhard Koselleck féle fogalomtörténeti megközelítésből pedig már tudható, hogy a kortársak felfogásában a különféle szövetségeknek és a békekötéseknek garantálnia kellett az államok biztonságát, amely így nemzetközi szerződésekben valósult meg. A bemutatott elméletek tanúsága szerint tehát Bethlen Gábor külpolitikai motivációit nem lehet kizárólag a felekezeti elem mentén, a protestáns szolidaritás keretein belül vizsgálni. Külpolitikai törekvései az Erdélyi Fejedelemség biztonságának garantálására és nemzetközi elismertetésére pedig a korszakban teljesen természetes módon merültek fel.

A II.2 alfejezetben – rövid diplomáciatörténeti kitekintés után – számbaveszem azokat a kiadott és kiadatlan diplomáciai, elsősorban követségi forrásokat, amelyeknek átvizsgálása elengedhetetlennek bizonyult a téma feltárásához. A források összegyűjtése során kiviláglik, hogy Franciaország és Erdély érintkezése nem írható le pusztán a hivatalos diplomáciai levelezések segítségével, hanem a vizsgálatba be kell vonni, és figyelembe kell venni egyéb forrásokat is, amelyek a titkos diplomácia fontosságát hangsúlyozzák. Francia részről kiemelendők a külügyi mechanizmusban érdekelt személyek, főképpen a külügyi államtitkárok iratai, továbbá a kiterjedt rezidensköveti hálózatból hozzájuk nagy számban befutó követjelentések. Erdélyi oldalról elmondható, hogy a fejedelemség csak Konstantinápolyban tudott állandó követséget fenntartani, így az ottani követektől fennmaradt levelezéseken kívül még magának a fejedelemnek, Bethlen Gábornak a levelei, továbbá a szolgálatában álló magyar és külföldi diplomatáktól származó, magyar és nemzetközi forráskiadványokban megjelentetett, vagy csak levéltárakban megtalálható források jöhetnek számításba.

A III. fejezet a Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratához vezető erdélyi és nemzetközi események felvázolásával kezdődik, majd Bethlen Gábor és a Bécsbe küldött rendkívüli francia követség érintkezéseit elemzi részletesen. Lezárásképpen a magyarországi hadjáratának utolsó szakaszából kinövő, és második hadjáratához vezető diplomáciai alkudozásait mutatom be a nyugati hatalmakkal, amelyeket a pfalzi emigráció hozzá menekülő tagjain keresztül bonyolított. A III.1 alfejezet során a fejedelem trónfoglalása, az oszmán elitbe való beágyazottsága és a Habsburg oldallal való kezdeti küzdelmei kerülnek előtérbe. Egy portai követutasítás szerint már ekkor felmerült benne, hogy a körülmények kedvező állásakor esetlegesen elnyerhetné a magyar és a cseh trónt is. Mindenesetre már az 1610-es években szoros kapcsolatot ápolt a Protestáns Unió vezető hatalmával, a Pfalzi Választófejedelemséggel heidelbergi peregrinusai révén. A III.2 alfejezetben az 1600-as évek elejéig visszanyúló

protestáns-katolikus szembenállást, továbbá az ebből kifejlődő harmincéves háború kitörését mutatom be. Részletesen kitérek azokra a nagyszabású tervekre, amelyekkel a Habsburg-ellenes hatalmak fel kívánták osztani maguk között a császári, a cseh és a magyar trónt, és amely tervekhez utóbb maga Bethlen Gábor is csatlakozott saját elképzeléseivel.

A III.3 alfejezetben bemutatom a XIII. Lajos által a közép-európai régióba küldött rendkívüli francia követség tevékenységét, amelynek célja az volt, hogy békét szerezzen II. Ferdinánd és cseh, illetve magyar alattvalói között. A francia-erdélyi tárgyalások két részre oszthatók aszerint, hogy Bethlen Gábor a cseh-magyar rendi konföderáció tagjaként vagy pedig a fehérhegyi csata után immár önállóan érintkezett a békeközvetítő küldöttséggel. Az 1621. tavaszi hainburgi béketárgyalások elemzésekor a háborúban érdekelt felek ellentétes érdekeinek bemutatása mellett figyelmet fordítok a disszertációban kiemelten kezelt elismerés kérdésének kifejtésére is. Ennek jegyében bemutatom, hogy Bethlen Gábor a szimbolikus békeközvetítő elemekre helyezve a hangsúlyt mennyivel jobb képet tudott magáról kialakítani a francia követekben, mint választott király társa, Pfalzi Frigyes. Mindezt annak ellenére tudta elérni, hogy választott cseh-, illetve magyar királyi címükkel mindeketten szinte a teljes nemzetközi elszigetelődést kockáztatták újdonsült uralmuk legelejétől kezdve.

A III.4 alfejezet Bethlen Gábor második magyarországi hadjáratának diplomáciai hátterével foglalkozik. Ennek gyökerei visszanyúlnak első hadjáratának utolsó, 1621-ben, Morvaországban folytatott szakaszához. A pfalzi emigránsok közül szolgálatába álló személyek közül bemutatom Matthias Quadt keimelkedő kapcsolattartó szerepét a nyugati hadszíntérrel: Ernst Mansfeld alatt harcolva és követeként eljárva minden bizonnyal naprakész információkkal látta el Bethlen Gábort a zsoldosvezér francia és holland tárgyalásairól. A cseh trónjáról és ősei földjéről elűzött Pfalzi Frigyessele a fejedelem Petendi György és Ehrenfried von Berbisdorf révén tartotta a kapcsolatot, míg a téli király hadvezére, Thurn gróf, valamint az erdélyi követek segítségével konstantinápolyi alkudozások révén igyekezett oszmán támogatást szerezni egy újabb Habsburg-ellenes hadjáratához.

1623-as, sikertelen második hadjárata után Bethlen Gábor immár nem ígéretet, hanem stabil szövetség révén szeretett volna csatlakozni bármilyen, a Habsburgok ellen irányuló közös hadművelethez. Ezen erőfeszítése hátterében álló diplomáciai alkudozásokat, illetve azok sikertelenségéhez vezető utat világítja meg részleteiben a IV. fejezet. A IV.1 alfejezet a nyugat-európai hatalmak bevonásával megszülető hágai szövetség keletkezését mutatja be az angol-francia dinasztikus szövetség létrejötté és kudarca szempontjából kiindulva. Részletesen felvázolom, hogy milyen tárgyalásokat folytatott Ernst Mansfeld I. Jakabbal és I. Károllyal, valamint XIII. Lajossal. E tárgyalások során bukkant fel ugyanis először annak lehetősége

francia részről, hogy Bethlen Gáborral is felvegyék a diplomáciai kapcsolatot egy esetleges szövetség megkötése céljából. Erdély ügyében további analógiát nyújt a francia-brandenburgi kapcsolatok alakulása is, amelyek titokban és szinte kizárólag szóban folytak. A hosszas alkudozások után, 1625 decemberében megszülető hágai szövetség létrejötte mellett kitérek arra is, hogy Franciaország végül milyen megfontolásokból nem csatlakozott a közös üggyhöz.

A IV.2-3 alfejezetek foglalkoznak a legszűkebb értelemben vett francia-erdélyi diplomáciai kapcsolatok alakulásával. Ezekben részletesen bemutatom, hogy az 1625–1626 során, két szálon: közvetlenül, illetve a Portán keresztül zajló alkudozások miatt futottak zátonyra a biztató kezdetek ellenére. A közvetlen kapcsolattartással elsősorban egy Sebastien de Breyant de Montalto nevű francia katona volt megbízva, aki a vizsgált években többször is megfordult Erdély és Franciaország között, kettős követként működve. Egy leendő szövetség részleteit rajta kívül kolozsvári Bornemisza Ferenc intézte a konstantinápolyi francia követtel, Philippe de Harlay de Césyvel szoros együttműködésben. A mozaikszerűen összeálló forrásokból az rajzolódik ki, hogy a francia fél – különböző okoknál fogva – nem tudta teljesíteni Bethlen Gábornak a szövetséghez csatlakozására vonatkozó feltételeit, sem anyagi, sem egyéb tekintetben. Utóbbi megfontolások közé tartozott volna a fejedelem felvétele a francia uralkodó által kezdeményezett szövetségbe, az Erdélyi Fejedelemség védelmének garantálása, valamint Bethlen Gábor és állama befoglalása a jövőendő univerzális békébe.

A szövetségi tárgyalásokkal párhuzamosan a fejedelem portai rezidense, Balásházy László és a Habsburg-ellenes hatalmak konstantinápolyi követei szoros együttműködésben dolgoztak azon, hogy Bethlen Gábor elnyerje a szultán engedélyét a hágai szövetségbe való belépésre, továbbá katonai segítséget kapjon a II. Ferdinánd ellen indítandó hadjáratához. Az engedélyek többszöri kérése azonban értetlenséget szült elsősorban a portai francia követ részéről, akinek uralkodója egyébként sem járult volna hozzá az oszmán segédcsapatok kérésének támogatásához. Ugyanitt érdemes kiemelni, hogy annál hathatósabban támogatta viszont Césy a szultán és a császár között éppen folyó gyarmati béketárgyalások megakasztását az erdélyi fejedelem kérésére, hiszen így Franciaország anélkül támaszthatott volna bizonytalanságot a Habsburgok hátában, hogy szövetségi szerződésben vagy anyagilag el kellett volna köteleződnie.

Bethlen Gábor a franciákkal folytatott sikertelen tárgyalásai ellenére a hágai szövetség tagja lett 1626 decemberében, azonban e kibővült szövetség közös ténykedése eddigre már csúfosan véget ért, és megszületett a fejedelem harmadik magyarországi hadjáratát lezáró békekötés II. Ferdinánddal. A kölcsönös csalódottság mélyebb okait a IV.4 alfejezetben elemzem. Ezek között éppúgy szerepet játszott az, hogy a szövetségesek alig fizettek ki valamit

a szerződésben megígért hadsegélyből; hogy a Mansfeld gróf által a magyar hadszíntérre vezetett hadsereg ténylegesen szinte harc képtelen volt a kimerültségtől és a betegségektől; továbbá az a tény, hogy Bethlen Gábor fegyverszünetnek álcázva a császárral kötött békéjét, még mintegy fél évig hitegette szövetségeseit a hadjárat újrakezdésével, de végül magára hagyta a Sziléziában telelő maradék szövetséges hadsereget.

Miután az eddigi fejezetekben bemutattam, hogy milyen nehézségekbe ütközött Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség államiságának nemzetközi elismertetésére tett erőfeszítései közben, az V. fejezetben személyes elismerésének kérdéseit járom körül. A kora újkor folyamán ugyanis a dinasztikus külpolitika folytatása, illetve a már megszerzett címekhez való ragaszkodás és azok retorikai hangoztatása révén tudtak az újonnan felemelkedő uralkodók belépni a fejedelmek társadalmába. Az V.1 alfejezetben Bethlen Gábor dinasztikus házasságpolitikáját elemzem: a császár leányának elnyerésére tett kísérleteit a korszakban zajló kereszties mozgalom, a *Militia christiana* lovagrend történetéhez kötöm. E törekvésének kudarca után rátérek Brandenburgi Katalinnal kötött házasságára: mindeddig ismeretlen francia források segítségével ezen dinasztikus kapcsolat újabb, elsősorban területi igényekben jelentkező aspektusait világítom meg. Házasságpolitikájának részletezése után Bethlen Gábor titulaturáját vizsgálom az V.2 alfejezetben; király (*rex*), Erdély és Magyarország fejedelme (*princeps*), továbbá a Német-római Birodalom fejedelme (*princeps*) és Oppeln-Ratibor hercege (*dux*) címei közül valós és hosszan tartó birtokosa egyedül az erdélyi fejedelmi titulusnak bizonyult. Magyar királyságát, illetve német fejedelemségét azonban – elsősorban Franciaország felé alkalmazott – retorikájában igyekezett mindenkor a Német-római Birodalom rendszerében feltüntetni. Bár a francia diplomácia többnyire nem reagált semmilyen módon a retorikai elemek hangsúlyozására, az V.3 alfejezetben foglaltak tanúsága szerint elmondható, hogy Bethlen Gábor családja, illetve szó szerint „háza” („*maison*”)¹⁹ neve elismerést nyert XIII. Lajos részéről unokaöccse, Bethlen Péter peregrinációja idején.

I. 2. ...és ami kimarad

¹⁹ „[...] la bienveillance et amitié que je porte a vous et a votre maison.” A francia uralkodó levélfogalmazványa Bethlen Gábornak, 1628. április 6. Közli I[oan] HUDIȚĂ, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles*, Iași, 1929, 45.

A disszertációban Erdély államiségának nemzetközi garantálására és Bethlen Gábor személyes elismerésének kérdésére helyezem a hangsúlyt. Emiatt egyes kisebb-nagyobb témák óhatatlanul is kimaradnak a fentiekben bemutatott narratívából.

Az első nagyobb hiátust a Bethlen-historiográfia kérdése jelenti, amely kiterjedtségénél fogva nem lehet jelen disszertáció tárgya, hiszen végtelenül kitágítaná az elméleti kereteket bemutató fejezet határait. Ebből kifolyólag a disszertációnak nem célja Bethlen Gábor politikai célkitűzéseit, azok vitatott pontjait historiográfiai szempontból elemezni.²⁰ A fejedelmi külpolitikát tárgyaló munkák közül érintőlegesen csupán az alábbiakat emelem ki, amelyekhez képest mind a legutóbbi idők kutatásai, mind a disszertáció új megvilágításokat kínál.²¹ A 19. századi nagy forráskiadási hullám, amelynek eredményeire a forrásokat bemutató fejezetben térek ki, valamint a pozitivisták történetészete már lehetővé tette, hogy a fejedelem külpolitikáját az európai eseményekhez kössék. Így először a Szalay László által írt *Magyarország története* kapcsolta össze a fejedelem Habsburg-ellenes mozgalmait a harmincéves háborúval.²² Szilágyi Sándor,²³ Gindely Antal és Acsády Ignác,²⁴ valamint Angyal Dávid²⁵ Bethlen Gábor életrajzai igyekeztek nemzetközi összefüggésbe helyezni a fejedelem külpolitikáját, és a különböző államokba delegált magyar és külföldi követeiről is számos adatot közöltek.

A 19–20. századi, sőt, néha a közelmúltbeli, Bethlen Gáborral foglalkozó történeti irodalom közös vonásának tekinthető ugyanakkor, hogy vagy a 19. századi függetlenségi eszmét vetítették vissza és maradtak a kuruc-labanc dichotómia keretei között, vagy az európai-nem európai ellentétből a Közép-Európa ellen irányuló „periférikus erőket”, azaz a törököt támogató, annak fősége alatt való országegyesítési kísérletet mutatták be, mint külpolitikája legfőbb célkitűzését. Utóbbi kapcsán legnagyobb szerepe a máig is leghatásosabb Bethlen Gábor életrajznak van, amelyet Szekfű Gyula írt,²⁶ és ami – bár a fejedelem tevékenységét részleteiben is a harmincéves háború eseményeihez kötötte –, le kívánt számolni a korábbi időszak idealizált Bethlen-képével. Csak az újabb kutatások révén vált azonban egyértelművé,

²⁰ E vitákat jól követhetően összefoglalják: ÖZE Sándor, *Nemzettudat és historiográfia*, Budapest, Hamvas Intézet, 2009. ILLIK Péter, *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

²¹ Bibliográfiai vonatkozásban bővebben lásd: HERNÁDI László Mihály, *Bethlen Gábor: bibliográfia 1913–1980*, Budapest, 1980.

²² R. VÁRKONYI Ágnes, *A pozitivisták történetészete a magyar történetírásban II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása 1830–1860*, Budapest, Akadémiai, 1973 (Tudománytörténeti tanulmányok 6), 472.

²³ SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor*, Budapest, 1886.

²⁴ GINDELY Antal, ACSÁDY Ignác, *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*, Budapest, 1890.

²⁵ ANGYAL Dávid, *Gabriel Bethlen*, Paris, Impr. Daupeley, 1928 (Különlenyomat a Revue historique-ből). Uő, *Történeti tanulmányok: Bethlen Gábor*, Budapest, MTA, 1937, 181–268.

²⁶ SZEKFŰ Gyula, *Bethlen Gábor: Történelmi tanulmány*, a bevezető tanulmányt és a Bethlen-irodalom kiegészítő fejezetét írta PAMLÉNYI Ervin, Budapest, 1983.

hogy a források nem igazolják Bethlen Gábornak a török támogatására épített országegyesítő tervét,²⁷ így a fejedelem „*európai jelenlétének alternatíváit*”²⁸ vizsgálva több oldalról, a diplomácia-, pénz- vagy gazdaságtörténet, valamint a korabeli propaganda és hírközlés szempontjából is újra kell gondolni a fejedelem életművét, hogy valóban korszerű képet alkothassunk róla.

A fenti megfontolásokhoz hasonlóan eseménytörténeti szempontból is más szemszöget alkalmazok a disszertációban. Bethlen Gábor külpolitikai motivációit a nyugat-európai eseményekhez kötve mutatom be, így értelemszerűen azokat az egyetemes történeti folyamatokat bontom ki részletesen, amelyekhez a fejedelem csatlakozni kívánt: a Protestáns Unió és a Katolikus Liga szembenállása; Franciaország és az Oszmán Birodalom viszonya; a hágai szövetségig vezető nemzetközi érintkezések a nyugati hatalmak között. Ezzel szemben a többnyire széles körben ismert magyar királyságbeli események, valamint a magyar rendeknek a fejedelemhez fűződő viszonyának részletezése helyett azok említése inkább csak háttérként szolgál a fejedelem diplomáciai tárgyalásainak elemzéshez. A disszertációban tehát csak halványan jelennek meg az 1619–1620. évi pozsonyi és beszercebányai országgyűlések; a magyar rendek viszonyulása a csehországi eseményekhez, majd Bethlen Gábor háborúba való beavatkozásához és béketárgyalásaihoz; a nikolsburgi békét követő 1622-es soproni országgyűlés; III. Ferdinánd magyar királlyá választása 1625-ben; a magyar főnemesség vonakodása Bethlen Gábor támogatására második és harmadik hadjáratának idején, illetve maguk a hadtörténeti események. Kivételt képeznek az 1625-ben folyó gyarmati béketárgyalások, amennyiben a fejedelem kísérlete a megállapodás létrehozásának megakadályozása erőteljesen formálta portai diplomáciáját: az e törekvésében segítséget nyújtó Habsburg-ellenes hatalmak kostantinápolyi tevékenységét részletesebben is megvilágítom a IV.3 alfejezetben.

Végül pedig Bethlen Gábor személyes elismerésre való törekvésének tematikájából a királyi címek vizsgálata esetében nem elemzem külön a lengyel trón megszerzésére irányuló külpolitikai erőfeszítéseit. Ez a kutatási terület már részben feltárt,²⁹ másrésztől pedig olyan hatalmas anyagot ölel fel, amelynek bemutatása szétfeszítené a disszertáció kereteit. A szűkebben vett erdélyi-francia kapcsolatok szempontjából ráadásul kiviláglik, hogy Bethlen Gábor törekvése a lengyel trónra a francia diplomácia részéről inkább negatív, mintsem pozitív

²⁷ PÉTER Katalin, *Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta*, Századok 117(1983). PAPP Sándor, *Bethlen Gábor, a magyar királyság és a Porta... i. m.*

²⁸ R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Gábor jelenléte Európában = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 9–75. Uő, *Az európai jelenlét alternatívái = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 13–35.

²⁹ Lásd GEBEI Sándor idézett munkáit a 12. lábjegyzetben.

felhangokkal kísért, és e téma a két állam diplomáciai kapcsolataiban nem játszott szinte semmilyen szerepet. Röviden elmondható, hogy a francia-lengyel-erdélyi ügyek 1626-ban futottak egymással a legszorosabb párhuzamban. Az 1626. decemberi toruńi szejmen merült fel ugyanis – Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor neve mellett – XIII. Lajos öccsének, Gaston orléans-i hercegnek a lengyel trónra való jelölése, amelynek érdekében Krzysztof Radziwiłł litván nagyhetman titkos levelezést folytatott.³⁰ Ebben a vonatkozásban egyedülként a konstantinápolyi francia követ megjegyzése idézhető Erdély szerepéről e kérdésben. Eszerint ha az erdélyi fejedelem elkötelezett a francia király iránt, akkor XIII. Lajost még nagyobb becsben fogják tartani a lengyelek, akik egyszer talán a török és az erdélyi iránti félelmükben vagy tiszteletükben újra franciát választanának királyuknak.³¹ Néhány évvel később azonban, immár a Bethlen Gábor által Konstantinápolyba küldött két francia vándordiplomata, Jacques Roussel és Charles de Talleyrand megjelenésekor Césy élesen elhatárolódott két honfitársától, akik a fejedelem Lengyelország elleni szövetségi terveivel megbízva érkeztek a Portára 1629-ben.³² Mivel tehát mind a hivatalos francia diplomácia elzárkózott Bethlen Gábornak a lengyel királyságot érintő terveitől, és a fejedelemnek a francia király öccse felé nyújtott bárminemű támogatásáról sem állnak rendelkezésre adatok, a lengyel trón megszerzésének kérdésére nem térek ki a disszertáció keretein belül.

³⁰ A témával kapcsolatos leveleket közölte: Urszula AUGUSTYNIAK, Wojciech SOKOŁOWSKI, *"Spisek orleański" w latach 1626–1628*, 1990. A toruńi szejmen felmerülő utódlási problémákkal, valamint az említett személyek lengyel trónjelöltségével kapcsolatban lásd még: Jan SEREDYKA, *Sejm w Toroniu z 1626 roku*, Wrocław, 1966, 91–96. GEBEL S., *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások... i. m.*, 58–62.

³¹ Philippe de Harlay de Césy levele XIII. Lajosnak, Konstantinápoly, 1626. május 18. BnF, Ms. fr., 16150, Fol. 511r–v.

³² Lásd a 13. lábjegyzet hivatkozásait.

II. Fejezet

Elméleti háttér és források

A harmincéves háború és az azt lezáró vesztfáliai béke értelmezési lehetőségeiről tengernyi szakirodalom szól, a téma feldolgozásában pedig a had-, eszme- és diplomáciatörténettől kezdve a nemzetközi kapcsolatok történetén át számtalan diszciplína érintett. Az először a vesztfáliai béketárgyalásokon harmincévesnek nevezett konfliktus mögött talán a két legerősebb, és a 16. századig visszanyúló problémának a felekezeti szembenállás, illetve a Habsburg-Bourbon ellentét tekinthető,³³ míg a folyamat másik végén az újkori Európa születése

³³N. M. SUTHERLAND, *The Origins of the Thirty Years War and the Structure of European Politics*, *The English Historical Review*, 107/424 (1992), 587–625.

áll.³⁴ Jelen fejezetben azoknak a főbb elméleteknek a bemutatására törekszem, amelyek segítségével a legjobban leírható az a kora újkori európai államrendszer, amelyben az erdélyi-francia diplomáciai kapcsolatok folytak a vizsgált időszakban.

Ennek megfelelően a kora újkori felekezeti képződést bemutató konfesszionális elméletének felvázolása után kitérek a vallási motivációktól eltávolodó, egyre inkább az államérdektől vezérelt francia külpolitikára, illetve az ezt meghatározó dinasztikus szempontokra is, amelyek magukban hordozták az Oszmán Birodalommal való francia kapcsolatok kiépítését. Végül, visszatérve a szűkebben vett harmincéves háborúhoz: a huszadik század második felében felerősödő történeti békekutatás (*historische Friedensforschung*), az 1998-as, a vesztfáliai béke 350. évfordulója kapcsán megjelenő kötetek, továbbá a diplomáciatörténet legújabb eredményei azt hangsúlyozzák: az államok saját, illetve kollektív biztonságukat nemzetközi szerződések és garanciák útján kívánták biztosítani. A felekezeti szempontokat nem elhanyagolva, a legutóbbi évtizedek kutatásai lehetővé teszik annak megállapítását is, hogy a harmincéves háború – ahogyan a későbbiekben látható lesz – nem államok közötti, hanem államépítő háború (*Staatbildungskrieg*) volt. Ekkor azonban még – a konfesszionális korszaknak megfelelően – a külpolitika nem kizárólag az állami intézmények felelősségi körébe tartozott, hanem számos funkciót egyházi szereplők láttak el (például az információáramlás biztosítását vagy szerződések megkötését).³⁵ A forrásokat tárgyaló alfejezetben pedig tovább árnyalom azoknak a személyeknek a körét, akik a nyílt vagy titkos diplomáciai érintkezésekben részt vehettek, és akik iratainak átnézése elengedhetetlennek bizonyul a disszertáció témája szempontjából.

II.1 Vallásháború vagy államépítő háború?

Az elmúlt évtizedekben többszörösen felülvizsgált konfesszionális elmélete Heinz Schilling német történész nevéhez köthető, aki azt a folyamatot vizsgálta, amelynek során a három nagy felekezeti egyház (lutheránus, kálvinista, katolikus – ahogy a felekezetszerveződés sorrendben megtörtént) intézményesült, és a hozzájuk köthető hatalmi blokkok teológiai, ideológiai és politikai síkon kialakultak. Ennek megfelelően különbséget kell tenni

³⁴ Heinz SCHILLING, *Der Westphälische Friede und das neuzeitliche Profil Europas = Der Westfälische Friede: Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*, hrsg., Heinz DUCHHARDT, München, Oldenburg, 1998 (Historische Zeitschrift, Beihefte, Band 26), 3–32. Idézett oldalak: 3–7.

³⁵ *Uo.*, 12–13.

Konfessionsbildung, azaz felekezetépítés mint egyháztörténeti esemény, illetve a *Konfessionalisierung*, vagyis konfesszionalizáció mint egyetemes társadalomtörténeti folyamat fogalma között.³⁶ Utóbbi, vagyis a felekezeti államnak az egyházi és vallási élet meghatározására tett kísérletei fontos lépést jelentettek a kora újkori államépítő folyamatban. A témával eredetileg foglalkozó német történészek, az evangélikus Schilling és katolikus kollégája, Wolfgang Reinhard tíz jellemzőt állítottak fel a különböző felekezetek modernizációs szerepének elemzésére, közös tulajdonságaik kimutatására: ezek közül a tizedik az államhatalommal alkotott szimbiózis vizsgálata.³⁷

A konfesszionalizációs folyamat állomásait Schilling a következőképpen írja le.³⁸ A kezdeteknek az 1540–1560-as éveket tekinti, amikor kialakultak a protestantizmus változatai és még előkészítő fázisában volt a katolikus konfesszionalizáció. A második, 1570–1580-as évekbeli szakaszban már életbe léptek a trienti zsinat rendelkezései, illetve a két legfőbb protestáns felekezet elkezdett zárt egységet alkotni. Ekkorra tehető az a generációváltás is, amelynek következtében a vallásbéke hívei eltűntek, és megjelentek azok, akik a kialakult helyzetet felülvizsgálták volna. Schilling a konfesszionalizáció csúcspontjának a harmadik szakaszt tekinti, amely az 1580-as évektől egészen az 1620-as évekig tartott, és már nem számolt a vallásbéke fenntartásával. Míg a 16. század végére bekövetkezett a „katolikus reformáció”³⁹ áttörése is, addig a 17. század első felére esett a Protestáns Unió és a Katolikus Liga megalakulása és küzdelme. Emiatt egyes történészek – a harmincéves háború időkeretét túl merevnek tartva – 1608–1609-et tekintik e hosszas konfliktus valódi kiindulópontjának,⁴⁰ aminek indítókai közé tartozik még a régi-új Európát 1600 körül jellemző, lassú struktúraváltáshoz köthető krízis, továbbá a szintén ekkorra kialakuló gazdasági differenciálódás és összefonódás is, amely finanszírozhatóvá tette az elhúzódó háborúskodást. Összességében ez a szoros dinasztikus, konfesszionális, valamint gazdasági összekapcsolódás volt az oka, hogy a cseh konfliktusból kibontakozó háború ilyen óriási területi és időbeli kiterjedést ért el.⁴¹ Végül az utolsó periódus, amely az 1620-as évektől a 18. század elejéig

³⁶ BALÁZS Mihály, *Az alkalmazás dilemmái: A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció*, Korall 57(2014) 5–26.

³⁷ TUSOR Péter, *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigilia 73/1(2008), 12–18, idézett oldalak: 15–17.

³⁸ A korszakolás során az alábbi művet idézem: Heinz SCHILLING, *Konfessionalisation in the Empire: Religious and Societal Change in Germany between 1555 and 1620 = Uő., Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: Essays in German and Dutch History*, Leiden, Brill, 1992, 205–245. Idézett oldalak: 216–231.

³⁹ A protestáns és katolikus reformáció párba állításának terminológiáját szorgalmazza TUSOR P., *Felekezetszerveződés... i. m.*, 14.

⁴⁰ N. M. SUTHERLAND, *The Origins of the Thirty Years War... i. m.*, 588.

⁴¹ H. SCHILLING, *Der Westphälische Friede... i. m.*, 5–8.

tartott, a konfesszionalizáció folyamatának végét jelentette a területi felekezeti egyházak lassú konszolidációjával, köszönhetően a vesztfáliai békének.

Az európai államok kora újkori külpolitikáját tehát még némiképp befolyásolták a vallási eszmék, hiszen az államok és az intézményes felekezeti egyházak kialakulása összekapcsolódott. A 16–17. századi konfesszionális folyamatokkal éppen ezért egybeesett egy új nemzetközi rendszer lassú kibontakozása, amely eleinte igazodott a felekezeti polarizációhoz. A későbbiekben viszont a politika független maradt a konfesszionalizációtól, amennyiben a normától való eltérés előnyt jelentett.⁴² Erre az első példa az 1630-as évekbeli francia diplomácia, amely a protestáns államokkal kötött szövetségei révén végül független maradt a vallási megoszlástól, és ezzel előnyre tett szert. A katolikus táborral szembenő Richelieu emlékiratai alapján úgy vélte, hogy a kereszténységre károsak Spanyolország túlzott hatalmi törekvései, helyette az államok közötti egyensúlynak és egyenlőségnek kellene biztosítania az Egyház fennmaradását. A 17. századi francia propaganda pedig a harmincéves háborúval kezdődően erkölcsileg aláásta, álszentnek minősítette, és a zsarnoksághoz hasonlította a katolikus Ausztriai Ház törekvéseit az európai hegemonia megteremtésére, Franciaországot ellenben mint Európa megmentőjét jelenítette meg a spanyol univerzális monarchiával szemben. A heves propagandaharc azt a középkorban gyökerező ellenállást tükrözte, amely az európai államokban egy nagybirodalom, a „*monarchia universalis*” építésével szemben fennállt.⁴³

Az európai politikát a 16. századtól meghatározó, akkor még Valois-Habsburg dinasztikus ellentét⁴⁴ hasonló okokra, illetve érvekre vezethető vissza. Az I. Ferenc és V. Károly uralkodásáig visszanyúló konfliktus⁴⁵ kapcsán azonban fontos kiemelni, hogy egészen az 1659-ben megkötött pireneusi békéig a francia külpolitika legfőbb ellenségének az Ausztriai ház hatalmasabb, spanyol ágát tekintette. I. Ferenc nem csak a császári trón elnyeréséért folytatott küzdelemben maradt alul V. Károllyal szemben, hanem csataterén is: az 1525-ös paviai csata

⁴² *Uo.*, 13, 16.

⁴³ *Uo.*, 10–11. A francia-spanyol propaganda háborúról lásd: Etienne THUAU, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris, Armand Colin, 1966. Az univerzális monarchiáról és az erőegyensúly elvéről, valamint Richelieu-nek az államok kollektív biztonságát illető elképzeléséről: Klaus MALETTKE, „*L'équilibre*” *européen face à la „monarchia universalis”*: *Les réactions européennes aux ambitions hégémoniques à l'époque moderne = L'invention de la diplomatie: Moyen Âge – Temps modernes*, sous la dir. de Lucien BELY, Paris, PUF, 1998. Uő., *Le concept de sécurité collective de Richelieu et les traités de paix de Westphalie = L'Europe des traités de Westphalie: Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, sous la dir. de Lucien BELY. Paris, PUF, 2000, 55–66.

⁴⁴ A 17. századi francia-német viszonyt az alábbi tanulmányomban elemzem részletesen: Hámori Nagy Zsuzsanna, *Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században: Francia diplomáciai és területszerző törekvések*, *Világtörténet* 2/36(2014), 319–336.

⁴⁵ Elsősorban had- és eseménytörténeti áttekintést ad az Itáliában vívott háborújukról: François-Auguste Alexis MIGNET, *Rivalité de François Ier et de Charles-Quint, Tome I-2*, Paris, Librairie académique, 1875.

után ráadásul a császár fogságába került. A Valois uralkodó így végül a Franciaországot szorongató Habsburg gyűrűből az ősi ellenség, az oszmánok szövetsége segítségével igyekezett kitörni, amellyel végleg felülírta a keresztény egység amúgy is erodálódott eszméjét. A franciához hasonló kereskedelmi szerződést, azaz kapitulációt a későbbiekben az angolok és a hollandok is kötöttek a szultánokkal,⁴⁶ azonban a 16. század közepére tehető, a Földközi-tengeren folytatott francia-oszmán katonai együttműködéshez fogható intenzív kapcsolat nem jött létre más államokkal, sőt a francia féllel is megszűnt, amint a hugenottákkal vívott vallásháborúk megkezdődtek. Mindebben nagy szerepe volt annak, hogy amíg a központi hatalom erős volt, addig az oszmán szövetséggel elégedetlen katonai vezetésnek muszáj volt engedelmeskednie. De ahogyan a törökkel fenntartott „*alliance de revers*”, vagyis a császár hátában kiépített szövetségekre törekvő külpolitika szakavatott ismerője, Jean Bérenger fogalmaz: „*a francia nemesség inkább a török ellen szeretett harcolni, mintsem vele együtt.*”⁴⁷ Azt, hogy ebben a francia külpolitikai irányvonalban milyen szerepet játszhatott Erdély Bethlen Gábor fejedelemsége idején, a IV. fejezetben részletezem az 1625–1626-os portai alkudozások elemzésekor.

A spanyol reláció elsőbbségéből kifolyólag a 17. századi Bourbon-Habsburg dinasztikus küzdelemnek mintegy csak mellékterméke volt a Habsburg ház osztrák ágából származó német-római császár elleni támadás a harmincéves háború idején. Franciaország a Német-római Birodalom területén 1635 után viselt háborújában a német szabadságjogok védelmezésére hivatkozott a császár elnyomó törekvéseivel szemben.⁴⁸ Ahogyan a bevezető legelején szereplő idézet is utal rá: az európai konfliktus hajnalán azonban Franciaország motivációi még nem szakadtak el teljesen a felekezeti megoszlástól. Ekkor került sor a protestáns alattvalói lázadásakor francia segítséget kérő II. Ferdinánd támogatására, legalább

⁴⁶ I. Ferenc a paviai csata utáni fogságából vette fel a kapcsolatot I. Szulejmánnal Frangepán János nevű küldöttén keresztül. Ebben az időben még csak egy korábbi, az alexandriai francia konzulon keresztül az egyiptomi mameluk szultánokkal kötött szerződés megerősítésére került sor Konstantinápolyban. A kapcsolódó leveleket oszmán, latin és francia nyelven közli: *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople [...]*, publié [...] par E. CHARRIERE, Tome I., Paris, 1848 (Collection de documents inédits sur l'histoire de France [...], Première série, Histoire politique), 116–132. Frangepán Jánosról jelenleg nem rendelkezem bővebb információkkal a francia szakirodalomban róla található néhány, kilétének homályos voltáról szóló mondaton kívül. A későbbi kapitulációkat közli: *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à nos jours*, par le baron I[gnace] de TESTA, Tome premier, Paris, 1864.

⁴⁷ Jean BERENGER, *Les vicissitudes de l'alliance militaire franco-turque (1520–1800) = Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, Textes réunies par Daniel TOLLET, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003, 297–329, idézett oldal: 308.

⁴⁸ Françoise HILDESHEIMER, *Richelieu*, Paris, Flammarion, 2011, 372. Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I.*, Wien, Ueberreuter, 2003 (Österreichische Geschichte 1522–1699), 386.

békeközvetítő küldöttséggel.⁴⁹ A következő fejezetben majd látható lesz, hogy ez a közvetítés addig tartott, amíg a francia külpolitika hátrányban, majd nagyjából egyensúlyban látta a császári erőket a protestáns oldallal szemben, míg a fehérhegyi csatát (1620) követő spanyol katonai beavatkozással párhuzamosan megszűnt. Angyal Dávid idézett megállapításával szemben – ahogyan a III. és IV. fejezetben majd részletesebben is látható lesz –, Franciaország még bőven az 1620-as évek közepén is a katolikus oldalon maradt, és felekezeti okokból nem csatlakozott a hágai szövetséghez 1625 végén, ezáltal lehetlenné téve bármilyen konkrét megállapodás megszületését az Erdélyi Fejedelemséggel. A belső konfliktusok, vallási szempontból elsősorban a hugenották elleni küzdelmek csak az 1620-as évek legvégére csitulak el: a francia protestánsokat az 1629-es alès-i vallásbéke pacifikálta, amelyet követően többségük lojális maradt a monarchiához. Mindez, kiegészülve Richelieu bíboros államérdeken alapuló politikájának a spanyolokat preferáló, „istenfélő párton” (*parti dévot*) aratott győzelmével,⁵⁰ lehetővé tette az 1630-as évek protestáns szövetkezéseit és a nyílt francia beavatkozást a harmincéves háborúba a Habsburg-ellenes oldalon.

Az 1640-es években, a császári fél végleges térdre kényszerítése érdekében került sor a francia-erdélyi szövetségkötésre az 1645-ben megkötött munkácsi szerződés formájában, amelynek révén „az oszmán diverzió” annak vazallusává, „erdélyi diverzióvá” vált, európai hatalmi tényezővé emelve a kis fejedelemséget,⁵¹ és újabb fenyegetést jelentve az ekkor már összeroppanó császári hadviselésre. Bár a francia diplomácia nehezményezte I. Rákóczi Györgynek (1630–1648) a portai engedély visszavonása miatt rövidesen bekövetkező linzi békekötését III. Ferdinánddal (1637–1657), az Erdélyi Fejedelemséget végül mégis befoglalták a vesztfáliai, közelebről az osnabrücki békébe. Ezáltal – Bethlen Gábor törekvései nyomán – I. Rákóczi György érte el, hogy Erdély államisága elismerést nyerjen az univerzális békében, aminek következtében Európában stabilizáló tényezőként tekintettek a fejedelemségre a vallási kérdések és az oszmán viszony kezelésében való jártassága és tapasztalatai miatt.⁵² Azonban,

⁴⁹ Victor-Lucien TAPIÉ, *La France de Louis XIV et de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1967, 104-105, 109-111. A francia küldöttség iratanyaga megjelent az alábbi kiadásban: *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf, Envoyez par le roi Louis XIII vers l'empereur Ferdinand II et les princes & potentats d'Allemagne en l'année 1620, Avec les observations politiques de Monsieur de Bethune, employé en cette ambassade et en plusieurs autres considerables, sous le regnes de Henry IV et de Louis XIII*, Paris, chez François Preuveray, 1667.

⁵⁰ Jörg WOLLENBERG, *Richelieu et le système européen de sécurité collective: La bibliothèque du Cardinal comme centre intellectuel d'une nouvelle politique*, *Dix-septième siècle*, 1/210(2001), 99-112.

⁵¹ Michael HOCHEDLINGER, *Die französisch-osmanische "Freundschaft" 1525–1792: Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmen – Aufriß eines Problems*, *MIÖG* 102/1–2 (1994), 108–171, idézett oldalak: 123–124.

⁵² R. VÁRKONYI Ágnes, *THEATRUM EUROPAEUM 1648-1748: A vesztfáliai béke Európája – A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása*, *Hadtörténelmi közlemények* 111(1998), 959.

mint majd a IV. fejezetben látható lesz Bethlen Gábor francia alkudozásainak elemzésekor: ahogyan 1626-ban, úgy a munkácsi szerződést követően is a kölcsönös elégedetlenség volt a meghatározó a kortársak számára, részben a portai engedélyek megszerzése, részben a ki nem fizetett hadsegély miatt. Kitérek majd továbbá arra a hasonlóságra is, amely megfigyelhető a szövetséget megelőző alkudozásokban abban a tekintetben, hogy kinek a beleegyezése, illetve befoglalása milyen feltételekkel valósulhatott volna meg.

Éppúgy, mint a konfliktusban résztvevő többi állam, Erdély esetében is kiviláglik a konfesszionális és nem konfesszionális tényezők befolyásának együttessége, váltakozása a harmincéves háborúba való beavatkozáskor vagy éppen be nem avatkozáskor. Már a harmincéves háború kitörésekor feltűnő, hogy a cseheknek a protestáns vallási sérelmeikből kiinduló konfliktusát éppen hitsorsosaik nem támogatták megfelelőképpen.⁵³ A Protestáns Unió a Katolikus Ligával kötött 1620. júniusi ulmi megállapodása révén szüntette be tevékenységét Pfalzi Frigyes választott cseh király (1619–1620) oldalán, sőt, a protestáns tábor fejének tartott I. Jakab angol király (1603–1625) is elutasította veje segélykérését legitimista szemlélete és pénzügyi gondjai miatt.⁵⁴ Erdély esetében pedig röviden elmondható: Bethlen Gábornál jellemzően a *Querela Hungariae*-ben megfogalmazott protestáns vallási sérelmeket szokták felhozni, amelyekhez hozzájárultak még a rendi jellegűek is; míg az 1626-os hadjárata megindítása előtt – ahogyan majd látható lesz a IV. fejezetben – II. Ferdinándnak írott levelében első helyre az Erdélyi Fejedelemség el nem ismerésével kapcsolatos kifogásait helyezte. I. Rákóczi György a hadba lépésekor szintén felhozott felekezeti és nem felekezeti indokokat, utóbbiak közül a Habsburgok örökös királysága elleni törekvését elsősorban a nemzetközi nyilvánosságnak hangsúlyozva:⁵⁵ Ebből a szempontból Bethlen Gábor francia kapcsolatainak vizsgálata azért is különösen érdekes, mert megvilágítja, hogy a fejedelem egy, az ellentétes felekezeti táborban lévő állammal milyen érvrendszer alapján kereste a kapcsolatot, majd a szövetséget. A válasz pedig – ahogyan az V. fejezetben részletesebben is kifejtem – a Német-római Birodalom kontextusában rejlik, amelynek belső konfliktusa eredendően magával rántotta az egyéb európai államokat is.

Látható tehát, hogy a Schilling által felállított periodizáció szerint a konfesszionalizáció leszálló ágában zajló harmincéves háború nem tekinthető színtisztán vallásháborúnak, hiszen a felekezeti szempontok mellett a dinasztikus vagy legitimációs indokok, illetve az európai

⁵³ A csehek magukra hagyatottságát kiemeli: J. V. POLIŠENSKÝ, *War and Society in Europe 1618–1648*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978,

⁵⁴ ZARNÓCZKI Á., *Anglia és Bethlen Gábor... i. m.*, 127.

⁵⁵ A kérdést részletesen elemzi: KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 33–71.

erőegyensúlyra való törekvés is szóba jöttek a szövetségek kialakulásakor. A 20. század második felétől zajló történeti békekutatás eredményeit összefoglalva, és azokat kivetítve a vesztfáliai béke Európájára Johannes Burkhardt a következő elméletet fogalmazta meg a kora újkori háborúskodásról.⁵⁶ Véleménye szerint a háború a kora újkori állam strukturális deficitjéből következik, vagyis nem a kifejlett államok és államrendszer generálta, hanem éppen az állami gyengeség és alulfejlettség. Ennek jegyében beszél tehát államépítő háborúról, mivel a kora újkori államrendszer egyenlőség-, intézményesség- és autonómiadeficitben szenvedett. Megjegyzi ugyanakkor, hogy éppen ezért a kortárs politikai reflexiókban az állam számára egzisztenciális biztonsági kockázatként is megjelenhetett a háború befejezése.

A békekötésnek így garantálnia kellett az államok biztonságát, amely nemzetközi szerződésekben valósult meg. Az államok biztonsága (*Sicherheit*) eredetileg a védelem (*Defension, Landesdefension*) fogalmára épült, amely a Német-római Birodalom kontextusában a fejedelmek territoriális, míg francia szempontból az alattvalók védelmére, vagy egyik fejedelemnek a másik védelmébe való helyezkedésére vonatkozott. A harmincéves háború éveiben így mind francia, mind svéd részről születtek védelmi megállapodások egyes német fejedelemségekkel (*protection royale, Verspruch, Schutz und Protektion*). Ekkorra egyben már különvált a belső és a külső biztonság fogalma, az utóbbit szövetségi rendszer vagy egy harmadik hatalom garanciájával képzelték el a kortársak, létrehozva egy kollektív biztonsági rendszert.⁵⁷ E tekintetben mutatom majd be Bethlen Gábor azon törekvéseit is a IV. fejezetben, amelyek révén – részben hiábavalóan – igyekezett a francia és az angol király védelmébe helyezkedni, hogy a velük való szövetség, valamint a jövőbeli univerzális békébe való befoglalása révén garantálhassa saját maga és állama biztonságát.

Végül pedig visszatérve a harmincéves háború és a vesztfáliai béke historiográfiájára, illetve ezek hatására a Német-római Birodalomra: a jelenkori német és francia szakirodalom⁵⁸ elsősorban a békemű garanciális jellegét szokta kiemelni, amely alapján a francia és svéd résztvevők nemzetközileg is szavatolták a birodalom alkotmányát, így a fejedelemségek szabadságait is, nehogy a közöttük kialakuló konfliktusok újra kiterjedjenek egész Európára politikai vagy vallási okokból. A vesztfáliai béke által létrejött nemzetközi garanciális rendszer

⁵⁶ Johannes BURKHARDT, *Die Entfesselung des Friedens: Für einen Aufbruch der historischen Friedensforschung = Pax perpetua: Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Inken Schmidt-Voges et al., München, 2010, 29–48, idézett oldalak: 33–34.

⁵⁷ *Geschichtliche Grundbegriffe... i. m.*, 838–842.

⁵⁸ A következőkben az alábbi összefoglalásokat idézem: Klaus MALETTKE, *Les traités de paix de Westphalie et l'organisation politique du Saint Empire romain germanique*, Dix-septième siècle 1/210(2001), 113–144; Lucien BELY, *L'art de la paix en Europe: Naissance de la diplomatie moderne XVI–XVIIIe siècle*, Paris, 2007, 235–237; 241.

tehát hatással volt a birodalom politikai berendezkedésére, illetve alkotmányozó gesztusként szolgált az egyes fejedelemségek újonnan elnyert szabadságjogain keresztül, amelyek így bekerültek a nemzetközi jogba. Amellett, hogy területükön ettől kezdve felségjoggal (*Landeshoheit*)⁵⁹ élhettek, szentesítették a birodalmi gyűlésen szavazattal bíró német államok amúgy is tényként kezelt külpolitikai függetlenségét: szabadon köthettek szövetséget és gyakorolhatták a háború és béke jogát azzal a megkötéssel, hogy mindez nem irányulhat a császár ellen. Azonban nem váltak független államokká, mert szuverenitásuk elismerésével a császár lemondott volna elsőségéről a birodalomban. Vallási kérdésekben viszont engedményt kellett tennie: harmadik felekezatként elismerést nyert a kálvinista vallás a katolikus és a lutheránus mellett, míg az alattvalóknak már nem kellett követniük fejedelmüket annak esetleges áttérése esetén. Ezzel párhuzamosan a császár szabad kezet kapott az örökös tartományaiban folytatandó rekatolizációhoz. A nemzetközi garanciával megkötött kompromisszumok tehát rendezték a monarchikus elv és az egyes fejedelmek szabadságai közötti viszonyt, így a vesztfáliai béke a 17. század végére éppen a császár számára vált olyan viszonyítási ponttá, amelynek döntéseihez ragaszkodva konszolidálni tudta helyzetét a birodalmon belül mind a magyarországi felszabadító háború idején, mind pedig a francia király terjeszkedő politikájának árnyékában.

II.2 A hivatalos és a titkos diplomácia forrásai

Erdély és Franciaország diplomáciai kapcsolatainak forrásai Bethlen Gábor uralkodása idején jól mutatják azt a kettősséget, amely a konfesszionális szövetségkereséstől még nem mentes, de az államérdeket egyre jobban szem előtt tartó külpolitikát jól jellemzi az 1620-as években. Saját érdekeinek megfelelően, egyik oldal sem vállalhatta nyíltan a szövetségkötést a felekezeti vagy politikailag ellentétes oldalon lévőnek számító másikkal, amely francia részről még kiegészült azzal, hogy a kereszténység ellensége, vagyis az Oszmán Birodalom vazallusáról volt szó esetleges szövetségese személyében. Míg a vizsgált, 1619–1629 közötti időszak elején és végén két, nyilvános erdélyi-francia kapcsolatfelvétel történt, addig a köztes években leginkább titkos kapcsolattartásról beszélhetünk. Valószínűleg ez utóbbi ténynek köszönhető, hogy a közvetlen erdélyi-francia érintkezésekről szinte alig maradtak fenn források, hiszen ahogyan majd látható lesz, a hágai szövetség idején folytatott tárgyalások

⁵⁹ Ez azonban nem egyenlő a szuverenitással, mivel azzal egyedül a császár rendelkezett a Német-római Birodalmon belül. A területi fejedelemségek szuverenitásának legendájára hívja fel a figyelmet J. BURKHARDT, *Die Entfesselung des Friedens... i. m.*, 36. A *Landeshoheit* fogalma alapján azonban elképzelhető egy olyan kooperatív jogi rendszer, amelyben a szereplők autonómok, de nem szuverének. Andreas OSIANDER, *Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*, International Organization 2/55(2001), 266, 270.

vélhetően jórészt szóban, illetve kevés személy bevonásával, inkognitóban utazó követeken keresztül folytak. A szóba jövő források feltérképezésénél pedig azzal is számolni kell, hogy Franciaország kiterjedt európai követi rendszerével ellentétben az Erdélyi Fejedelemség csak korlátozottan, mégpedig kizárólag Konstantinápolyban volt képes állandó követséget fenntartani. Az erdélyi-francia érintkezések vizsgálatához tehát egyszerre alapvető a hivatalosan működtetett diplomáciai apparátus forrásainak feltárása, valamint a kapcsolattartáshoz alkalmazott követek, ágensek mozgásának nyomon követése naplók vagy magánlevelek révén. Az alábbiakban némi diplomáciatörténeti kitérő után azokat a szóba jövő 'fondképző szerveket' veszem számba, amelyeknek forrásait a kutatáshoz áttekintettem.

A diplomáciatörténet klasszikusait⁶⁰ az utóbbi időben számos oldalról éri kritika, így nem csak az éles periodizáció, hanem a középkor túl sötétre festése, a szigorú Nyugat-Európa központúság vagy a teleologikus felfogás miatt.⁶¹ A kora újkori, azaz a nemzetállamok kora előtti diplomácia kutatásánál azt is fontos kiemelni, hogy a külpolitika tradicionális, államok közötti értelmezését felül kell vizsgálni, illetve hangsúlyozni a külpolitika és az államépítés közötti komplex kapcsolatot. Ezzel párhuzamosan a szuverén államok helyére az úgynevezett *polity*,⁶² míg a közöttük létrejövő interakciók helyére a „*részt vevő személyek és csoportok érdekei, társadalmi kapcsolatai és networkjei*” vizsgálata kerülhet.⁶³ Mindez azt jelenti, hogy nem tekinthető egyértelműen érvényesnek az a vélemény, hogy a 17. századra már uralkodóvá vált a hivatalos diplomácia, illetve megszűnt az, amelyik nem a fejedelmi udvartól függött.⁶⁴ A valóságban ugyanis számos, egyházi vagy kereskedelmi csoport igyekezett követek útján érvényesíteni érdekeit, míg maguk a megbízottak sem tekinthetők sok esetben hivatalosnak, még kevésbé hivatásosnak,⁶⁵ hiszen a diplomaták képzésének igénye csak a 18. századra fogalmazódott meg.⁶⁶ Az újabb kutatások pedig azoknak a szereplőknek a részvételét

⁶⁰ Garrett MATTINGLY: *Renaissance Diplomacy*, London, 1962 (The Bedford Historical Series 18). Matthew Smith ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London, 1993.

⁶¹ Tétéles bírálatot ad: John WATKINS, *Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early-Modern Europe*, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 1/38(2008), 1–5.

⁶² *Uo.*, 1, 12. A *polity* fogalma legjobban talán érdekérvényesítési képességgel rendelkező entitásként, csoportként definiálható.

⁶³ Arno STROHMEYER, *Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben*, ford. Kármán Gábor, *Történelmi Szemle* 2(2017), 184.

⁶⁴ A véleményt képviseli: *Diplomatieke cultuur*, onder red. van Peter van KEMSEKE, Leuven, Universitaire pers., 2000.

⁶⁵ A diplomáciai hivatástudat kifejlődésére, valamint az ideális követ tematikájára a disszertációban csak érintőlegesen térek ki. Előbbire jó példát ad Jean-Claude WAQUET, *François de Callières: l'art de négocier en France sous Louis XIV*, Paris, 2005. Utóbbira magyar nyelvű összefoglalást nyújt: KELLNER Anikó, *A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében*, *Korall társadalomtörténeti folyóirat* 23/7(2006), 86–115.

⁶⁶ Franciaországban rövid ideig, 1712–1719 között működött a Jean-Baptiste Colbert de Torcy külügyi államtitkár által alapított *Académie politique*, ahol az alkalmas diplomáciai személyzet képzése folyt. A tanagyagról lásd: Claire BECHU, *Les ambassadeurs français au XVIIIe siècle. Formation et carrière = L'invention de la diplomatie*

hangsúlyozzák a közvetítésben, akik eredendően nem a politika, hanem a hadsereg, a művészet, az oktatás vagy a kereskedelem világához kötődtek, így „kettős ügynökként”⁶⁷ egyben hírközlő, hírtovábbító feladatot is elláttak.⁶⁸

Tehát végeredményben elmondható – Erdély szempontjából kulcsfontosságú módon –, hogy nem csak szuverén államok között, illetve nem csak állami, azaz a hivatalos diplomáciai vagy követségi szereplők részvételével vizsgálható a kora újkori külpolitika és diplomácia. Másképpen fogalmazva: az Erdélyi Fejedelemség külpolitikailag a szuverenitás és a vazallitás közötti skálán mozogva, bárhol is helyezkedett el a változó körülményeknek megfelelően, mindig rendelkezett bizonyos érdekérvényesítő képességgel, amelynek folyamánként önállóan mondható diplomáciával, még akkor is, ha az – elsősorban alkalmi jellege miatt – nem vehette fel a versenyt a nyugat-európai uralkodók kiterjedt rezidens követségi hálózatával.

A diplomácia helye a külpolitikai eszköztárban jellegzetesen a háború mellett, illetve annak ellenében határozható meg, de ahogyan a vesztfáliai béke és a harmincéves háború példája is mutatja, a motivációk kutatása során a hadviselés céljának, illetve okának elválasztása a béketárgyalásokétól nem mindig egyértelmű. Ha nincs is szó békekötésről vagy közvetlen haszonnál, a tárgyalások akkor sem szünetelhetnek, még a katonai konfliktusok idején sem – állította Richelieu bíboros, aki az állam érdeke szempontjából elengedhetetlennek tartotta az állandó kapcsolattartást a lehető legtöbb helyszínen:

„[...] Határozottan merem állítani, hogy szünet nélkül, titokban vagy nyíltan, minden helyszínen tárgyalni, még akkor is, ha nem terem azonnal gyümölcsöt és nem látszik közvetlen haszna, elengedhetetlen az állam érdeke szempontjából.”⁶⁹

A nyílt vagy titkos, de mindenképp folyamatos kapcsolattartás kérdése nem csak a hadseregben alkalmazott kémek esetén merül fel, hanem általában véve a külpolitika területén is. Míg

Moyen Âge – Temps modernes, sous la dir. de Lucien BELY (avec le concours d’Isabelle RICHEFORT), Paris, 1998, 331–349.

⁶⁷ Az ügynök fogalmának kora újkori alkalmazásának lehetőségeiről lásd: *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*, eds. Marika KEBLUSEK, Vera BADELOCH NOLDUS, Leiden, Brill, 2011.

Your Humble Servant: Agents in Early Modern Europe, eds. Hans COOLS, Marika KEBLUSEK, Vera BADELOCH NOLDUS, Hilversum, 2006.

⁶⁸ Kiemelendő például a korabeli hírközlés és kémkedés Habsburg szervezete, vagy a Magyar Királyság végvárrendszerén keresztül megfigyelhető titkos információáramlás. HILLER István, *A „Titkos Levelezők” intézménye = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*, szerk. TUSOR Péter, ELTE BTK, Budapest, 1998, 204–215. *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, BEREZC Máttyás, Eger, 1999 (Studia Agriensia 20.).

⁶⁹ „[...] *J’ose dire hardiment que négociier sans cesse, ouvertement ou secrètement, en tous lieux, encore même qu’on n’en reçoive pas un fruit présent et que celui qu’on peut attendre à l’avenir ne soit pas apparent, est chose tout nécessaire pour le bien des États.*” Cardinal de RICHELIEU, *Testament politique: Édition critique publiée avec une introduction et des notes par Louis ANDRE et une préface de Léon NOËL*, Paris, 1947, 332.

azonban a külpolitikai irányvonal formálói, azaz az uralkodó és miniszterei között fennálló bizalmatlanság és titkolózás az állam érdekképviseletének rovására mehet,⁷⁰ addig a diplomáciai gyakorlatban alkalmazott titoktartás, a titkok kifürkészése, illetve a disszimuláció életbevágó fontosságú nem csak a fejedelem, hanem a követek részéről is.

Ennek megfelelően a korszak számos, az ideális követtel foglalkozó diplomáciaelméleti műve és iskolája⁷¹ vitatkozott arról, hogy vajon szabad-e a követeknek hazudniuk. Pusztán a legjellemzőbb megfogalmazásokat idézve: a kora újkor folyamán csak hosszú idő alatt, a 18. századra, vagyis az állandó követi rendszer megszilárdulásával sikerült eltávolodni attól az egykor valós félelmeket tükröző hozzáállástól, amelynek szatirikus megfogalmazása szerint a követek olyan veszedelmes emberek, akiket azért küldtek messze földre, hogy hazudjanak az állam érdekében.⁷² A 17. század végi–18. század eleji emblematikus definíció szerint viszont a követ nem más, mint „*tisztességes kém*” („*honorable espion*”), aki tehát nem engedhetett meg magának bármilyen viselkedést az államtitok védelmében.⁷³ A fejedelemtől elvárt szavahihetőség pedig a megkötött szerződések betartására vonatkozik, amelyhez „*vallásosan*”⁷⁴ ragaszkodnia kell. A francia uralkodó szava és ígéretei betartásának kérdése – ahogyan majd látható lesz az 1625–1626-os tárgyalásokat illetően – az erdélyi fejedelemmel való megbeszélések során ebben a kontextusban válik különösen fontossá; továbbá Bethlen Gábor disszimulációja pedig azért válthatott ki akkora ellenérzést szövetségesei körében, mivel a császárral megkötött 1626 végi békéjének eltitkolásával fejedelmi szavahihetőségét tette kockára.

Diplomácia és titok összefonódását intellektuális vagy kulturális, valamint politikai és eszmetörténeti szempontból is kiemelten kell kezelni. A régi európai diplomáciai hagyományt mindig is jellemző titokra, titkolózásra talán a kívülről, Amerikából az első világháború végén érkező hatás hívta fel leginkább a figyelmet: a nyílt diplomácia („*à ciel ouvert*”) kikényszerítésének veszélye a wilsoni pontokban a titkos diplomácia megszüntetésének

⁷⁰J.-C. WAQUET, *François de Callières... i. m.*, 23.

⁷¹Például a kazuisták. Olivier CHALINE, *L'ambassadeur selon les casuistes = L'invention de la diplomatie... i. m.*, 59–69.

⁷²„[...] *hommes graves, envoyés au loin, afin de mentir pour la République.*” Jean-Louis Guez de Balzac: *Le Prince* című, XIII. Lajosról szóló szatirikus művében (1631) közli ezt a megfogalmazást. *Oeuvres choisies de BALZAC, de l'Académie française, précédé d'une notice, Tome I*, Paris, 1822, 375. A követségi rendszer kialakulásának korai szakaszában a fejedelmek még igyekeztek elkerülni, hogy udvarukban állandó rezidens tartózkodjon, mivel féltek a kémkedés veszélyétől. KELLNER A., *i. m.*, 87.

⁷³Abraham de WICQUEFORT, *L'ambassadeur et ses fonctions*, Cologne, 1690, 133. François de CALLIERE, *De la manière de négocier avec les souverains [...] (1716)*, édition critique par Alain Pekar LEMPEREUR. Genève, Droz, 2002, 82.

⁷⁴„*Les Rois doivent bien prendre garde aux Traitez qu'ils font; mais quand ils sont faits, ils doivent les observer avec Religion.*” C. de RICHELIEU, *Testament politique... i. m.*,

igényével jelentkezik az „old diplomacy” kontinensen bevett gyakorlatával szemben. A régi diplomácia titokzatosságát, nem hivatalos csatornáit és arisztokratikus stílusát azonban ennyivel nem lehetett kitörölni, hiszen évszázados hagyományokra nyúlt vissza. A titok a 17. században így kiterjedhetett az egyes iratoktól kezdve a megbízott személyén keresztül az általa képviselt fejedelem valós céljáig bezárólag a diplomácia számos területére. Ezáltal tevékenykedhettek adott esetben az értelmiség egyházi vagy világi tagjai, a hadsereg tisztjei vagy a kereskedelmi ügynökök rövidebb vagy hosszabb ideig az uralkodók nem hivatalos képviselőiként, s így vált az általuk birtokolt információ hatalommá, az azt megfogalmazó iratok pedig egybegyűjtve és a 17. században újonnan felállított levéltárakban elhelyezve így váltak az „*arcanum imperii*”, vagyis az államtitok részeivé.⁷⁵ A felhalmozáshoz mindemellett hozzájárult az is, hogy erre az időszakra maguk a külpolitikában és a diplomáciában eljáró személyek is tudatába kerültek irataik, követjelentéseik fontosságának,⁷⁶ ezáltal szintén részt vettek azok összegyűjtésében és megőrzésében.

Az így felhalmozott levéltári vagy kéziratári gyűjtemények feltárása során – Párizs esetében – a magyar kutató elsősorban a Kont Ignác által összeállított bibliográfia⁷⁷ nyomain indulhat el. Ez az összeállítás tartalmazza azon fondok jó részét – de nem teljességét –, amelyek Magyarország vagy Erdély, illetőleg Bethlen nevét említik akár címükben, akár leírásukban. Ennek az anyagnak az átnézése azzal a tanulsággal jár, hogy az ilyen megnevezésű fondok csak elvétve tartalmaznak eredeti leveleket, de még kéziratot másolatban is inkább olyan dokumentumokat, amelyek Párizsban is több példányban, vagy akár más európai levéltárban vagy korabeli nyomtatványokon elérhetők. A kutatás során ezért érdemes mindazon államokra vonatkozó iratokat átnézni, ahol a fejedelem követei megfordultak; továbbá a külügyi mechanizmusban érdekelt személyek papírjait.

A francia külpolitika irányítása a 17. században erősen centralizáltnak tekinthető,⁷⁸ azonban a Bethlen Gábor uralkodása idejére eső időszakban egy rövid, két évig tartó szakaszban, 1624 és 1626 között megfigyelhető a külügyi államtitkári poszt megosztása is. A külügyi államtitkári tevékenység részletezésekor ki kell térni Armand Jean du Plessis, azaz Richelieu bíboros⁷⁹ szerepére, illetve a tőle fennmaradt diplomáciai források áttekintésére,

⁷⁵ J.-C. WAQUET, *François de Callières... i. m.*, 22–27.

⁷⁶ A követjelentés mint műfaj kora újkori virágkorát járja körül: Thomas V. COHEN, Germaine WARKENTIN, *Things not Easily Believed: Introducing the Early Modern Relation*, Special Issue of Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme, 34/1–2(2011), 7–23.

⁷⁷ KONT Ignác, *Bibliographie française de la Hongrie*, Paris, 1913.

⁷⁸ *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français, Tome I: De l’Ancien Régime au Second Empire*, sous la dir. de Jean BAILLOU, Paris, 1984, 59.

⁷⁹ Néhány életrajzát és a tevékenységével foglalkozó művet említek csak, a teljesség igénye nélkül: Simone BERTIERE, *Louis XIII et Richelieu: la malentente*, Paris, Librairie générale française, 2018. *Dictionnaire Richelieu*,

mivel jórészt neki köszönhető, hogy a két éves intervallumot leszámítva a francia külpolitika irányítása centralizált mederben folyt tovább. Az 1585-ben született államférfit, akkor még az anyakirályné, Medici Mária kegyenceként 1624. április 29-én mutatta be a királyi tanácsban politikai ellenfele, a pénzügyi főintendáns, Charles de la Vieuville márki,⁸⁰ aki utóbb neki köszönhette kegyvesztettségét, amelyre ez év augusztusában került sor. Bár ezáltal Richelieu bíboros vált a tanács fejévé és a korszak jellegzetességének megfelelően XIII. Lajos fő miniszterévé,⁸¹ a külügyek irányításában azonban ekkor, az 1620-as évek közepén még nem beszélhetünk kizárólagos vagy vezető szerepéről.⁸² Mindezt részben a források is igazolják: a külföldi francia követeknek írt levelei első nagy kiadásában⁸³ például többször megjelenik a szerkesztő megjegyzése az instrukciók stílusának változatosságáról, amelyeknek egy részét nem a bíborosnak, hanem a külügyi államtitkárok valamelyikének tulajdonítja. A forrásokról szólva ezen a ponton meg kell jegyezni azt is, hogy Szekfű Gyula megállapítása – miszerint Bethlen Gábor a bíboros fennmaradt irataiban marginális helyet foglal el⁸⁴ – helytállóan bizonyul huzamos párizsi könyvtári és kéziratári kutatás után is.⁸⁵

A külügyi döntéshozatalra visszatérve megállapítható, hogy az mindig a tanácsstagok véleményének elhangzása után, a királytól függött – bár természetesen Richelieu befolyása a külügyekre így is erőteljesnek nevezhető. A bíboros és XIII. Lajos végül két évig tartotta magát a Vieuville által létrehozott, megosztott államtitkári rendszerhez. Időközben egy 1625. februári királyi rendelet megparancsolta, hogy akik a külföldet érintő bármilyen ügyben az uralkodóhoz szeretnének fordulni, azok a megfelelő államtitkárokat keressék fel, akár külügyi, akár hadügyi vonatkozásban.⁸⁶ A külpolitikai információáramlásban és ügyintézésben tehát nem elhanyagolható a külügyi államtitkárok szerepe sem. A kormányzati ügyekkel foglalkozó

sous la direction de Françoise HILDESHEIMER et Dénes HARAI, Paris, Honoré Champion, 2015. F. HILDESHEIMER, *Richelieu ... i. m.* David PARROT, *Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001. Roland MOUSNIER, *L'homme rouge ou La vie du cardinal de Richelieu, 1585–1642*, Paris, R. Laffont, 1992. V.-L. TAPIE, *La France de Louis XIII et de Richelieu... i. m.*

⁸⁰ Életrajzát lásd: *Biographie universelle ancienne et moderne XLIII.*, sous la dir. de M. MICHAUD, Paris, Henri Plon, 1900, 375–376.

⁸¹ A 17. század első felének hatalmi sajátosságáról, tudniillik az első miniszteri poszt fénykoráról lásd: Jean BERENGER, *Pour une enquête européenne: Le problème du ministériat au XVIIe siècle*, Annales: Histoire, Sciences Sociales, 1/29(1974), 166–192.

⁸² Ahogyan maga Richelieu is aláhúzza a neki tulajdonított memoárokban az általa vezetett első tanácsülésről: a király nem hagyatkozhat kizárólag egyetlen miniszterére a többi ellenében, hanem az általa kinevezett tanácsosoknak együtt kell működniük. F. HILDESHEIMER, *Richelieu... i. m.*, 127–128.

⁸³ A disszertációban a második kötetet idézem. RICHELIEU, Armand Jean du Plessis (1585–1642), *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État du Cardinal de Richelieu. Recueillis et publiés par M. AVENEL, Tome second, 1624–1627*, Paris (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Première série, Histoire politique), 1856.

⁸⁴ SZEKFŰ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 272, 237. lj.

⁸⁵ Így például alig található említés Bethlenről Richelieu emlékirataiban is.

⁸⁶ *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français... i. m.*, 58.

államtanács általában délelőttönként a király és a tanácsstagok részvételével zajlott, ők döntöttek a legfontosabb ügyekben: így háborúról vagy békéről, illetve itt fogadták audiencián a külföldi követeket is. Az államtitkárok ugyan többnyire külön asztalnál, de jegyzőként részt vehettek a királyi tanács ülésein, és ők voltak azok, akik az ülés kezdetén felolvasták a külföldi francia követektől befutó jelentéseket, minthogy elsősorban ők voltak a felelősei a különböző államokba delegált küldöttekkel való kapcsolattartásnak. Végül pedig a tanács döntéseinek végrehajtása is rajtuk múlt, így ők értesítették a követségeket a határozatokról. Miniszternek azonban ebben a korszakban még nem nevezték őket.⁸⁷

A Bethlen Gábor harmincéves háborúban való részvétele időszakára a következő külügyi államtitkárok tevékenységével kell számolni. 1617–1624. február között Pierre Brûlart de Puysieux⁸⁸ volt a francia követek fő kapcsolattartója. Jórészt hozzá írták leveleiket az 1620-ban II. Ferdinándhoz delegált rendkívüli francia követség tagjai, akik 1621-ig folytattak – végül sikertelennek bizonyuló – tárgyalásokat Pfalzi Frigyessel és az erdélyi fejedelemmel, hogy a császárral való megállapodásukat közvetítsék. Követségük iratanyaga, amely a BnF több fondjában is megtalálható másolatban, 1667-ben nyomtatásban megjelent.⁸⁹ Ebben a vaskos kötetben közölték Bethlen Gábornak és kancellárjának, Péchy Simonnak a francia követekhez írt számos levelét francia fordításban, valamint a bécsi francia rezidens, Nicolas de Baugy, továbbá Étienne de Sainte-Cathrine heidelbergi francia rezidens egyes leveleit is. Előbbiek eredetijére sajnos nem találtam rá a párizsi gyűjteményekben, utóbbiaknak az eredetiben fennmaradt és összegyűjtött követjelentései⁹⁰ azonban szintén elsőrangú forrásoknak bizonyultak a fejedelem első hadjáratának idejére. Ezeket a dokumentumokat a Bethlen Gábor első és második hadjáratáról szóló III. fejezetben elemezem és használom részletesebben.

Az 1624–1626 közötti éveket – Vieuville márki rendelkezése nyomán – a külügyi államtitkári poszt megosztása jellemezte négy személy között.⁹¹ Raymond Phélypeaux d’Herbault⁹² volt Spanyolország, Itália, Svájc és Grisons/Graubünden kanton felelőse, Charles

⁸⁷ A különböző tanácsülési formákról és a rajtuk részt vevő személyek szerepéről: *Uo.*, 68–69. F. HILDESHEIMER, *Richelieu... i. m.*, 117–118.

⁸⁸ *Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères 1589–2004*, sous la dir. de Lucien Bély, Georges-Henri Soutou et al., Paris, Fayard, 2005, 26–30.

⁸⁹ *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d’Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf... i. m.*

⁹⁰ BnF, Ms. fr. 15929–15932.

⁹¹ *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français... i. m.*, 58. Madeleine HAEHL, *Les Affaires étrangères au temps de Richelieu: Le secrétariat d’État, les agents diplomatiques (1624-1642) (Diplomatie et histoire)*, Paris, 2006, 116–118.

⁹² *Dictionnaire des Ministres... i. m.*, 30–31.

de Beaucler d’Achères⁹³ a hadügyek mellett Svédországé, Dániáé és Skóciáé, míg Nicolas Potier d’Ocquerre-hez⁹⁴ tartozott a Német-római Birodalom, Lengyelország és Hollandia, Henri Auguste de Loménie de Brienne de Ville-aux-Clercs-hez⁹⁵ pedig Anglia és az Oszmán Birodalom, valamint a levantei térség. A külügyi államtitkári posztokat egy 1626. március 11-én kiadott királyi rendelet vonta össze újra egy kézbe, ekkor az általános külügyi államtitkár Raymond Phélypeaux d’Herbault lett 1629-ig.

Mivel Erdélynek egyedül Konstantinápolyban volt állandó követsége, a fenti személyek közül elsősorban Brienne az, akinek anyagában logikusan Bethlen Gábor külpolitikájára vonatkozó forrásokot várna a kutató. Annál is inkább, mivel a külügyi államtitkár, illetve korábban szintén államtitkárként működő atyja kiterjedt kéziratgyűjteményt hoztak létre a tevékenységük során összegyűjtött és lemásoltatott, a középkortól a saját korukig nyúló francia külpolitikára és belső adminisztrációra vonatkozó dokumentumokból, amely gyűjtemény előbb Richelieu, majd Mazarin bíboros könyvtárába, míg utóbbi halálával a királyi könyvtárba került.⁹⁶ A valóságban e kollekció sajnos csak egy-egy információmorzsát tartalmaz Bethlen Gábor uralkodása idejére vonatkozóan. Ha e külügyi államtitkárral folyamatosan kapcsolatban álló konstantinápolyi követ, Philippe de Harlay, Césy grófja⁹⁷ levelezését⁹⁸ vizsgáljuk, akkor viszont bőséges anyag áll rendelkezésre, amely az erdélyi fejedelem portai diplomáciáját – elsősorban az 1624–1629 közötti éveket – kiválóan megvilágítja, és gazdagon kiegészíti azt a forrást, amelyet a magyar történettudomány eddig előszeretettel használt: Thomas Roe levelezését.⁹⁹ Itt kell még megemlíteni, hogy a fejedelem uralkodására vonatkozó velencei követjelentéseket¹⁰⁰ sem aknázza még ki kellőképpen a magyar történetírás, pedig szintén

⁹³ A francia külügyminisztereket feldolgozó *Dictionnaire... i. m.* csak említésszerűen tér ki arra, hogy e személy külügyi államtitkár volt rövid ideig. *Uo.*, 16, 29.

⁹⁴ Szintén nem kapott külön szócikket. *Uo.*, 16, 30.

⁹⁵ Érdekes, hogy az I. Rákóczi Györggyel 1645-ben megkötött munkácsi szerződés idején újra ő volt – immár az egyetlen – külügyi államtitkár, de ekkor Mazarin bíboros irányítása erőteljesebben érvényesült, mint az államtitkároké. Életéről és karrierjéről lásd: L. LÉVÊQUE, *Le comte de Brienne (1595–1666)*, *Revue historique* 104(1910), 40–57, 241–264. Külügyi államtitkári tevékenységéről lásd: *Dictionnaire des Ministres... i. m.*, 53–63.

⁹⁶ Jelenlegi jelzete BnF, Naf 6972–7328. A fondok leírását az alábbi segédlet tartalmazza: *Catalogue général des manuscrits français: anciens petits fonds français III, Bibliothèque nationale*, par Henri OMONT, avec la collaboration de Camille COUDERC, Lucien AUVRAY et Charles DE LA RONCIERE, Paris, 1897, 62–92.

⁹⁷ Életére és tevékenységére lásd: Pierre FLAMENT, *Philippe de Harlay, Comte de Césy, ambassadeur de France en Turquie*, *Revue d’histoire diplomatique* 15(1901), 225–251, 371–398. Gérard TONGAS, *Les relations de la France avec l’empire ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l’ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619–1640)*, Toulouse, F. Boisseau, 1942.

⁹⁸ BnF, Ms. fr. 15584, 16145, 16149–16151, 16153; Naf 5178; Les 500 de Colbert 457, 483. Ad, 133CP3, 134CP1–2.

⁹⁹ *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621–28 inclusive [...]*, printed by Samuel Richardson, London, 1740.

¹⁰⁰ *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*, szerk. ÓVÁRY Lipót, Budapest, MTA, 1886.

számos fontos adatot tartalmaz Bethlen diplomáciájára, valamint francia kapcsolataira. Vizsgálata, valamint a francia és angol követek levelezésével való összevetése azért is különösen fontos, mivel esetenként olyan információkat tartalmaz, amelyeket a francia vagy angol forrásokból nem lehet rekonstruálni.

A négy külügyi államtitkár közül a második legtöbb forrás d’Herbault személyéhez kapcsolható, akinek kimenő levelezésének egy része összegyűjtve a francia Nemzeti Levéltár (Archives nationales) Történelmi emlékek (Monuments historiques) gyűjteményében található, kiegészülve a király nevében kibocsátott instrukciókkal. A korábban vázolt munkamegosztás alapján ezek az 1624–1625-ös évekre¹⁰¹ elsősorban az Itáliába és Spanyolországba, míg 1626 legelejétől¹⁰² már a Konstantinápolyba, Angliába, Hollandiába stb. küldött követutasításokat és leveleket is tartalmazzák. Az itt feltárható adatok elsősorban Mansfeld hadseregére, valamint a Bethlen Gáborhoz küldött, Montalto nevű francia követ küldetésére vonatkoznak, illetve a konstantinápolyi követnek, Césynek 1626 folyamán írt instrukciók a portai diplomáciára nyújtanak adalékot. Ugyanitt érdemes kitérni az elsősorban d’Herbault-hoz befutó velencei,¹⁰³ illetve utóbb bécsi¹⁰⁴ követjelentésekre is, amelyek Bethlen Gábor utolsó hadjáratára és a császárral való alkudozásaira tartalmazznak adatokat. A közvetlen erdélyi-francia, valamint a portai alkudozások összefonódását a hágai szövetség idején a IV. fejezetben elemzem részletesebben e források segítségével.

A maradék két külügyi államtitkár, d’Ocquerre és d’Achères nem rendelkezik önálló gyűjteményekkel, utóbbi a forrásokban jórészt fel sem tűnik. Előbbihez, majd később szintén d’Herbault-hoz címezték követjelentéseiket a hágai francia rezidensek. Benjamin Aubery du Mourier¹⁰⁵ és Charles Faye d’Espesses¹⁰⁶ beszámolóí¹⁰⁷ fontos és újdonságnak számító információkat tartalmazznak a Hágában megforduló erdélyi követek útjairól, elsősorban Matthias Quadtról, aki az eddig ismert ott tartózkodásai előtt már 1623 elején felbukkant Hollandiában, Mansfeld gróf és a francia uralkodó, illetve Hollandia között közvetítve. Jelenleg nem állapítható meg biztonsággal, kinek a szolgálatában állt ekkor a német kapitány, hiszen az

¹⁰¹ An, KK1359–1362.

¹⁰² An, KK1363–1366.

¹⁰³ Ad, 138CP43–46.

¹⁰⁴ Ad, 11CP10, 11CP13.

¹⁰⁵ Személyéről és tevékenységéről lásd: Claire MARTIN, *Protestantisme et diplomatie à l’aube du Grand Siècle: Benjamin Aubery du Mourier (1566–1636), ambassadeur de Louis XIII à la Haye*, Bulletin de la Société de l’Histoire du Protestantisme français 151(2005), 265–297. Uő., *Dévouement et solitude: l’ambassade de Benjamin Aubery à la Haye vue à travers ses relations avec le roi de France et ses ministres (1613–1624)*, Revue d’histoire diplomatique 3/122(2008), 223–242.

¹⁰⁶ Követségének nehézségeiről lásd: Maarten HELL, *Heliogabalus in The Hague: Franco-Dutch Relations during the Embassy of D’Espesses (1624–1628)*, Dutch Crossing, 33/1(2009), 44–63.

¹⁰⁷ BnF, Ms. fr, 15959, 7112–7114. Ad, 54CP9–10.

erdélyi fejedelmen kívül szóba jöhettek a téli királyért küzdő hadvezérek: János György jägerndorfi örgróf, valamint maga a zsoldosvezér, Ernst Mansfeld is. Tekintve azonban, hogy a II. Ferdinánd elleni 1623-as, meglehetősen összehangolatlanak bizonyuló hadjáratokat a cseh-pfalzi emigráció szervezte, amelynek Quadt, valamint Bethlen Gábor más diplomatái is tagjai voltak, a protestáns ügy képviselésében eljárva a szolgálat megállapítása talán nem is annyira kulcskérdés, hiszen bárkinek feleltek is közvetlenül, céljuk közös volt: Pfalzi Frigyes visszasegítése elvesztett tartományai élére.¹⁰⁸ Ennek megfelelően a Quadt hollandiai útjait dokumentáló francia követjelentésekre a III. és IV. fejezet megírásánál támaszkodom.

A diplomáciai, illetve külpolitikai forrásképző szerveket erdélyi szempontból vizsgálva sem kiterjedt állandó követi hálózatról, sem a fejedelmi tanács¹⁰⁹ kiemelkedő szerepéről nem lehet beszélni. A Mohács előtti Magyar Királyság tanácsának jogutódjaként működő, főúri pártcsoportosulásoktól megosztott testület többségi állásfoglalása egyébként sem volt kötelező érvényű a fejedelemre nézve, aki azért időről időre kikérte tanácsosai véleményét is.¹¹⁰ Ahogyan a szakirodalom korábban már rámutatott: Bethlen Gábornak – az Erdélyi Fejedelemség viharos évtizedeit követően – 1613-tól fogva szinte a semmiből kellett újjászerveznie a diplomáciai és a kormányzati munkát, valamint a szakértő gárda megfogyatkozásának,¹¹¹ illetve hiányának köszönhetően az ügyek legtöbbszörét, beleértve a diplomáciai levelezést is, többnyire saját magának kellett intéznie.¹¹² Bethlen Gábor leveleinek szisztematikus összegyűjtése jelenleg még nem teljesült, ugyanakkor a korábbi történetírás¹¹³ számos, a külpolitikájához és a diplomáciájához köthető levelét kiadta már különböző szempontok szerint összegyűjtve.

¹⁰⁸ KÁRMÁN G., *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában... i. m.*, 154–155, 159–160. Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580-1626): Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin, Duncker & Humblot, 2010, 429.

¹⁰⁹ HORN Ildikó, *A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában*, Századok 4/145(2011), 997–1027. HARAI Dénes, *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király tanácsa és tanácsosai = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 310–318.

¹¹⁰ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormánya 1540–1690*, Budapest, 1980, 19–53.

¹¹¹ HORN Ildikó, *„Én creaturaim vagytok, édes híveim”*: Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 189–201.

¹¹² BENDA K., *Diplomáciai szervezet... i. m.*, 726.

¹¹³ Georgius PRAY, *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coevis documentis illustratus, Tomus I–II.*, collegit [...] auctarium adiecit Jac[obus] Ferdin[andus] MILLER, Pest, Trattner, 1816. SZILÁGYI Sándor, *Adalékok Bethlen Gábor szövetekeisének történetéhez*, Budapest, Akadémia (Értekezések a történeti tudományok köréből, Második kötet, VIII. szám), 1873. UŐ., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, Akadémia, 1879. GINDELY A., *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*, Budapest, Akadémia, 1890. *Bethlen Gábor emlékezete*, a szöveganyagot válogatta, a kötetet szerkesztette, az előszót és a bevezetőket írta MAKKAJ László, Budapest, Magyar Helikon, 1980. *Bethlen Gábor: Levelek*, válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta SEBESTYÉN Mihály, Budapest, Kriterion, 1980.

A sorozatok közül pedig kiemelendők az alábbiak: a Történelmi Tár,¹¹⁴ amelyben Bethlen Gábor fejedelem levelezésének részletei¹¹⁵ mellett a külföldi levéltárakból összegyűjtött, diplomáciatörténeti vonatkozású anyagokat is közölték.¹¹⁶ Az Erdélyi Történelmi Adatok¹¹⁷ tartalmazzák Toldalagi Mihálynak a fejedelemhez írt leveleit;¹¹⁸ Bethlen Gábor egyes leveleit portai követei részére;¹¹⁹ és Borsos Tamás 1618–1620 közötti iratait.¹²⁰ Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek¹²¹ az országgyűlési végzéseket és az ezekhez kapcsolódó adatokat közli, például a Bethlen Gábor és a II. Ferdinánd közötti békék ratifikált változatait. Végül fontos megemlíteni a Török-magyarkori Állam Okmánytárát,¹²² amely a fejedelem portai követutasításait, valamint egyes oszmán főméltóságok neki írt leveleit és a szultáni fermánokat tartalmazza.

Mint a fejedelemség egyetlen állandó külképviselője, a portai követség, illetve követek külön említést érdemelnek. Az Oszmán Birodalom vazallusának számító erdélyi fejedelmeknek nem csak egy megbízottjuk volt Konstantinápolyban, hanem az európaiaknál kevésbé hosszú időre kirendelt állandó követ – az oszmán *kapı kehayası* megnevezésből eredő kapitihá nevű rezidens – mellett az évi adó beküldésére, illetve különböző ügyek intézésére sűrűbben is jártak főkövetei a Portára. Rajtuk kívül a kapcsolattartásban fontos szerepet játszó postakövetekről lehet még beszélni, akik között akadtak olyanok, akik nem csak egyszerű futárok voltak, hanem diplomáciai vagy bizalmi feladatot láttak el. A magasabb presztízzsel járó főköveti posztot általában valamely erdélyi arisztokrata, míg a kockázatokkal és szegényes megélhetéssel járó rezidensi posztot alacsonyabb rangú kismemes töltötte be. A főkövetek csak az ügyük elintézéséig tartó néhány hétben maradtak a Portán, velük szemben a kapitihák hivatalosan egy,

¹¹⁴ *Magyar Történelmi Tár* (a továbbiakban *TT*), 1–5. sorozat, 1855–1934.

¹¹⁵ *Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése I–III.*, közli SZABÓ Károly, *TT*, 1880, 444–489, 707–740; 1881, 283–343. *Bethlen Gábor levelei I–3.*, közli SZILÁGYI Sándor, *TT*, 1885, 209–256, 431–480, 623–673. *Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között I–4.*, közli Uő, *TT*, 1886, 1–57, 209–249, 401–446, 609–678.

¹¹⁶ Francia vonatkozásban lásd például a BnF, Naf 5178-as számú kötetből közölt leveleket: *Erdély és a harmincéves háború (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből)*, *Első közlemény: A Párisi Bibliothéque Nationale-ből*, közli SZABÓ Gyula, *TT*, 1891, 177–191.

¹¹⁷ *Erdélyi Történelmi Adatok* (a továbbiakban *ETA*), I–IV. kötet, szerk. MIKÓ Imre, SZABÓ Károly, Kolozsvár, 1855–1862.

¹¹⁸ *Toldalagi Mihály levelei Bethlen Gábor fejedelemnek*, *ETA I.*, 248–260.

¹¹⁹ *Bethlen Gábor fejedelem levelei*, *Uo.*, 315–368.

¹²⁰ *Borsos Tamás második konstantinápolyi követsége 1618–1620*, *ETA II.*, 1–284.

¹²¹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Monumenta comitialia regni Transylvaniae, 1540–1699.), I–XXI. kötet, Budapest, 1875–1898. A disszertációban vizsgált évköröket a VII–VIII. kötet tartalmazza.

¹²² *Török-magyarkori állam-okmánytár I.* (Monumenta Hungariae Historica IV., Diplomataria III.), szerk. SZILÁDY Áron és SZILÁGYI Sándor, Pest, 1868.

a körülményektől függően akár több évet is Konstantinápolyban kényszerültek maradni,¹²³ meglehetősen szűkös anyagi körülmények között.¹²⁴

A fent említett forráskiadvány-sorozatokban megjelent követi beszámolókon kívül három portai szolgálatban járó erdélyitől: Borsos Tamástól,¹²⁵ Rimay Jánostól¹²⁶ és Rozsnyai Dávidtól¹²⁷ maradtak fenn a vizsgált korszakra vonatkozó, nagyobb egységet képező iratok, amelyek jól hasznosíthatók Bethlen Gábor portai alkudozásainak rekonstruálásához. A már korábban felsorolt portai francia, angol és velencei követjelenésekből pedig kirajzolódik, hogy a kapitihákon és főköveteken kívül az 1620-as években többször is jelen volt Konstantinápolyban Bethlen Gábor ügynöke, kolozsvári Bornemisza Ferenc, akinek a francia követhoz, Césyhez írt levelei további, kulcsfontosságú adatokat szolgáltatnak nemcsak a portai, hanem a közvetlen erdélyi-francia tárgyalásokra is.¹²⁸ A portai alkudozásokhoz tartoznak még – érintve a II. Ferdinánddal való viszonyt is – a két császár közötti gyarmati és szőnyi béketárgyalások, amelyekbe Bethlen Gábor is igyekezett beleszólni.¹²⁹

Bethlen Gábor és II. Ferdinánd mint magyar király tárgyalásairól meglehetősen gazdag forrásbázis áll rendelkezésre, amelyet a magyar történettudomány már széles körben felhasznált, mind az összefoglaló jellegű, Magyarország és Erdély történetét érintő munkák,¹³⁰ mind az egyes tárgyalásokkal foglalkozó összegzések során.¹³¹ Az 1620-as évekbeli

¹²³ A portai erdélyi követségek újabb szempontú bemutatását lásd: KÁRMÁN Gábor, *Szuverenitás és reprezentáció... i. m.* Az ugyan hibákat tartalmazó, de legátfogóbb jellegű, klasszikus szakirodalom máig BÍRÓ V., *Erdély követei a Portán... i. m.* A postakövetekről részletes információkkal szolgál továbbá JAKÓ K., *Moldva és Havasalföld... i. m.*, 142–147.

¹²⁴ HÁMORI NAGY Zs., *A konstantinápolyi követek megélhetése az 1620-as években = Társadalom- és életmódtörténeti kalandozások térben és időben: A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, PPKE BTK, Piliscsaba, 2014.

¹²⁵ BORSOS Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig, emlékiratok, levelek*, sajtó alá rend., bev., jegyz. KÓCZIÁNY László, Budapest, Irodalmi Kiadó, 1968. Borsos karrierjének újabb szempontú bemutatását tervezi készülő doktori disszertációjában Domokos Zsófia. Lásd: UŐ, *Követtükör-vonások Borsos Tamás, Bethlen Gábor portai küldöttének irataiban*, megjelenés előtt.

¹²⁶ RIMAY János: *Összes Művei*, összeáll. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémia, 1955.

¹²⁷ Rozsnyai Dávid, *az utolsó török deák történeti maradványai*, szerk. SZILÁGYI Sándor (Monumenta Hungariae Historica II., Scriptorum VIII.), Pest, 1867. JAKÓ Klára, *Újabb adatok Rozsnyai Dávid munkásságához = Oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, PPKE, 2013, 353–366.

¹²⁸ A Césynek címzett, és Bornemisza nevű levélírónak tulajdonított, francia nyelvű írásokat összegyűjtötte és kiadta: HARAI D., *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain... i. m.*

¹²⁹ Forrásaikból válogatást közöl: JÁSZAY Pál, *A' gyarmati béke = Tudománytár: Értekezések 2.*, 1837, 39–75. UŐ., *A' szőnyi béke 1627 = Tudománytár: Értekezések 4.*, 1838, 167–274. BRANDL Gergely, GÖNCÖL Csaba, JUHÁSZ Krisztina, MARTON Gellért Ernő, SZABADOS János, *Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez = Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2017, 151–203.

¹³⁰ A bevezetőben hivatkozott életrajzokon kívül: MAKKAI László, *Az ellenreformáció és a harmincéves háború: Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648) = Magyarország története 1526–1686, I. kötet*, főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985, 777–929. PÉTER Katalin, *a fejedelemiség virágkora (1606–1660) = Erdély története, 2. kötet, 1606-tól 1830-ig*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Budapest, 1986, 617–783.

¹³¹ OBORNI Teréz, *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés*, Századok 4/145(2011), 877–914. PELZ Béla, *A hainburgi béketárgyalások... i. m.*

'békekötések' avagy 'békességszerzések'¹³² kapcsolódó iratanyaga részben az MNL OL, E143 Tractatus publici fondjaiban található meg, illetve kiegészíthető a béketárgyalásokon, illetve a nagypolitikában részt vevő magyar politikusi gárdához, mint például Pázmány Péterhez,¹³³ Esterházy Miklóshoz,¹³⁴ Dallos Miklóshoz,¹³⁵ Thurzó Imréhez,¹³⁶ Illésházy Gáspárhoz,¹³⁷ Rákóczi Györgyhöz,¹³⁸ stb. köthető forrásokkal. Ahogyan azonban a bevezetőben is jeleztem, a disszertációban nem vállalkozom a Magyar Királyság elitje, illetve rendjei, valamint az erdélyi fejedelem kapcsolatainak mélyebb bemutatására, és az említett forrásokra mindvégig csak abban a tekintetben hagyatkozom, amennyiben Bethlen Gábor nyugat-európai diplomáciai tárgyalásaival, választott magyar királyi szerepével, illetve a császári családba való beházasodásának kérdésével összefüggenek, vagy e témákra információkat nyújtanak.

Végül pedig elmondható, hogy az egyes nyugat- vagy észak-európai államokkal folytatott erdélyi tárgyalásokról a már említett velencei okmánytáron kívül felhasználható az okmánytár sorozat Angliát érintő darabjának egy-két forrása,¹³⁹ valamint néhány olyan forrás, amelyet francia,¹⁴⁰ dán,¹⁴¹ vagy svéd¹⁴² szempontból gyűjtöttek össze. Ezeken kívül az általában

¹³² Pax és pacificatio különbségét a magyar király és az erdélyi fejedelem vonatkozásában Gebei Sándor hangsúlyozza. Az ezzel kapcsolatos vitához lásd: Uő., *Az erdélyi fejedelmek legitimitációjának kérdéséhez = Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből* (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 6.), szerk. BALLABÁS Dániel, BORBÉLY Zoltán, Eger, Líceum, 2012, 37–52. KÁRMÁN Gábor, *Pax és pacificatio: Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében*, *Történelmi Szemle* 2/58(2016), 341–353. A disszertációban a jelenlegi konszenzusnak megfelelően a béke, békekötés kifejezéseket használom a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor háborúit lezáró megegyezésekre.

¹³³ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora, I–II*, Pest, Ráth Mór, 1868–1869.

¹³⁴ *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I–III*, szerk. SZALAY László, SALAMON Ferenc, Budapest, 1863–1870.

¹³⁵ *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626)*, közrebocsátják FRANKL Vilmos, RÁTH Károly, Esztergom, 1867.

¹³⁶ KUBINYI Miklós, *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621*, Budapest, Méhner Vilmos, 1888. *Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez*, közli SZILÁGYI Sándor, *TT*, 1878, 119–120.

¹³⁷ *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*, szerk. SZÁDECZKY K[ARDOS] Lajos, Budapest, Athenaeum, 1915 (Magyar Történelmi Tár 27).

¹³⁸ MNL OL, E190 Archivum familiae Rákóczi, 1–3. doboz, 1619–1630. Sajnálatos módon ez az anyag – amely Rákóczi György fejedelemsége idejére vonatkozóan diplomáciatörténeti szempontból is használható – nem tartalmaz Bethlen Gábor francia érintkezéseire vonatkozó adalékokat.

¹³⁹ *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, 2. kötet, 1517–1629*, közli SIMONYI Ernő (Magyar történelmi emlékek, Első osztály: Okmánytárak, 16. kötet), Budapest, 1875.

¹⁴⁰ I. HUDIȚĂ, *Recueil de documents... i. m. Documente privitoare la istoria românilor, Supliment I, Vol. 1/1, 1518–1780*, documente culse din Biblioteca Natională din Paris de Gr. G. TOCILESCU, din Archivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. ODOBESCU, București, 1885.

¹⁴¹ *Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király (1625–1628)*, közli FRAKNÓI Vilmos, *TT*, 1881, 98–113.

¹⁴² SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia... i. m. Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseihez*, közli Uő., *TT*, 1882, 235–278.

a harmincéves háború forrásait kiadó művek,¹⁴³ illetve néhány napló,¹⁴⁴ krónika¹⁴⁵ és memoár¹⁴⁶ sorolható még fel, mint amiben fontos információk bújnak meg Bethlen Gábor titkos tárgyalásairól, illetve külpolitikájának irányvonaláról. Előbbiek közül kiemelendő a *Collectio Camerariana* forrásaiból közölt válogatásban található Paul Strassburg követjelentés,¹⁴⁷ amely Gyulafehérváron kelt 1625. augusztus 25-én, és amelyet – egy kivétellel¹⁴⁸ – a kortárs magyar történetírás sem használt még fel, pedig Bethlen Gábor szemszögéből mutatja be első két hadjáratának eseményeit, alkudozásait. Ezt a követjelentést az V. fejezetben használom fel, míg a napló és a memoár adatait a IV. fejezetben. Mindezek mellett szórványosan fellelhetők még kiaknázatlan iratok a kolozsvári és a krakkói kéziratárakban is: előbbieket elsősorban Bethlen Gábor és cseh szövetségesei kapcsolatánál lehet felhasználni, utóbbiakból pedig francia vonatkozásban a Montalto követségére vonatkozó levelek említhetők meg.¹⁴⁹ A kolozsvári forrásokra a megfelelő helyeken hivatkozom majd, míg a krakkói levéltári anyagot – a lengyel reláció elhagyása miatt – jelenleg nem használom fel a disszertációban.¹⁵⁰

¹⁴³ A „*Collectio Camerariana*”-ból, közli Uő., *TT*, 1883, 217–261. Erdély és a harmincéves háború 1–2, közli SZABÓ Gyula, SZILÁGYI Sándor, *TT*, 1891, 177–191, 406–430. *Documente privitoare la istoria românilor, Volumul VIII, 1376–1650*, culese de Eudoxiu HURMUZAKI, Bucuresti, 1894. Otakar ODOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské emigrace z let 1621–1624* (Věstník Královské české společnosti nauk), Praha, 1933. *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia, II–IV*, hrsg. Miroslav TOEGEL, Miloš KOURÍL, Josef KOLLMANN, Praha, 1972–1974.

¹⁴⁴ *Journal et correspondance de Gédoyen « le Turc », consul de France à Alep (1623–1625): Ouvrage publié pour la Société d'histoire diplomatique par A. BOPPE*, Paris, 1909.

¹⁴⁵ Georg KRAUS, *Erdélyi krónika, 1608–1665*, ford. VOGEL Sándor, Csíkszereda, 2006. *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*, összeállította, bevezette és jegyzetekkel ellátta MAKKAI László, Budapest, Gondolat, 1980.

¹⁴⁶ *Mémoires et négociations secrètes de Mr. de Rusdorf, conseiller d'état de S. M. Frederic V. Roi de Boheme, Electeur Palatin, pour servir à l'histoire de la guerre de trente ans*, rédigées par Ern. Guill. CUHN, Tome I., A Leipzig, 1789.

¹⁴⁷ A „*Collectio Camerariana*”... i. m., 225–236.

¹⁴⁸ NAGY G., „*Med Betlehenn Gabor...* i. m., 133.

¹⁴⁹ Sebastien de Breyant de Monte Alto levele Rafał Leszczyńskinek 1625. február 13. Bethlen Gábor levele Rafał Leszczyńskinek 1625. január 18. B. Cz., Rkp. 367. Akta za Zygmunta III. 1611–1636, Fol. 111, 116–117.

¹⁵⁰ A Montalto karrierjét bemutató alábbi forrásközlésben közlöm őket: HÁMORI NAGY Zs., *Francia követ Erdélyben 1625-ben...* i. m.

III. Fejezet

Bethlen Gábor részvétele a harmincéves háború cseh-pfalzi szakaszában

Mint ismeretes, Bethlen Gábor az Iszkender pasa¹⁵¹ által vezetett oszmán seregektől kicsikart „szabad” választás eredményeképpen jutott az erdélyi fejedelmi székbe 1613-ban. Athname kinevező okiratát 1614 folyamán kapta meg, amely hozzájárult belső ellenzéke lecsendesítéséhez.¹⁵² A török emigrációból visszatérő, az oszmán főméltóságok jó részével szoros viszonyt ápoló, későbbi megnevezéssel „*Török Bethlen és Mohamedán Gábor*”¹⁵³ uralkodása első éveit a belső és külső konszolidációval teltek, azonban már e kezdeti időszakban sem állt tőle távol az olyan nagyszabású tervek szövögetése, amelyek hatalmának a Magyar és a Cseh Királyság irányába való kiterjesztését célozták. Ebben a fejezetben először számba veszem, hogy az 1610-es években milyen előzmények után, és milyen körülmények között lépett be a fejedelem a harmincéves háborúba, majd francia források alapján bemutatom, hogy a téli királlyal összehasonlításban hogyan állt helyt Bethlen abban a nemzetközi helyzetben, amelyben saját hatalma elismertetésére törekedett. Végül e témakörhöz csatolom második hadjáratának diplomáciai megszervezését és eseményeit is, mivel ezek – köszönhetően a pfalzi emigráció összekötő szerepének – szorosan összefonódtak első hadjáratával, és annak 1621. évi befejező szakaszából nőttek ki.

III. 1. Erdélyi előzmények

Ahogy a béke megőrzése érdekében Iszkender pasa óva intette Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitányt, és ezáltal II. Mátyást is a „*zsarnok Báthory*” részére adandó segítségnyújtástól,¹⁵⁴ úgy Bethlen Gábor a megválasztása idején alkalmazott érvelésében is Báthory Gábor elűzésére és az „*ellene való vigyázásra*” tüntette fel az őt Erdélybe behozó török csapatok szerepét. A leendő fejedelem korábban Thurzó György nádort, majd feleségén

¹⁵¹ A fejedelem és a pasa, valamint más oszmán méltóságok kapcsolatára részletesen lásd: SUDÁR Balázs, *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*, Századok 4/145(2011), 975–996.

¹⁵² A belső konszolidációt a disszertációban nem tárgyalom. Erről lásd például: SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása (Értekezések a történeti tudományok köréből 6.)*, Pest, 1867.

¹⁵³ „*Türkischer Bethlehem und Mohamedanischer Gabor*” címen jelent meg egy Habsburg-párti röpirat Bethlen 1619–21. évi hadjárata alkalmából. MAKKAI László, *Török Bethlen és Mohamedán Gábor: Bethlen Gábor és a török*, História 2/3(1980). A fejedelem törökösségének kérdését a disszertációban csak érintőlegesen tárgyalom, a kérdést részletezi többek között: Kees TESZELSZKY, *Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 203–244. G. ETÉNYI Nóra, *Politika és publicisztikai kontextus: Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622) = Uo.*, 245–274. VARSÁNYI Krisztina, *Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóműfajokban = Uo.*, 275–310. ALMÁSI Gábor, *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és sajtóban = Uo.*, 311–366.

¹⁵⁴ Iszkender pasa levele Forgách Zsigmondnak, Torda, 1613. október 12. Közli: *Documente privitoare la istoria românilor... i. m.*, Volumul IV/1, 515–516.

keresztül Dóczy András szatmári kapitányt, s így közvetve II. Mátyás császárt is igyekezett meggyőzni: amennyiben a magyaroknak nem áll szándékában Báthory Gábort visszasegíteni a fejedelemségbe, az Erdélybe bejövő törökök sem fogják megtámadni a Magyar Királyságot, hanem megtartják a békét és a fejedelmválasztás után elvonulnak. E mellett hangsúlyozta saját békére való törekvését is.¹⁵⁵ Ezzel szemben – császári parancsra – már 1613 őszén megkezdődött a határ menti várak, mint például Ecsed és Huszt, vagy a partiumi régió elszakítása Erdélytől, miközben a Melchior Klesl bíboros által fémjelzett császári politika a török elleni mielőbbi támadásra készült, amelyet retorikailag önvédelmi háborúnak állított volna be a Bethlen Gábor megválasztása körülményei által jelentett közvetlen fenyegetés után.¹⁵⁶ Így mind az 1613. augusztusi regensburgi birodalmi gyűlésen, mind az egy évvel később, a Habsburg országok összes rendjei részvétel tartott linzi általános gyűlésen (*Linzer Generallandtag*)¹⁵⁷ erre az oszmánellenes háborúra igyekezett hadsegélyt megszavaztatni, azonban eredménytelenül. Utóbbi esetben az is nyilvánvalóvá vált, hogy Bethlen Gábor megválasztásának körülményeit a korábbi fejedelmekéhez képest másnak, fenyegetőbbnek tartotta a császári vezetés, amely tartott attól, hogy ha a törökök megszerzik Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát, akkor onnan könnyen csapást mérhetnek Észak-Magyarországra.¹⁵⁸

A szakirodalom ugyanakkor már kimutatta azt az éles ellentétet, amely a Klesl által előadott, illetve egy másik, végül senkivel sem közölt votuma között fennáll: egyrészt fennen hangoztatta, hogy eljött a legmegfelelőbb idő Erdély megtámadására, mivel a hitszegő Bethlennel a császár nem köthet megállapodást. Másrészt saját maga előtt mintegy beismerte, hogy a fejedelem nem alább való Báthorynál, tehát nem csorbulna II. Mátyás tekintélye a vele való megegyezéstől, amire annál is inkább hajlania kellene, mert amúgy sincs megfelelő hadserege Erdély megtámadására. Érdekes megfigyelni, hogy Christoph Siegfried Preyner udvari kamarai elnök és Karl von Harrach tanácsos, a kezdetben Bethlen felé bizalmatlan Thurzó György nádor, valamint maguk az összegyűlt országok rendjei is mérsékeltek maradtak az erdélyi helyzet értékelésével kapcsolatban. Mindannyian sürgették a megegyezést, utóbbiak pedig a császárnak a török ellen felállítandó hadsereget célzó igyekezeteit egyenesen a rendi

¹⁵⁵ Bethlen Gábor levelei Thurzó Györgynek, Károlyi Zsuzsannának és Dóczy Andrásnak. Kolozsvár, 1613. október 17 és 27. Közli: VERESS Endre, *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága (Függelékül Bethlen ifjúkori leveleivel)*, Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvsajtója, 1914, 50–51, 55.

¹⁵⁶ Klesl háborús retorikájáról lásd: CZIRÁKI Zsuzsanna, *Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 77–102.

¹⁵⁷ ILA Bálint, *Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés = A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 4. kötet*, szerk. ANGYAL Dávid, Budapest, 1934, 231–253.

¹⁵⁸ CZIRÁKI Zs., *Erdély szerepe... i. m.*, 92–93. OBORNI T., *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés... i. m.*, 882, 893.

ellenállás megtörésére tett kísérletként értékelték, illetve úgy látták, hogy a magyaroknak legyen a legfőbb szavuk a kérdésben, hiszen az ő területükön folyik a háború.¹⁵⁹

Feltétlenül szükség volt tehát Bethlen Gábor és II. Mátyás megállapodására, hogy rendeződjön az oszmán háborúval fenyegető helyzet, hiszen a magyar király nem volt hajlandó érvényesnek tekinteni a Báthory Gábor idején Erdéllyel létrehozott „*confoederatiót*,”¹⁶⁰ sem a fejedelem, sem a rendek részéről. Röviden itt kell kitérni arra a felmerülő gyanúra, hogy Bethlen Gábor a saját személyére vonatkozóan, még mint Erdély leghatalmasabb mágnása hűségesküt tett volna II. Mátyásnak 1611 augusztusában,¹⁶¹ Forgách Zsigmond erdélyi hadjárata idején.¹⁶² Ezzel kapcsolatban minden jel arra utal,¹⁶³ hogy csak színleg került sor elpártolásának megígérésére, „*mivel üdőnap előtt nem akart bolondul veszni.*”¹⁶⁴ Arra azonban már ez az eset is kiváló példát nyújt, ahogy a leendő fejedelem az egyszerre több irányba való politizálást folytatta: miközben Forgáchon keresztül az erdélyi határvárak, Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes királyi hűsége térítését ígerte II. Mátyásnak, addig a főkapitány táborából Lippára és Jenőre távozva minden valószínűség szerint segédkezett azoknak a leveleknek a megfogalmazásában, amelyekben a két vár védői megtagadták a király pártjára való átállást.¹⁶⁵ Mindeközben viszont figyelmeztette Forgáchot arra, hogy Báthory többek között 16 ezer fős török segélyhadra számíthat, amely Szolnok felől támadna a hajdúságra, a főkapitány hátában. Kérdés persze, hogy mennyiben volt szó evidenciáról vagy egyenesen dezinformációról, amikor más esetben is figyelmeztetést küldött a császárnak például a Lengyelországba betörni szándékozó tatárokról.¹⁶⁶

Az Erdélyi Fejedelemségnek és a fejedelemnek a magyar királyhoz való viszonyát végül az 1615-ös első, majd az 1617-es második nagyszombati szerződésben határozták meg a felek,

¹⁵⁹ Klesl, Thurzó, valamint a morva tartományfőnök, Karel ze Žerotína és a többi rendi küldött véleményét idézik: *Uo.*, 892–896. ILA B., i. m., 231, 236–240.

¹⁶⁰ OBORNI Teréz, *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal = Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debrecen, 2009, 111–122.

¹⁶¹ II. Mátyás király jóváhagyja a Forgách Zsigmond és Bethlen Gábor között létrejött szerződés föltételeit. Prága, 1611. augusztus 26. *Vegyes közlések: Adatok Bethlen Gábor történetéhez*, közli KOMÁROMY András, TT, 1899, 715–716.

¹⁶² Forgách Zsigmond jelentése II. Mátyásnak, Kassa, 1611. november 21. *Documente privitoare la istoria românilor... i. m., Volumul IV/1*, 447–455, idézett oldalak:449–450.

¹⁶³ A kronológiát és a körülményeket tisztázza: VÖRÖS Péter, *Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben*, *Hadtörténelmi Közlemények* 3/124(2011), 864–887, idézett oldalak:881–882.

¹⁶⁴ Bethlen Gábor levele Thurzó Györgynek, 1612. október 13. *EOE, VI. kötet*, 251. Angyal Dávid és Veress Endre mellett érvel, hogy Bethlen ekkor még hűen kitartott Bárhory mellett és valójában nem követett el árulást. ANGYAL Dávid, *Báthory Gábor uralkodása, II., befejező közlemény*, *Századok* 2/30(1896), 114–128, idézett oldalak: 117–118. VERESS E., *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága... i. m.*, 19.

¹⁶⁵ *Documente... i. m., Volumul IV/1.*, 449. VÖRÖS P., *Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója... i. m.*, 882.

¹⁶⁶ A Szolnok felőli török támadás híreről: *Uo.* Hurmuzaki az 1611-es évhez sorolt be egy dátum nélküli levelet, amelyben II. Mátyás köszönetet mond Bethlennek a tatár támadásról való értesítése miatt, de egyben jelzi, hogy saját lengyel vagy moldvai hívei nem küldtek ilyesmiről hírt. *Documente... i. m., Volumul IV/1.*, 459.

amely rövid időre, Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratáig szabályozta a két állam viszonyát. A hasonló tartalmú megegyezések többek között leszögezik: megmarad az erdélyiek szabad fejedelmválasztási joga; Erdély és Részei a magyar korona elidegeníthetetlen tagjai, a magyarországi Részeket Bethlen úgy bírja, mint elődei a magyar királyoktól, akik ellen nem vezet semmilyen támadást; a magyar király megvédi és jogaiban megtartja az Erdélyi Fejedelemséget; Bethlen segítséget nyújt a királynak minden ellenség, kivéve a török ellen, illetve a királyi hadakat szükség esetén beengedi Erdély területére; a bécsi békét meg fogja tartani.¹⁶⁷ Fontos kitétel volt, hogy a királyi fél által a zűrzavaros időkben elfoglalt várakat, mint például Máramarost, Husztot, Kővárt, visszaadják az erdélyi fejedelemnek.

A titkos záradékokból pedig a következőket emelem ki egyrészt a fejedelem és a császár viszonyát illetően: Bethlen a magyar királyt mint maga fölött állót ismeri el, akinek Erdély és a Részek alá vannak vetve, s ezeket a magyar korona elválaszthatatlan tagjának fogja fel. Az Oszmán Birodalom és egy törökellenes háború vonatkozásában pedig: Erdély és a Részek Buda és Eger felszabadulásáig maradnak a fejedelem birtokában, hasonlóképpen a szabad fejedelmválasztási jog is eddig él; ha a törökök megtörik a zsitvatoroki békét, Bethlen az Erdélyhez közel eső hadszíntéren köteles II. Mátyásnak segítséget nyújtani, a dunántúli hadszíntéren csak tanácsadással támogatni, valamint Erdély megtámadása esetén a király is köteles segítséget nyújtani fegyverrel és pénzzel; Erdély nem biztosíthat segítséget vagy átvonulást a császár országai ellen támadó törököknek; a töröktől elfoglalt területeket illetően a fejedelem hűbéri jogon megtarthatja azokat, amiket elfoglal, de az egykori koronabirtokokat visszaszolgáltatja.¹⁶⁸

Az első nagyszombati egyezség megszületésének kivárása mindkét fél szempontjából fontos fordulót jelentett. Egyrészt a disszertációban kiemelten kezelt elismerés szempontjából elmondható, hogy Bethlen az elődeihez hasonló szerződésben tudta megerősíteni erdélyi uralmát a magyar király vonatkozásában, azonban a fejedelem (*princeps*) megszólítást egyik nagyszombati szerződés sem biztosította számára – hacsak nem önelnevezésként.¹⁶⁹ A magyar király felé fennálló legitimációs válságot mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a császári udvar a Habsburgoknak Erdélyre formált igényét a Portán továbbra is megpróbálta fenntartani,

¹⁶⁷ Elemzését, a szerződés megújításával együtt lásd: OBORNI T., *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés... i. m.*, 903–911.

¹⁶⁸ *Uo.*, 905–906. A két nagyszombati szerződés és egyes megerősítései szövegkiadását lásd: *Österreichische Staatsverträge, Band. 9., Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, bearb. v. Roderich GOOSS, Wien, Holzhausen, 1911, 436–474.

¹⁶⁹ „*Nos Gabriel Bethlen, Dei gratia princeps Transylvaniae*”, például Bethlen ratifikációs példányán, 1615. május 18. *Uo.*, 44. A princeps titulus kérdésével bővebben az V. fejezetben foglalkozom. Részletesebben lásd: OBORNI T., *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés... i. m.*, 905–907, 911.

valamint igyekezett biztos hátteret kiépíteni a Homonnai Drugeth György személyében jelentkező rivális erdélyi fejedelmjelölt számára,¹⁷⁰ mégpedig ügyelve arra, hogy az a nagyszombati megegyezés végkifejlete után támadjon, hiszen a császár ígéretet tett Linzben, hogy tárgyalni fog Bethlennel.¹⁷¹ Az újabb kutatás¹⁷² már tárgyalta azoknak a kapcsolatoknak a meglétét, amelyek Homonnai mozgalmát nemzetközi kontextusba helyezik: egyrészt a már említett, a török elleni harcra készülő Habsburg udvari politika, másrészt annak a széles európai tagsággal rendelkező lovagrendnek a létrejötte, amelyet *Ordo Militiae Christianae* néven említenek, és amelynek maga Homonnai is a tagja lett számos kelet-európai nemesi társával együtt. E török elleni összefogás témáját Bethlen Gábor vonatkozásában az V. fejezetben fogom bővebben kifejteni, jelenleg elég annyit megjegyezni, hogy az észak-magyarországi vármegyék ellenállásán mind Homonnai mozgalma, mind a fejedelem ellentámadása megbukott 1616-ban.¹⁷³

Bethlen Gábor szempontjából pedig többek között azért is bizonyult vízváltónak a nagyszombati egyezmény megkötése, mivel ekkor kényszerült rá végleg, hogy fejedelemmé választása előtti ígéretét az oszmánoknak betartsa, és saját maga elfoglalja, majd átadja Lippa várát. A fejedelem korábban arra hivatkozta húzta-halasztotta e döntés meghozatalát, hogy a partiumi várak békés visszanyerése összeférhetetlen lenne Lippa átadásával, így erre valóban haladékot kapott az oszmán féltől a megegyezés megszületéséig.¹⁷⁴ A vár átadására abból a szempontból is kulcsfontosságú pillanatban került sor, hogy a moldvai beavatkozásra igyekvő Iszkender pasa Erdélyen való átvonulását csak ezáltal tudta megakadályozni.¹⁷⁵ A Homonnai¹⁷⁶ megindulásához hozzájáruló eseménnyel ténylegesen megerősítette a magyar királyi oldal félelmeit és a saját magáról fennálló törökösség képét, hiszen a császári udvar már tudni vélte, hogy Lippa megvétele után Bethlen mikor fogja átadni Jenőt és Váradot, sőt, azt is, hogy Rákóczi Györggyel titkos tárgyalásokat folytatott az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar

¹⁷⁰ CZIRÁKI Zs., *Erdély szerepe... i. m.*, 91–92.

¹⁷¹ *EOE VII. kötet*, 16–17.

¹⁷² Homonnai mozgalmának nemzetközi beágyazottságát és az azzal kapcsolatos szakirodalom összefoglaló bemutatását lásd: BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század elsőévtizedeiben*, Doktori (PhD) Értekezés, Eger, 2015, 191–208. Uő., *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*,

¹⁷³ A részleteket lásd: Uo.

¹⁷⁴ SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása... i. m.*, 53.

¹⁷⁵ SUDÁR Balázs, *Iszkender és Bethlen Gábor... i. m.*, 984–986.

¹⁷⁶ A fejedelemnek a Toldalagi Mihálytól szerzett értesülései szerint maga Homonnai is igyekezett a Portát befolyásolni saját érdekében Ali budai pasán keresztül. Ezek szerint Lippával együtt odaígértette Jenőt, Lugost és Karánsebest is. Bethlen Gábor vádpontjai Homonnai ellen, valamint levelei Rhédey Ferencnek és Daróczy Ferencnek. Gyulafehérvár, 1616. január 28., Udvarhely, 1616. február 6., Brassó, 1616. március 7. *EOE VII. kötet*, 303. SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 42, 47.

Királyság állapotáról.¹⁷⁷ Bethlen legelső terve, amelyben Erdélyen kívüli országok megszerzésével számolt, azonban még az 1614-es bizonytalan helyzetben kelt, és igyekezett biztosítani maga számára a szultán segítségét arra az esetre, ha hatalma Magyar-, Cseh- és Morvaország vagy Szilézia felé terjeszkedne: az Oszmán Birodalom mint szövetségeseivel tartaná fenn a viszonyt a megszerzett államokkal, adófizetési kötelezettségük nélkül, évi ajándékért cserébe.¹⁷⁸

Bethlen a Habsburg ház osztrák ágának az 1610-es években is fennálló hatalmi válságára és az abból eredő lehetőségekre jó érzékkel tapintott rá, hiszen az erdélyi fejedelmi trónra lépésénél csak néhány évvel korábban játszódott le a két fivér, Rudolf és Mátyás konfliktusa (*Bruderzwist*), valamint alakult meg az első, tartományokon átívelő konföderáció is 1608-ban.¹⁷⁹ A dinasztia legégetőbb problémája az öröklés volt: a gyermektelen II. Mátyás utódául a pápai udvar támogatásával, Melchior Klesl igyekezetei hatására és Pázmány Péter hathatós közreműködésével Ferdinánd gráci főherceget választották meg 1617-ben először cseh, majd 1618-ban magyar királynak, miután a Habsburg ház spanyol ága területi kompenzációért cserébe lemondott örökösödési jogáról.¹⁸⁰ A stájerországi rekatolizációs sikereiről ismert főherceg utódlása azonban nem aratott osztatlan sikert protestáns alattvalói körében, a már ismert módon hozzájárulva ezzel a harmincéves háború kitöréséhez.

III. 2. A pfalzi külpolitika és a harmincéves háború kezdete

Míg tehát a Habsburgok összetett monarchiájának keleti határait folyamatosan fenyegető török veszélyt a zsitvatoroki béke 1616-os megerősítésével sikerült mérsékelni,¹⁸¹ addig a német-római császári címet is viselő osztrák ág helyzetét a harmincéves háború előszelének tekinthető

¹⁷⁷ Bethlenre vonatkozó tárgyalások a prágai udvarban, 1616. október 16. *EOE VII.*, 374–377.

¹⁷⁸ Bethlen Gábor portai követutasítása, Brassó, 1614. április 8. SZILÁGYI S., *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 18–19.

¹⁷⁹ Ezek bemutatásától a disszertációban eltekintek. Lásd például: *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Witteisbacher*, herausgegeben durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 10, *Der Ausgang der Regierung Rudolfs II., von den Anfängen des Kaisers Matthias*, herausgegeben von Anton CHROUST, München, 1906. Géza PÁLFFY, *„Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608” = Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, hrsg. Václav BŮŽEK, České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2010.

¹⁸⁰ TUSOR Péter, *Pázmány Péter esztergomi érsek kinevezése (A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország az 1610-es évek derekán)*, Századok 5/148(2014), 1081–1110. A Habsburg-házon belüli osztozkodásról szóló szerződéslevél francia nyelvű másolatban megtalálható: BnF, Cinq cents de Colbert 385, Fol. 228–245.

¹⁸¹ Arról, hogy Erdély mint a bécsi-zsitvatoroki békerendszer veszélyeztetője jelent meg a Habsburg udvari politikában: CZIRÁKI Zs., *Erdély szerepe... i. m.*, 77, 2. lj. A zsitvatoroki béke későbbi, 1625-ös meghosszabbításának kérdésével a IV.3-as alfejezetben foglalkozom bővebben.

vallási szembenállás nehezítette. Az 1608-ban, a Pfalzi Választófejedelemséget képviselő Anhalti Keresztély által alapított Protestáns Unió, illetve a válaszul 1609-ben, Bajor Miksa irányításával létrejött Katolikus Liga között feszülő ellentét nemcsak egy bármikor kirobbanó európai háborúval fenyegetett, hanem a birodalom belső válságára is rámutatott. A Protestáns Unió ugyanis a Jüllich-Klevei örökösödési viszályban a császári döntéssel szembenelve fegyveres erővel lépett fel, míg a Katolikus Liga is kizárta soraiból a császárt, hogy megőrizhesse önállóságát. Habsburg Miksa főherceg 1613-as csatlakozásával pedig Bajor Miksa saját követőiből szűkebb körű szövetséget alapított, hogy megerősítse saját pozícióját.¹⁸² Mindeközben mindkét testületet sújtották belső válságok is, amelynek eredményeképpen több tag kilépett: utóbbi a megoszlásnak köszönhetően jórészt hasztalanná vált, előbbi pedig a protestáns államok és városok szövetségét éppen csak addig hosszabbította meg, hogy az 1621-ben lejáró, tizenkét éves spanyol-holland fegyverszünet végén már ne működjön, nehogy elkerülhetetlenül is belesodródjanak egy európai konfliktusba¹⁸³ – ami természetesen más formában, a későbbiekben elkerülhetetlennek bizonyult.

A harmincéves háború kitörését megelőzően Erdély kötődése a Pfalzi Választófejedelemség által vezetett protestáns blokkhoz elsősorban intellektuális és vallási síkon valósult meg, hasonlóan Felső-Magyarországhoz, amely már korábban beágyazódott az 1608-as rendi konföderáció által megerősített nemzetközi szellemi kapcsolatrendszerbe.¹⁸⁴ A magyar református egyház ugyanis az 1600-as évektől kezdve arra törekedett, hogy a korábbi wittenbergi kötődés helyett a vezető szerepre törő Pfalz központja, Heidelberg felé forduljon, és így kösse össze ügyét az európai protestantizmussal.¹⁸⁵ Ami Bethlen Gábort illeti, erdélyi uralmának kezdetétől fogva egykori heidelbergi peregrinusok vettek részt fejedelemségének elméleti legitimációja megteremtésében, mint ahogyan később magyarországi szerepének megindokolásában is, elég csak a legismertebb, *Querela Hungariae* című röpiratra gondolni.¹⁸⁶ Bethlen István, a fejedelem unokaöccse egészen Pfalz spanyol megszállásáig az ottani egyetemen tanult.¹⁸⁷ ennek ténye a későbbiekben tápot adott egy pfalzi-erdélyi összeesküvés híresztelésének is, amelyet utóbb Alvinczi Péter igyekezett cáfolni.¹⁸⁸ Maga Bethlen Gábor a

¹⁸² *A kora újkor története*, szerk. POÓR János, Budapest, Osiris, 2009, 15. G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.*, 35.

¹⁸³ *Uo.* 36–37.

¹⁸⁴ R. J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700: An Interpretation*, Oxford, Clarendon Press, 1979, 41–67.

¹⁸⁵ J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Reformáció és katolikus megújulás: Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára*, Budapest, 2017, 66. HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Budapest, 1994 (Humanizmus és reformáció 21), 163–164.

¹⁸⁶ Szerzőkkel és műveikkel kifejti: *Uo.*, 155–161.

¹⁸⁷ *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása = Nagyenyedi Album*, szerk. LUKINICH Imre, Budapest, 1926, 82–87.

¹⁸⁸ ALMÁSI G., *Bethlen és a törökösség kérdése... i. m.*, 352.

harmincéves háború kitörését megelőzően levelezésben állt Pfalzi Frigyessel, amelynek során – saját békességes állapotának leírása mellett – a protestáns vallás magyarországi elnyomatását is hangsúlyozta.¹⁸⁹ Vallási elkötelezettségét kiemelte Pareus professzorral folytatott levelezésében, továbbá egyengette heidelbergi alumnusai, köztük a kis gróf *praeceptora*, Bojti Veres Gáspár, vagy Szilvási K. Márton tanulmányait.¹⁹⁰ Ugyanez a kapcsolatháló azonban a háború kitörésével immár politikai célokat is szolgálhatott, ahogyan a későbbi fejezetekben szintén látható lesz más peregrinusok kapcsán. 1619 tavaszán az akkor már Marburgban tartózkodó Szilvási hazarendelése például kiváló ürügy lehetett arra, hogy a hazahívásával megbízott Kovacsóczy István Heidelbergben tárgyalásokat folytasson Pfalzi Frigyessel.¹⁹¹

Noha e tárgyalásokról jelenleg nem állnak rendelkezésre adatok, elmondható, hogy a pfalzi külpolitika jól meghatározhatóan Habsburg-ellenes irányban folyt már a háború kitörését megelőzően is. Anhalti Keresztély a jövőendő császárválasztásra Bajor Miksa jelöltségét szerette volna felépíteni, amely mind maga Miksa, mind az angolok és franciák ellenállásán megbukott. Másrészt igyekezett szorosabbra fogni a kapcsolatot a cseh rendekkel, illetve megerősíteni azok kapcsolatát az ausztriaiakkal: erre szolgált a pfalzi tanácsosok, Ludwig Camerarius és Christoph von Dohna prágai követsége 1616–1617 fordulóján. Végül pedig, a spanyol Habsburgok elleni politika jegyében közeledett Pfalz Velencéhez és Savoyához: 1617-ben utóbbi hadvezére, Ernst von Mansfeld engedélyt kapott arra, hogy a Protestáns Unióhoz tartozó államok területén fogadjon zsoldosokat hadseregébe.¹⁹²

A régóta érlelődő nemzetközi konfliktus a Cseh Királyságban robbant ki. A protestáns templomépítések betiltása miatt megsértett királyi *Felséglevel* ügyében összeülő tanácskozás, amelyet II. Mátyás császár többször is hiába szólított feloszlásra, 1618. május 23-án végrehajtotta a prágai defenztráció néven ismert eseményt, majd a direktorok vezetése alatt álló rendi kormányzat a következő évben, a császár halála után végleg lerázta magáról a Habsburg uralmat és új uralkodó után nézett.¹⁹³ A nemzetközi porondon korábban megjelent

¹⁸⁹ Bethlen Gábor levele Pfalzi Frigyessnek, Gyulafehérvár, 1618. január 23. *Bethlen Gábor politikai levelezése... i. m., III.*, 304–305.

¹⁹⁰ Bethlen Gábor levelei Pareus Jánosnak [David Pareusnak], Bojtinak és Szilvásinak, Gyulafehérvár, 1618. január 23. és 27. *Uo.*, 305–308.

¹⁹¹ Egyenesen szövetségi tárgyalásokat említ: HEREPEI János, *Bethlen művelődéspolitikája és az új értelmiség kiképzése: Szilvási K. Márton = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Budapest–Szeged, 1965, 199–234, idézett oldal: 219.

¹⁹² G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.*, 37–38. *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges... i. m., Band 12, Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern, 1613–1618*, herausgegeben von Hugo ALTMANN, München, 1978, 199–226, 480–485.

¹⁹³ Az eseményeket már sokan, sokféleképpen ismertették. A teljesség igénye nélkül: Anton GINDELY, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges in drei Abteilungen, I. Der böhmische Aufstand und seine Bestrafung 1618 bis 1621*, Prag, 1882. J. V. POLIŠENSKÝ, *War and Society in Europe... i. m.* G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.* Thomas

szereplők így rövid időn belül nem csak a császári, hanem a cseh és a magyar királyi cím feletti, a valóságtól nem kevésbé elrugaszkodott osztozkodásban találhatták magukat, amelyhez utóbb – az V. fejezetben részletezett módon – Bethlen Gábor is csatlakozott hasonlóan nagyszabású terveivel.

A „*republikánus*”¹⁹⁴ helyett végül a dinasztikus politikát előnyben részesítő cseh rendeknek több jelöltjük is akadt a trón betöltésére, katolikusok és protestánsok vegyesen, akiknek párhuzamosan, és legfőképpen katonai segítségnyújtás fejében ajánlották fel Szent Vencel koronáját. A lutheránusok által támogatott János György szász választó visszautasította a jelöltséget, míg például III. Zsigmond lengyel király egyenesen megtiltotta a fiának, hogy elfogadjon egy esetlegesen érkező meghívást.¹⁹⁵ A pfalzi külpolitika egyértelmű folyamánként Pfalzi Frigyes, valamint szövetségese, Károly Emánuel savoyai herceg egyaránt szóba került. A két érdekelt fél előzetesen arról tárgyalt, hogy Károly Emánuel lesz a cseh király és császár, míg Frigyes a Magyar Királyságot, az osztrák tartományokat és Elzászt kapja. Hivatalosan végül 1619. május 28-án kötötték meg a rivoli szerződést, amelynek keretein belül az alábbiak szerint osztozkodtak: cserébe azért, hogy a savoyai herceg finanszírozza Mansfeld és más pfalzi hadseregek csehek támogató hadműveleteit, Frigyes támogatja a herceg jelöltségét a cseh trónra. Amennyiben Károly Emánuel még császárrá is választanák, a cseh királyi címet Frigyesrel közös megegyezésben fogják betölteni.¹⁹⁶ A szerződésből azonban nem valósult meg semmi: a savoyai herceg a hadsegély kifizetését az angol királynak a csehek megsegítésére adandó – de soha meg nem kapott – beleegyezéséhez kötötte.¹⁹⁷ Az Anhalt által vezetett pfalzi diplomácia pedig értelemszerűen Frigyes számára kérte a cseh trónt a direktoroktól. Továbbá az 1619. augusztusi, frankfurti császárválasztáskor sem igazán

WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht... i. m.* Christoph KAMPMANN, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg: Geschichte eines europäischen Konflikts*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, 2008. Geoff MORTIMER, *The Origins of the Thirty Years War and the Revolt in Bohemia, 1618*, New York, Palgrave Macmillan, 2015.

¹⁹⁴ Sir Dudley Carleton hágai angol követ Sir Robert Naunton államtitkárnak 1619. szeptember 13-án írt véleménye szerint a direktorok egy része, még a királyválasztás előtt konföderációra szeretett volna lépni Hollandiával és a Hansa városokkal. Idézi: J. V. POLIŠENSKÝ, *War and Society in Europe... i. m.*, 60. Az 1618–1619-es direktórium és a konföderáció „*republikánus*” jellegével kapcsolatban lásd még: Jaroslav PÁNEK, *Mitteleuropa in den politischen Vorstellungen in der frühen Neuzeit: Von der antiosmanischen Allianz zur evangelischen Konföderation*, Anzeiger Österreichische Akademie der Wissenschaft, Philosophisch-Historische Klasse, 1/137(2002), 133–146, idézett oldal: 142.

¹⁹⁵ G. MORTIMER, *The Origins of the Thirty Years War... i. m.*, 168.

¹⁹⁶ *Uo.*, 169. SZEKFÜ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 73. Hans-Jörg HEROLD, *Markgraf Joachim Ernst von Brandenburg-Anspach als Reichsfürst*, Göttingen, 1973 (Schriftenreihe der historischen Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Schrift 10), 227–228. W. KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld... i. m.*, 170–172.

¹⁹⁷ Sir Isaac Wake levele Buckingham hercegének, Torino, 1619. június 29./július 9. *Letters and Other Documents Illustrating the Relations between England and Germany at the Commencement of the Thirty Years War I., From the Outbreak of the Revolution in Bohemia to the Election of the Emperor Ferdinand II.*, ed. Samuel Rawson GARDINER, Camden Society, 1865, 141–142.

támogatta Károly Emánuelet, akinek nevét a szavazáskor utolsó előttiként dobták be a végleges alternatívának szánt Bajor Miksa megemlézése előtt.¹⁹⁸ Utóbbi megválasztását – ahogyan látható volt – már a háború előtti években is hiábavalóan készítették elő.

Az események végkimenetele ismert: 1619. augusztus 28-án végül a szavazatok egyhangúságával II. Ferdinánd magyar és cseh király győzedelmeskedett, két nappal az után, hogy a csehek letették Ferdinándot és megválasztották Pfalzi Frigyes királyuknak. A választás során egyedül Ruppá kancellár jelölte a savoyai herceget, néhányan a szász választót javasolták, míg mások Bethlen Gábort említették, de a legtöbben mégis Frigyesre szavaztak.¹⁹⁹ Bethlen Gábor a cseh király-, valamint a német-római császárválasztás napjaiban, 1619. augusztus 27-én indította meg hadseregét Felső-Magyarország irányába, miután egy hónappal korábban a cseh rendek számára is felajánlották országuk koronáját. Bethlen Gábor belépése a háborúba a csehek, valamint Frigyes oldalán először fényes reményekkel biztatott, azonban a két választott király nemzetközi elismerése, pontosabban el nem ismerése kérdésének mélyebb vizsgálata rávilágít, hogy a fejedelem a legfőbb szövetségesénél sokkal jobb taktikusnak és reálpolitikusnak bizonyult a kezdetben kedvező katonai helyzet²⁰⁰ fordultával is.

A cseh felkelők már 1619 legelején megkeresték Bethlen Gábort, hogy őt magát is a II. Ferdinánd elleni küzdelemre, illetve a magyar királyi cím elnyerésére serkentsék. A fejedelem azonban ekkor még elutasító választ adott arra hivatkozva, hogy nemrégiben erősítette meg szerződését Ferdinánddal, akinek egyébként színleg tudomására hozta tárgyalásait a cseh követtel,²⁰¹ a nagyszombati szerződésre hivatkozva pedig egyenesen fel is ajánlotta a császárnak segítségét.²⁰² Mindeközben – ahogyan látható volt – Pfalzba küldte Kovacsóczy Istvánt, valamint portai diplomáciáját latba vetve igyekezett mielőbbi oszmán engedélyt szerezni magyarországi ambícióihoz. Utóbbiról tanúbizonyságot tesznek a Portán terjesztett híresztelése, amelyek szerint Pozsonyban a magyarok már várják az érkezését, hogy királlyá koronázzák.²⁰³ Szintén hathatott rá a csehek újabb ígérete immár koronájuk felajánlásáról,

¹⁹⁸ Ha hinni lehet az angol követjelentéseknek, próbálkoztak még IV. Keresztély dán király, a szász választó, valamint Ferdinánd és Albert főhercegek jelölésével is. Wake levele Nauntonnak, Torino, 1619. szeptember 20/30. *Letters and Other Documents... i. m. 2., From the Election of the Emperor Ferdinand II to the Close of the Conferences at Mühlhausen*, ed. S. R. GARDINER, Camden Society, 1868, 31–32.

¹⁹⁹ Uo. A cseh rendeknek az új király választását megindokoló, továbbá a Frigyes elfogadásáról szóló nyilatkozatai többféle francia nyelvű változatban, illetve nyomtatásban megtalálhatók: BnF, Cinq cents de Colbert 385, Fol. 120, 156. *Ambassade extraordinaire... i. m.*, 75, 101.

²⁰⁰ A harci cselekmények leírására a disszertáció keretein belül nem vállalkozom. Részleteit lásd: BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme XV. Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszaka, 1604-1626* Budapest, 1940.

²⁰¹ PAPP S., *Bethlen Gábor... i. m.*, 923–924.

²⁰² Dóczy András levele II. Ferdinándnak, Szatmár, 1619. július 14. G. PRAY, *Gabrielis Bethlenii... i. m.*, I., 42–49.

²⁰³ PAPP S., *Bethlen Gábor... i. m.*, 932.

amelyet Markó vajda nevű követe tolmácsolt 1619 nyarán.²⁰⁴ Bethlen Gábor végül a támadását még az előtt indította meg, hogy a helyzet elemzésére a Portáról kiküldött Deák Mehmed temesvári pasával találkozott és tárgyalt volna, míg a későbbiekben, Bécs ostroma idején sem rendelkezett semmilyen konkrét, írásbeli török engedéllyel, sem katonai támogatással. Amíg ezt nem kapta meg, addig nem akarta magát megválasztatni, sem megkoronáztatni magyar királlyá.²⁰⁵

A magyar királyi cím elnyerését támogató szultáni okmány végül csak a besztercebányai országgyűlésre érkezett meg,²⁰⁶ ahol a fejedelmet valóban királlyá választották. Az időben visszatekintve Bethlen magyarországi tevékenységére, az alábbi jogalapokon politizált. A besztercebányai országgyűlést megelőzően – saját propozíciója megfogalmazása szerint – „*az ország kormányát fejedelmi titulus alatt királyi hatalommal*” bírta és ez alapján tárgyalt mind a magyar rendekkel, mind a rendi konföderáció képviselőivel. Ekkor nem csak a Magyar Királyság rendjei, hanem a Porta jóindulatát és támogatását is e tényleges hatalma hangsúlyozásával igyekezett elnyerni:

„az vezérek is könnyen megérthetik, hogy én mostan nem különben vagyok állapotomban mint koronás királya az országnak, és csak látnám az portáról jó fundamentumát állapotomnak, az koronát az szent Isten akaratjából jövőndő gyűlésén az országnak, fejembe tehetném.”

Paradox módon ebben az összefüggésben „*titulusának*” éppen II. Ferdinánd általi megadásával,²⁰⁷ sőt talán mondhatjuk – a katonai helyzetből eredő kényszerű – elismerésével szeretett volna érvelni az oszmán főméltóságok felé: a fejedelem az 1620 januárjában megkötött fegyverszünetben szereplő „*princeps [...] Hungariae et Transylvaniae*” kifejezésre utalt.²⁰⁸ E királyi hatalommal felérő jogkört az 1619. novemberből 1620. januárig tartó pozsonyi országgyűlés ruházta rá, amikor Magyarország fejedelmévé választotta. Az ezt megelőző, a hívei által tartott kassai gyűlés 1619 szeptemberében pedig Magyarország gubernátorának

²⁰⁴ Bethlen elköteleződéséről és hadjáratának augusztus 27-én tervezett megindításáról Markó vajda, illetve saját, 1619. augusztus 18-án írt levelei tájékoztatták a cseh rendeket, bizonyos „*Steffano Hantican*” követsége révén. *Documente... i. m., Volumul VIII.*, 380–382. A fejedelem levelének egy példányát a holland országgyűlés is megkapta, majd nyomtatásban is megjelent. Kees TESZELSZKY, *Magyarország és Erdély képe Németalföldön... i. m.*, 220–221. Francia fordítását közli: *Sixiesme Tome du Mercure François [...]*, A Paris, chez Jean Richer, 1621, 111–120.

²⁰⁵ PÉTER K., *Bethlen Gábor magyar királysága... i. m.*, 1038. PAPP S., *Bethlen Gábor... i. m.*, 936–937.

²⁰⁶ *Uo.*, 953. PÉTER K., *Bethlen Gábor magyar királysága... i. m.*, 1045.

²⁰⁷ Bethlen Gábor utasítása Balassa Ferenc és Korláth István portai követeihez, Kassa, 1620. március 23. *Török-magyarkori állam-okmánytár... i. m.*, 216. Elemzését lásd: PÉTER K., *Bethlen Gábor magyar királysága... i. m.*, 1043–1045. PAPP S., *Bethlen Gábor... i. m.*, 950–951.

²⁰⁸ A II. Ferdinánd által ratifikált példány összevonva utal Magyarország és Erdély fejedelmére és rendjeire: „*tam princeps quam status et ordines Hungariae et Transylvaniae*”. *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 492.

nyilvánította. A kezdet kezdetén, a háborúba való belépésekor pusztán mint erdélyi fejedelem „*a császár ellen támadt nagy háborúságnak lecsendesítése végett némely rendek hívására jött ki békés országából.*”²⁰⁹

A harmincéves háború historiográfiájának ismertetésekor említett vallási és rendi motivációk, továbbá a nagyszombati szerződéssel való elégedetlensége²¹⁰ mellé e békeközvetítő, békességszerző retorika az 1620-as év elejére zárkózott fel, és a fejedelem későbbi tárgyalásai során is fontos szerepet játszott. Eredetét tekintve talán két tényezőre vezethető vissza e törekvés, annak ellenére, hogy 1619 végén Bethlen – mint „*sértett fél*” – még nem tartotta elképzelhetőnek, hogy béketárgyalásokba kezdjen II. Ferdinánddal.²¹¹ Egyrészt, mint Magyarország fejedelme immár felkarolhatta és legalább retorikailag magáévá tehetette²¹² a magyar rendek korábbi, a csehek felé mutatott közvetítő szándékát. Másrészt a békeközvetítés szempontjából nem elhanyagolható indok volt a személyes kárpótlás busás ígérete sem: a fejedelem ugyanis a pozsonyi országgyűlés végeztével fegyverszünetben, illetve előzetes szerződésben állapodott meg II. Ferdinánddal 1620. január 16-án és 23-án. Ezek szerint Bethlen megkapná a birodalmi hercegi címet, a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket, valamint 14 magyar vármegyét: négyet örökjogon, a többit életére. A fejedelem ugyanekkor cserébe megígérte jószándékú közvetítését a cseh és ausztriai rendek felé a fegyverszüneti megállapodás második pontja alapján, ami szerint a fegyvernyugvást a császár kiterjesztheti a csehekre és konföderált társaikra, amennyiben ezek azt kérelmezik. Ráadásul amennyiben a fejedelem sikerrel járna a békeközvetítésben, a császár 200 ezer magyar aranyforint értékű javakat ruház rá Csehországban.²¹³

Érdekesség, hogy a konföderációs,²¹⁴ a fegyverszüneti, valamint a császárral kötött előzetes megállapodások dátumozása (1620. január 15., 16., 23.) arra mutat rá, hogy a második két okmánynak elvben nem lett volna szabad létrejönnie: a konföderációban résztvevők ugyanis közös hadviselésben, és közösen megkötendő békében állapodtak meg. Valószínűsíthető

²⁰⁹ Fejedelmi proposíciók a beszercebányai országgyűlésen, 1620. július 3. DEMKÓ K., *A magyar–cseh confoederatio... i. m.*, 296.

²¹⁰ A fejedelem többrétű igazoló okait saját maga ismerteti a magyar arisztokrácia tagjainak írott leveleiben, például Rákóczi Györgynek Gyulafehérvárról, 1619. augusztus 18-án, Révay Péternek Debrecenből szeptember 12-én, Nádasdy Tamásnak Pozsonyból, november 6-án. *Bethlen Gábor emlékezete... i. m.*, 178–183, 190–192, 210–216.

²¹¹ Lásd a fejedelem Nádasdynak írt fenti levelét. *Uo.*, 214.

²¹² „[...] én csak egy ember vagyok őkegyelmek között, mindazáltal örömet proponálom azoknak, akiknek illik; őkegyelmeké az ország, elhittem, permansiójok felől minden jóra igyekeznek; bizonynyal elhiggye kegyelmed, hogy az országgal én semmiben ellenkezni nem akarok.” *Uo.*, 215.

²¹³ G. PRAY, *Gabrielis Bethlenii... i. m.*, I., 108–119. *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 484–493.

²¹⁴ *Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez V: Az 1620. jan. 15-iki szövetséglevél variánsai*, közli PETTKÓ Béla, TT, 1889, 105–114. Kéziratos másolatát lásd: BnF, Cinq cents de Colbert 296, Fol. 26v.

azonban, hogy a konföderációs szerződés ekkor még előzetes jellegű volt,²¹⁵ valamint Bethlen csak január 20-án, Pfalzi Frigyes 25-én ratifikálta a saját példányát. Noha a köztes időben aláírt fegyverszünetet ismerték a csehek is, a császárral kötött előzetes megegyezést azonban aligha. 1620. március végén ugyanis éppen azzal utasították el a XIII. Lajos által delegált rendkívüli francia követség közeledését, hogy Bethlen a „*saját elhatározásából*” („*de son propre mouvement*”) már vállalta egy békekötés megszületésének előkészítését, és mivel ő már kézben tartja az ügyet, nem szeretnék egy másik megállapodással megsérteni.²¹⁶

Bethlen békeközvetítő igyekezete azonban a másik két fél hajlíthatatlansága miatt sem a beszercebányai országgyűlésig, sem a későbbiekben nem vezetett eredményre. II. Ferdinánd természetesen könnyebben tervezett elbánni egymástól különválasztott ellenségeivel, sőt, legfőbb feltétele az volt, hogy maga Pfalzi Frigyes is váljon el a csehektől és vonuljon vissza Rajna-menti birtokaira. Így egy a cseheknek szóló *salvus conductus* megküldésén kívül semmi hajlandóságot nem mutatott a velük való tárgyalásra: a beszercebányai országgyűlésre küldött követei megbízólevele és előterjesztései is csak a fejedelemhez és a magyar rendekhez szóltak. A másik oldal, azaz a cseh rendek túlzó és szinte kizárólag a protestáns vallás érdekében követelt feltételeit mindeközben a fejedelem csak némi gondolkodás után merte a császári fél elé terjeszteni, arról nem is beszélve, hogy a csehek immár Pfalzi Frigyeshez kötötték sorsukat és nélküle nem is lettek volna hajlandóak a tárgyalások megkezdésére.²¹⁷ Ahogyan az alábbiakban majd látható lesz, Bethlen Gábornak e legalább szavakban tetten érhető hajlama a békére a hivatalosan is közvetítő félként eljáró Franciaország szempontjából előnyt jelentett az 1620–1621-es évek folyamán mind Pfalzi Frigyessele, mind II. Ferdinánddal szemben.

III. 3. Korona és konföderáció francia szemmel²¹⁸

Mindeközben a csehországi felkelésből kibontakozó eseményeket a Protestáns Unió által mértékadónak tekintett hatalmak, Anglia és Franciaország egyaránt távolságtartással szemlélték. Ahogyan a cseh rendek, majd utóbb a rendi konföderáció végső soron hiába kérte felvételét, illetve fordult támogatásért a Protestáns Unióhoz, úgy Pfalzi Frigyes sem tudta

²¹⁵ Uo. R. VÁRKONYI Á., *Bethlen Gábor jelenléte... i. m.*, 41.

²¹⁶ Aláírás és címzés nélküli levél vélhetően Pfalzi Frigyes udvarából a francia követeknek, Prága, 1620. március 30. BnF, Ms. fr. 15930, Fol. 92.

²¹⁷ *Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez II: Haller István követsége*, közli SZILÁGYI S., TT, 1889, 75–90. DEMKÓ K., *A magyar–cseh confederatio... i. m.*, 113–121, 302–303.

²¹⁸ Ebben az alfejezetben jórészt az alábbi tanulmányomra támaszkodom: HÁMORI NAGY Zs., *A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben... i. m.*

meggyőzni apósát, hogy segítsen újonnan elfogadott cseh királyi címe nemzetközi elismertetésében. I. Jakab ugyanis arról tájékoztatta vejét, hogy még az utóbbi szövetségesének számító Velencétől vagy Savoyától sem fogja kérni követei útján újonnan szerzett címe elismerését, valamint hogy aligha fogja tudni meggyőzni a katolikus hatalmakat, Franciaországot és Spanyolországot, hogy Frigyes nem a kálvinista vallás védelmében foglalta el a cseh trónt.²¹⁹ Nem valószínű, hogy a téli király másik érve is bárkit meg tudott volna ingatni, beleértve saját apósát: hiszen véleménye szerint a Német-római Birodalom „szuverén és szabad fejedelmeként” bármely alattvalójánál mélyebbre süllyedne, ha nem engedtetnék meg neki, hogy elfogadjon egy koronát.²²⁰ Harmadik érvét, miszerint attól való félelmében fogadta el a cseh koronát, nehogy az Bethlen Gábor képében a töröké legyen, az alábbiakban részletesebben is elemzem majd a francia békeközvetítő küldöttség tárgyalásainak ismertetése keretében.

Franciaország nyílt beavatkozására a protestáns oldalon utoljára 1610-ben került volna sor, ha a Jüllich-Klevei örökösödési viszály kitörésekor IV. Henrik francia királyt az életét kioltó merénylet nem akadályozta volna meg a direkt beavatkozásban. A belharcokba süllyedő országot a gyermek XIII. Lajos helyett az anyakirályné, Medici Mária kormányozta régensként 1617-ig. Az anyakirályné és kegyence uralmától puccsszerűen megszabaduló fiatal XIII. Lajos – I. Jakab angol királyhoz hasonlóan – tartózkodott a nemzetközi konfliktusoktól és mediátori szándékát hangsúlyozta a Protestáns Unió és a Katolikus Liga későbbi ellentétei idején,²²¹ ahogyan a harmincéves háború kitörésekor is.²²²

Bár a francia udvarban is akadtak, akik szerint jobb lett volna elviselni a pfalzi választó cseh királyságát, mint behozni a törököt, sem a párizsi angol követnek, sem Frigyes nagybátyjának, a harcos hugenotta Bouillon hercegének,²²³ sem pedig Adolf von Borstelnek,²²⁴ Anhalt hercege, majd Frigyes és a cseh rendek párizsi rezidensének nem sikerült elérnie, hogy

²¹⁹ James Haye, Doncaster vikomtja Nauntonnak, Frankfurt, 1619. szeptember 27 / október 7. I. Jakab Pfalzi Frigyesnek, h. n. 1619. október. *Letters and Other Documents...* i. m. 2., 52, 63.

²²⁰ „[...] quelle servitude pourroit-on imposer plus grande à un prince souverain et libre de l'empire en le réduisant plus bas qu'aucun sien subject [...] sy ne luy estoit permis d'accepter une couronne ou aultre occasion.” Recapitulation sommaire de la conférence tenue sur la question sy sa Majesté de Grand Bretagne est tenue par obligation et vertu de l'alliance [...], Londres, 1620. BnF, Naf 7058, Fol. 329–376, idézett oldal: Fol. 337.

²²¹ *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges...* i. m., Band 2–3., *Die Union und Heinrich IV.: 1607-1609, Der Jülicher Erbfolger*, bearb. Moriz RITTER, 1875, 1877. IV. Henrik és a protestáns német fejedelmek (Pfalz, Brandenburg, Baden, Anhalt, Württemberg) szövetségei másolatban megtalálhatók : BnF, Naf 7059, Fol. 208–224.

²²² A harmincéves háború kitörése körüli angol külpolitikára lásd: ZARNÓCZKI Á., *Angol követjelentések Bethlen Gábor első hadjárataról...* i. m., 132–133.

²²³ Frédéric Maurice de la Tour d'Auvergne (1605–1652), Sedan és Bouillon II. hercege. Politikai és rokoni kapcsolatairól: Jean-Christian PETITFILS, *Louis XIII*, Paris, 2008, 112.

²²⁴ Friedrich Wilhelm BARTHOLD, *Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft: Sitten, Geschmacksbildung und schöne Redekünste deutscher Vornehmen vom Ende des XVI. bis über die Mitte des XVII. Jahrhunderts*, Berlin, A. Duncker, 1848, 141.

XIII. Lajos elismerje az új cseh királyt. Erre csak akkor lett volna hajlandó, ha I. Jakab elsőként megteszi.²²⁵ A francia király ugyanakkor a Fürstenberg gróf párizsi követsége révén nyomást gyakorló II. Ferdinánd katonai megsegítése mellett sem döntött. Az I. Jakabhoz hasonlóan legitimista szemléletű, és mediátori tevékenységét hangsúlyozó XIII. Lajos uralkodásának belháborúkkal terhes első évtizedét az Ausztriai Házzal, legfőképpen pedig annak spanyol ágával szembeni békés magatartás jellemezte a külpolitika terén, a felmerülő konfliktusokra tárgyalásos úton reagáltak.²²⁶ A szintén alattvalói forrongásával küzdő francia uralkodó nem is tehetett volna másképp: felekezeti jellegű konfliktusát a kicsiny Béarn fejedelemségével csak 1620-ra, szinte a csehek fehérhegyi vereségével egy időben tudta lezárni. Ugyanakkor a hugenottákkal vívott további belháborúk – ahogyan a következő fejezetben is látható lesz – az 1620-as évekre végig rányomták a bélyegüket, megakadályozva ezzel Franciaország nyílt beavatkozását a harmincéves háborúba.

Az 1610-es évek végének másik belpolitikai nehézségét az jelentette XIII. Lajos számára, hogy az anyakirályné bukása után immár saját kegyencének felemelkedése borzolta a francia főnemesség kedélyeit. Éppen kapóra jöhetett tehát a császárhoz indítandó ünnepélyes követség, mivel annak vezetésével a bizonytalan hűségű unokatestvérét, a törvénytelen származású Charles de Valois-t, Angoulême herceget bízta meg, vélhetően azért, hogy minél távolabb tudja udvarától. A követség élén rajta kívül két királyi tanácsstag állt: Philippe de Béthune, Selles grófja, valamint Charles de L'Aubespine, Préaux abbéja és Châteauneuf márkija. Ironikus módon a követeknek adott első instrukció arra hivatkozott, hogy mivel Franciaországban békesség honol, ezért a francia király a közjó érdekében közvetítésre vállalkozik a katolikus és a protestáns birodalmi felek között, és békekonferenciát igyekszik összehívni. A vizály ugyanis a kereszténység ellenségének kedvez, amelybe bekapcsolódva az erdélyi fejedelem is egyre nagyobb sikereket ér el saját ügyének előtérbe helyezésével.²²⁷

²²⁵ Sir Edward Herbert levelei Nauntonnak, Párizs, 1619. december 3/13. és 14/24. *Letters and Other Documents... i. m. 2.*, 99–100, 104–105. A francia udvar kétségeit Frigyes megválasztásának jogosságáról, illetve a csehek jogáról a királyválasztásra, Herbert I. Jakabnak, 1619. december 31. / 1620. január 10-én írt levele részletezi, Bethlen Gábor cseh trónra lépésének veszélyét is megemlítve: *Uo.*, 110–113. Borstel párizsi követségének néhány irata másolatban megtalálható: BnF, Naf 7059, Fol. 226–235.

²²⁶ Franciaország kül- és belpolitikai helyzetéről lásd: Victor-Lucien TAPIE, *La France de Louis XIII et Richelieu*, Paris, 1967. Armand Jean du Plessis, duc de RICHELIEU, *Mémoires, Tome 3, 1619–1621: L'irrésistible ascension du duc de Luynes*, Clermont-Ferrand. 2002.

²²⁷ Instruction [...] pour l'année 1620. *Ambassade... i. m.*, 1–3. Az V. fejezetben vizsgált elismerés témájának szempontjából kiemelendő, hogy a francia király a „többi” német fejedelemnek és a birodalmi városoknak szóló levelek között Bethlen Gábornak is írt. *Uo.*, 22.

Ennek a diplomáciai küldetésnek az 1667-ben nyomtatásban megjelent gazdag iratanyagára²²⁸ az 1620–1621-es évek magyar eseményeit kutató történészek számos esetben hivatkoznak vagy utalást tesznek,²²⁹ szisztematikus feldolgozására azonban eddig még nem került sor. A vizsgált iratanyag alapján természetesen a Bethlen Gáborral folytatott francia tárgyalások is rekonstruálhatók. Ezek két részre oszthatók aszerint, hogy a fejedelem még a cseh konföderáció szövetségese volt (pozsonyi tárgyalások 1620 őszén), vagy pedig csak maga és a magyar rendek nevében folytatott megbeszéléseket (hainburgi tárgyalások 1621 tavaszán). A cseh reláció kapcsán fontos kitérni arra, hogyan viszonyultak a francia követek a két választott királyhoz, Bethlen Gáborhoz és Pfalzi Frigyeshez; illetve arra, hogyan jelent meg számukra az erdélyi fejedelem mint oszmán vazallus. A követjelentéseik alapján elmondható, hogy bár nem látták át a számukra távoli ország függési viszonyait olyan jól, mint konstantinápolyi társaik, de nem is vélekedtek olyan szélsőségesen Bethlen Gáborról, mint ahogyan az európai propaganda terjesztette.

Az alábbi irányokból vizsgálom a francia követeknek a két választott királyhoz való viszonyát: a diplomáciai gyakorlatban oly fontos elismerés, valamint a diplomaták instrukcióinak és meghatalmazásának kérdése kapcsán. Az első pontban egyértelműen azonos a francia külpolitika hozzáállása a két uralkodóhoz: választott királyi címüket semmiképp sem ismeri el, sőt, a követség indulásakor kapott instrukciója szerint célja Frigyes lemondatása a cseh koronáról.²³⁰ Különbség addig figyelhető meg, amíg Bethlen Gábor még mint Magyarország fejedelme szerepel: 1620 júniusában az ulmi megbeszéléseken²³¹ Angoulême hercege a fejedelem példájával akarta Pfalzi Frigyeset jobb belátásra készíteni. Eszerint csak a rajnai választó döntésétől függött, hogy elfogadja-e vagy visszautasítja a koronát, ahogyan mások is tették. Még az erdélyi fejedelem is több fenntartással élt nála, mivel nem fogadta el a királyi címet, csak a fejedelmit, amiből nem hiányzik sem az ambíció, sem a nagyság, és amitől nem lesz kevésbé hatalmasabb, de alkalmasabbá válik a megegyezésre.²³² A rajnai választót és

²²⁸ *Ambassade extraordinaire... i. m.* A császár támogatása melletti döntésről lásd: *Escrit fait et présenté au feu Roy Louis XIII au mois Février 1620 par Monsieur le Président Jeannin l'un de ses Ministres. Uo., 25–26. Instruction [...] pour l'année 1620. Uo., 1–4.*

²²⁹ Például: SZEKFŰ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 160. *Magyarország története III/1., 1526–1686*, szerk. PACH Zsigmond Pál, R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985, 851. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, „Nagy két császár birodalmi között”: *A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig*, Budapest, 1984, 256.

²³⁰ *Instruction [...] pour l'année 1620. Ambassade... i. m.*, 11–12.

²³¹ 1620. július 3-án a Katolikus Liga és a Protestáns Unió megkötötte az ulmi szerződést francia közvetítéssel. Ennek értelmében az Unió ígéretet tett, hogy nem avatkozik be a császár ellenében Pfalzi Frigyes oldalán, ha a katolikusok tiszteletben tartják utóbbi rajnai birtokait. A szerződés szövegét lásd: *Uo.*, 182–184. A megbeszélésekről továbbá: A. GINDELY, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges... i. m.*, I., 196–197. Gaston ZELLER, *Les Temps Modernes: De Christophe Colomb à Cromwell (Histoire des relations internationales II.)*, Paris, 1953, 226.

²³² A francia követek levele XIII. Lajosnak, Ulm, 1620. június. *Ambassade... i. m.*, 168.

a Protestáns Uniót képviselő Anspach gróf ebben a kontextusban viszont éppen azzal érvelt, hogy Frigyes többször is visszautasította a cseh koronát, végül pedig csak azért fogadta el, hogy elkerülje a nagyobb rosszat, vagyis a török, azaz maga Bethlen Gábor megválasztását.²³³

A francia követek a megbeszéléseknek e kezdeti szakaszában egy olyan rendezési tervet is elképzelhetőnek tartottak, amelybe a Magyar Királyságot is bevonták volna. Ezek szerint a császár életére visszakapná a cseh királyi címet a jövedelmeivel együtt, és megtartaná a birodalmi és a szomszédos birtokait. Csehországot a rendek kormányoznák a nevében, és nem változtatnának semmit az eddigi állapotokban. II. Ferdinánd halála után pedig megtörténik Pfalzi Frigyes megválasztása, aki addig a „következő és választott király” címét viselné (*"Roy successif et Eleu"*), ezzel is kifejezésre juttatva, hogy bár hasznát veszik Bethlennek, mégis tartanak szomszédságától és előrehaladásától.²³⁴ Sajnos a francia követek iratanyagában nincs nyoma erre a konkrét javaslatra tett válasznak, de az ugyanezen a megbeszélésen elhangzó korábbi ellenvetésekből sejthető, hogy a cseh korona tartományainak a Habsburgokhoz fűződő sajátos viszonya alapján úgy érveltek volna, hogy ha Pfalzi Frigyes nem fogadta volna el a koronát, „inkább adták volna magukat a török alá, minthogy a császár legyen a királyuk.” Egy, a Német-római Birodalom keretein belüli rendezési terv azért is kilátástalannak látszott, mivel a csehek érvelése szerint a császár nem lehetne a saját ügyének bírója, továbbá Csehország tekintetében amúgy sem illetékes a birodalmi gyűlés, mivel az ország népei nem a birodalom alattvalói, hanem saját, szabad fejedelmválasztási joguk van.²³⁵

A Cseh Királyság valóban nem volt része a birodalmi kerületi rendszernek (*Kreisverfassung*), bár uralkodója az első világi választófejedelemnek (*Kurfürst*) számított. A királyság öt tartománya mindegyikének saját tartományi gyűlése volt, amely igencsak megnehezítette a politikai döntéshozatalt, és egyben a Habsburg-centralizációval való szembenállást is. A tartományi különállás pedig nem csak a cseh kancelláriával, hanem a cseh rendi hegemoniával is szemben találta magát.²³⁶ Az 1619. júliusi, még az új király megválasztása előtt megalkotott konföderációs okmány Közép-Európa új, rendi elképzelését fogalmazta meg a korábbi 'nemzeti': cseh, magyar, lengyel és osztrák versengő dinasztiák törekvését tükröző egyközpontú irányítás helyett. Többek között tartalmazta a rendek

²³³ Uo., 173.

²³⁴ "portant à present le titre de Roy successif et Eleu, tesmoignant au demeurant que quoy qu'ils se servent de Bethlem, que toutesfois ils en apprehendent le voisinage et l'avancement." Uo., 175.

²³⁵ Uo., 170.

²³⁶ PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, História (Historia Könyvtár Monográfiák 27.), 2011, 79. Jaroslav PÁNEK, *Das Ständewesen und die Gesellschaft in den böhmischen Ländern in der Zeit vor der Schlach auf dem Weißen Berg (1526–1620)*, *Historica* 25(1985), 88–91. J. V. POLIŠENSKÝ, *A cseh háború és az európai Kelet és Nyugat közti kapcsolatok*, *Világtörténet* 2/1980, 19–20.

megkötéseit és ellenállási jogát a szabadon választott uralkodóval szemben, a tartományok autonómiáját az állam egysége mellett, valamint a külső ellenséggel szembeni közös hadviselést. Utóbbinak ekkor már – a három generációval korábbi oszmánellenes összefogási elméletektől elszakadva – nem a török, hanem a Habsburg-ház számított.²³⁷

Míg tehát a retorika és a propaganda színterén a Bethlen Gáborral és az oszmánokkal való érintkezés továbbra is elítélendőnek számított, a valóság mégis rákényszerítette a cseh rendeket a törökökkel való diplomáciai kapcsolattartásra, az erdélyi fejedelem hathatós támogatásával. Ha hinni lehet Haszan budai pasának, a „*cseh rebellisek*” emberei már 1618 augusztusában megjelentek nála, de elutasította őket azzal, hogy a római császár a Porta barátja.²³⁸ Már az 1620. januárban megkötött konföderációs szerződés 7. pontja is kimondta, hogy a szövetségesek küldjenek közös követséget a Porta jóindulatának megnyerésére.²³⁹ A cseh rendek képviselőjében a pfalzi Henrik Bitter 1620 áprilisában érkezett Konstantinápolyba a magyar Illyei János kíséretében, és évenkénti adófizetést ajánlott fel a szultáni támogatásért cserébe. A követet a visszaúton elkísérte a Mehmed aga nevű csausz, akit a téli király július 5-én fogadott Prágában audiencián, és akivel II. Oszmán szultánnak levelet is küldött.²⁴⁰ Ez a követség, amely egyben Bethlen magyar királyválasztásának támogatását is jelezte, teljesen rejtve maradt az 1620. július 3-án megkötött ulmi szerződés körüli tárgyalások végeztével Bécs felé távozó francia követek előtt, akik a Protestáns Unió és a Katolikus Liga közötti megállapodás megkötése után II. Ferdinánd és cseh, illetve magyar alattvalói kibékítésére koncentráltak.

A francia követség a magyarországi eseményekbe éppen a besztercebányai országgyűlés, így Bethlen Gábor királlyá választása idején kapcsolódott be. A koronázás elmaradásának ténye a későbbiekben jócskán hozzájárult ahhoz, hogy a téli királynál szorosabb kapcsolatba léphessenek a fejedelemmel. Magát a választás tényét bár lakonikusan és megkésve nyugtázta XIII. Lajos és külügyi államtitkára a küldöttséghez írt októberi levelükben,²⁴¹ a követek a választott cseh királlyal szemben meghatározott utasításaik alapján tudták, személyesen már nem tárgyalhatnának tovább Bethlennel, ha megkoronáztatná magát magyar

²³⁷ J. PÁNEK, *Mitteleuropa in den politischen Vorstellungen... i. m.*, 134, 141–145. Bár a cseh külpolitikában végül elkerülhetetlennek bizonyult az oszmán kapcsolatok létrehozása, vallási síkon azonban még tartotta magát az oszmánok, és így az iszlám csehországi megjelenésétől való félelem. A hitvitázó irodalmat bemutatja: KOVÁCS Eszter, *Islámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján*, Budapest, PPKE–OSZK, 2017.

²³⁸ Haszan budai pasa levele Gaspar Gratianinak, Belgrád, 1618. augusztus. *Documente... i. m.*, *Volumul IV/1.*, 580.

²³⁹ DEMKÓ K., *A magyar–cseh confoederatio... i. m.*, 106.

²⁴⁰ Reinhard Rudolf HEINISCH, *Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618–1620) II.*, *Südost Forschungen* 34(1975), 105–107. Az oszmán küldött által Prágában beterjesztett szövetségi ajánlat pontjait olasz nyelven közli: H[ermann] FORST, *Der türkische Gesandte in Prag 1620 und der Briefwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II.*, *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 16(1895), 566–581.

²⁴¹ Pierre Brûlard de Puyssieux külügyi államtitkár levele a követeknek. 1620. október 9. *Ambassade... i. m.*, 319.

királlyá, hiszen Frigyessel sem volt szabad személyesen találkozniuk, csak küldötteiken keresztül tárgyaltak vele.²⁴² A francia követek ugyanakkor nem mulasztottak el szörnyülködni azon, hogy az erdélyi fejedelem rendre választott magyar királyi címmel illeti magát leveleiben, míg ők levelezésükben, instrukcióikban, és a fejedelemmel való személyes pozsonyi találkozásukkor október 18–26 között szóban is körültekintően mellőzték az őfelsége megszólítást.²⁴³

Bár természetesen egyetértettek a császári oldallal abban, hogy Bethlennek le kell mondania magyar királyi címéről, megütközést keltett bennük II. Ferdinándnak a választást semmissé nyilvánító irata,²⁴⁴ valamint az is, hogy a császári diplomácia szinte semmilyen kárpótlást nem ajánlott fel a fejedelemnek a lemondásáért cserébe az 1621. január 25–április 22 között zajló hainburgi béketárgyalások előkészítésekor és kezdetén. Az 1620. december 20-i magyar tanács ülésén olyan szigorú feltételek jöttek szóba, mint hogy Bethlen mondjon le a királyságról, a királyi címről és vonuljon vissza Erdélybe, a rendek pedig semmisítsék meg Bethlen királlyá választását, és fogadjanak örök hűséget Ferdinándnak.²⁴⁵ A francia követek jelentései alapján a császár – ahogyan korábban a csehekkel szemben is fenntartotta – Bethlennel és a magyar rendekkel mint alattvalóival lett volna hajlandó érintkezni, akiknek Bécsbe kell utazniuk ahhoz, hogy kegyelmet – és nem megegyezést – kérjenek.²⁴⁶ Csehországi katonai győzelme után II. Ferdinánd a magyar királyságát is feltétel nélkül („*sans condition*”) akarta visszakapni, majd Bethlennek a lemondásért cserébe később is csak négy vármegyét ajánlott fel – amelyet a francia követek aligha tartottak elégségesnek.²⁴⁷

²⁴² A francia követek levele Puyieux-nek, 1620. szeptember 2. *Uo.*, 257.

²⁴³ A francia fordításban a Rex Electus Hungariae mint Eleu Roy de Hongrie szerepel Bethlen levelei elején, lefordított megszólítása pedig mint Altesse Royale vagy Serenissime Majesté Royale. Például: Bethlen Gábor a francia követeknek írt levelének fordítása, 1620. december 17 és 19. *Uo.*, 404-405. Péchy Simon és Thurzó Imre által megfogalmazott pontok fordítása a tárgyalások megkezdéséről, 1620. december 12. *Uo.*, 396-397. E megfogalmazások és a királyi cím következetes használatán a francia követek némiképp megütköztek, és úgy látták, mintha Bethlen Gábor a császárral egyenrangú félként akarna tárgyalni: "[...] *se voulant le plus qu'il luy est possible, quoy qu'injustement traiter d'egal a l'Empereur: toutesfois il use des mesmes termes, et se qualifie absolument Roy.*" A francia követek levele XIII. Lajosnak. 1620. december 13. *Uo.*, 397. A követség pozsonyi látogatásáról beszámoló, Puyieux-nek írt 1620. november 4-i levelet lásd: *Uo.*, 301-313.

²⁴⁴ Francia című (Annulation de la pretendu election de Gabriel Betlem pour Roy et Prince de Hongrie), latin nyelvű két kéziratos másolata 1620. szeptember (a levél elejére feljegyezve december) 10-i megjelöléssel Párizsban található: Ad, 56CP1, Fol. 22-39 és 40-59. Francia nyelvű fordítása megjelent: Edict de l'Empereur declarant de nulle valeur l'eslection de Bethlem Gabor en Roy de Hongrie, et tout ce qui avoit esté fait ez Assemblies de Presburg et de Neusol par les Estats de Hongrie, *Septiesme Tome du Mercure François [...]*, A Paris, chez Jean Richer, 1622, 9-26.

²⁴⁵ Harrach gróf följegyzései a magyarokkal folytatott tárgyalásokról. GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 247-248. PELZ B., *A hainburgi béketárgyalások... i. m.*, 481.

²⁴⁶ A francia követek levele Puyieux-nek, 1620. december 23. *Ambassade... i. m.* 409.

²⁴⁷ A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1620. február 2. *Uo.*, 487. A Bethlen kárpótlásával és a vármegyék számával kapcsolatos huzavonáról I. II. Ferdinánd hainburgi megbízottainak leveleit: MNL OL, E 143, Fasc. 2., jellegzetesen például: No. 15-18. PELZ B., *i. m.*, 581-583.

Az elismerés kérdését megfordítva érdemes megvizsgálni, mennyiben fogadta el a két választott király és szövetséges a francia uralkodó békeközvetítő szándékát. Úgy tűnik, kezdetben egyetértés mutatkozott köztük abban, hogy az 1620 nyarán történt rövid kapcsolatfelvételt ne kövesse további érintkezés: a Frigyes oldaláról levélben megkeresett anhalti herceg felhatalmazás hiányában utasította vissza a tárgyalások megkezdését, míg a Besztercebányára érkező francia küldöttet azzal a később be nem váltott ígérettel bocsátotta vissza a fejedelem és az országgyűlés Bécsbe, hogy egy alkalmasabb időpontban értesítik XIII. Lajos küldöttségét tárgyalási szándékukról.²⁴⁸ Bethlen Gábor Thurzó Szaniszlónak írt 1620. augusztus 8-i levelében ennél egyértelműbben fogalmaz az országgyűlésen megforduló külföldi követek sokaságáról: „*ennyi concursum legatorum senki históriában sem olvashatja, hogy Magyarország gyűlésére jöttek volna valaha, de semmi hasznát nem látom.*”²⁴⁹

A tárgyalófelek makacsságára panaszkodó francia követek újabb igyekezetei a továbbiakban kétféle eredményt hoztak. Hiábavaló volt Pfalzi Frigyes szeptemberi megkeresése, amelynek során az időközben Bécsbe érkező angol követtel²⁵⁰ együtt küldték hozzá néhány munkatársukat Prágába.²⁵¹ „*Az igen kevésbé szívélyesen fogadott*” követség részére adott válaszában Frigyes visszautasította, hogy a császár feltételei alapján üljön tárgyalóasztalhoz. A cseh korona alá tartozó országok rendjei beleegyezése nélkül pedig egyelőre sem ahhoz nem adhatta hozzájárulását, hogy egy birodalmi gyűlés, sem ahhoz, hogy egy, a Német-római Birodalmon kívüli fejedelmek részvételével tartandó gyűlés tárgyalja ügyét.²⁵²

²⁴⁸ Instrukciók Nicolas Sigogné és Étienne de Sainte-Catherine részére, akik Bethlen Gáborhoz és a magyar rendekhez Besztercebányára, illetve az anhalti herceghez utaztak. *Ambassade... i. m.* 217–219., 221–224. A latinul Ciconia néven említett küldöttnek a besztercebányai országgyűlésen elmondott beszédét, továbbá a rendek válaszát lásd: GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 196–198. Az anhalti herceg, valamint Bethlen Gábor és a magyar rendek a tárgyalásokat elutasító, illetve elhalasztó válaszleveleinek francia fordítása: *Ambassade... i. m.* 242–245. A francia küldött már nem volt jelen a besztercebányai országgyűlésen akkor, amikor Bethlen Gábort magyar királlyá választották 1620. augusztus 25-én. A követek szeptember 2-ai jelentésükben tájékoztatták a francia udvart az eseményről. *Uo.*, 255–256.

²⁴⁹ Bethlen Gábor: *Levelek... i. m.*, 145.

²⁵⁰ Az angol követ bécsi tevékenységére lásd: Logan Pearsall SMITH, *The Life and Letters of Sir Henry Wotton II.*, Oxford, 1907. Az angol diplomáciának Bethlen Gáborhoz való viszonyulásáról lásd: ZARNÓCZKI Áron, *Angol követjelentések Bethlen Gábor első hadjárataról... i. m.*, 129–144.

²⁵¹ A küldöttséget Nicolas Sigogné vezette. A francia követek levele Puysieux-nek, 1620. november 18. *Ambassade... i. m.*, 338. A többtagú küldöttségből egyedül a vezetésével megbízott francia követségi munkatárs tért vissza Bécsbe, a többiek, köztük az angol követ egyik írnoke, útközben mind életüket veszítették.

²⁵² Frigyesnek a Woton számára írt memoárját az angol követ osztotta meg a franciákkal, amelyet francia nyelven lásd: Copie d'un Memoir venant de la part de l'Electeur Palatin [...], 1620. október 12. *Ambassade... i. m.*, 329–335. Ennek összefoglalója az utolsó kitételekkel, latin nyelven, két kéziratos másolatban megtalálható Kolozsváron, 1620. október 17/7-i dátummal, Resolutio Principis Friderici Palatini Rheni et Electoris Imperii super ea quae Illi exposita fuerunt a Legatis magnae Britanniae címmel. ROLKmiG, Mike Sándor gyűjtemény, No. 333.

Bethlen Gábor viszont – diplomáciai jártasságáról tanúságot téve – anélkül tudott engedni a franciák újabb megkeresésének, hogy a császárnak a tárgyalások megkezdésére vonatkozó feltételét, azaz a konföderációtól való elszakadását teljesítette volna. A választott magyar király ugyanis a francia követek díszes pozsonyi fogadtatásakor szavakban és reprezentatív külsőségekben is eleget tett legfőbb elvárásuknak, amely XIII. Lajosnak az európai béke érdekében végzett erőfeszítéseinek elismertetésére vonatkozott. A francia békeközvetítés elfogadásánál tovább is ment annyiban, hogy maga és a magyar rendek nevében az általa következetesen Európa leghatalmasabb királyának nevezett francia uralkodót kérte fel, hogy a császárral a jövőben esetlegesen létrejövő békéjének garanciája („*garand*”, „*Fidejussor*”) legyen.²⁵³

A csehek 1620. november 8-i fehérhegyi veresége az erőviszonyokat II. Ferdinánd javára billentette, de ez nem járt együtt a feleknek a francia követséghez való viszonyulásának megváltozásával. A Sziléziába menekült Frigyes továbbra is visszautasította a francia békeközvetítést, ehelyett többek között a szász hercegen keresztül próbált tiltakozni ősi birtoka, a Rajnai Órgrófság spanyol feldúlása, majd később személye és birodalmi szövetségeseinek a császár által történt kiátkozása ellen.²⁵⁴ Bethlen szavaival élve tehát „*Bandizálták Fridericust, Anhaltinust, Jorgendorfort s Holakot*”.²⁵⁵ Az erdélyi fejedelmet vélhetően közvetlenül a csehek tájékoztatták az általuk jogtalannak tartott „*proscriptio*”-ról,²⁵⁶ míg a francia követek felé az előbb említett urakat képviselő zweibrückeni, württembergi és badeni hercegek igyekeztek közvetíteni. Kérésükre, hogy járjanak közben érdekükben a császárnál, a követek megdöbbenéssel utaltak vissza arra, hogy Frigyes és szövetségesei korábban miért nem éltek a felajánlott békeközvetítő lehetőséggel – továbbra is vállalva ugyanakkor a protestáns német fejedelmek és a császár közötti megegyezés előmozdítását.²⁵⁷

²⁵³ A francia követek levele Puysieux-nek, 1620. november 4. *Ambassade... i. m.*, 310. Bethlen Gábor, valamint az Angoulême herceg és Préaux abbé közötti megbeszélések részletesebb elemzését lásd egy korábbi tanulmányomban: „*Rien de barbare*”: Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozása = *Utak és útkereszteződések: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, főszerk. KAHLER Frigyes, Budapest, 2013, 67–73.

²⁵⁴ A francia követek levelei Puysieux-nek, 1620. december 23 és 25. *Ambassade... i. m.*, 407–411. II. Ferdinánd két, 1621. január 22-én kiadott pápensben átkozta ki Frigyeset és szövetségeseit, azaz a jägerndorfi órgróft, Anhalt herceget és Hohenlohe gróft. GINDELY A., *Geschichte des dreissigjährigen Krieges, Erste Abteilung: Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618, Dritter Band*, Prag, 1878, 425.

²⁵⁵ Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének, 1621. február 2. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 236.

²⁵⁶ An Banno Contra Fridericum V Bohemiae Regem [...]. Aláírás nélküli, *quaestio* formájában megírt tájékoztatás az erdélyi fejedelem nevében eljáró uraknak a Frigyes kiátkozása elleni érvekről, 1621. január. ROLKMIg, Mike Sándor gyűjtemény, No. 338.

²⁵⁷ A Protestáns Unió tagjainak levele a francia küldöttséghez. 1621. január 21. . *Ambassade... i. m.*, 465–467. A francia követek levele a zweibrückeni, a württembergi és a badeni hercegeknek, valamint Anspach grófnak, 1621. március 9. *Uo.*, 522–523. A francia diplomácia alapvetően segítő szándéka azonban tagadhatatlan a német fejedelmek, jelen esetben különösen a hagyományosan franciabarát württembergi herceg felé, akinek a császárral való konfliktusai ügyében folyamatosan eljárak Bécsben. Lásd például: Baugy bécsi francia rezidens levele a

Bár időközben az egyedül fegyverben maradt Bethlen maga is többször a francia követség megkerülésével lépett kapcsolatba II. Ferdinánddal,²⁵⁸ XIII. Lajos küldöttei kitartásának köszönhetően lassan körvonalazódni kezdett a császár és a fejedelem közötti béketárgyalás. Ennek előfeltételeként Bethlen 1621 decemberében, hosszas alkudozások után valóban elvált konföderációs szövetségeseitől azok különtárgyalásaira hivatkozva. E folyamat részeként a fejedelem Kraus nevű titkárát²⁵⁹ küldte Nagyszombatból Frigyeshez december első felében, akinek útja mind a francia követek, mind Bethlen Gábor számára egyaránt eredménytelennek bizonyult. A franciák a legmeglepőbbnek azt tartották, hogy Anhalt és – a szász herceg felé közvetítői feladattal megbízott – Hohenlohe felkereste szállásán Kraust és nemtetszésüket fejezték ki neki amiatt, hogy Bethlen élt a francia közvetítéssel, amelynek ők maguk semmi hasznát nem látták. A hiábavaló megkeresés után maga a fejedelem is megelégtelt, hogy „*Morva undokúl rebellált confoederationi*”, így ráállt, hogy csak a saját és a magyar rendek nevében tárgyaljon.²⁶⁰ Erről egy memoárban tájékoztatta a francia békeközvetítőket, amelyet december 19-én vettek kézhez Bécsben, és amelyben a fejedelem felróttá egykori szövetségeseinek, hogy az osztrák, a cseh és a morva rendek egymás után hagyták el a konföderációt és külön tárgyalásokat kezdeményeztek a császárral, a francia közvetítés megkerülésével. Nyitva hagyta ugyanakkor annak lehetőségét, hogy esetleg képviselje Frigyes érdekeit, ha az mégis követet küldene a megbeszélésekre.²⁶¹ Az elhúzódozó levél- és követváltások eredményeképpen Bethlen Gábor a maga és a magyar rendek nevében küldte megbízottait a formálódó tárgyalásokra Hainburgba 1621. január végén.

Ezen a ponton természetesen azt is meg kell jegyezni, hogy nemcsak a két választott király, hanem II. Ferdinánd is nehezen hajlott a megegyezésre győzelme után, a francia követek többször is panaszkodtak hajlíthatatlanságára, indokait a fegyverszünet elkerülésére pedig egy alkalommal egyenesen nevetségesnek bélyegezték jelentésükben.²⁶² Az 1621. január végétől

francia követeknek. 1621. március 7. *Uo.*, 521–522. A protestáns württembergi hercegeknek I. és II. Ferdinánd császárokkal való konfliktusáról lásd Georges Galland, *Mémoires concernant les differents de la France avec la Maison d’Autriche, Avec lesclaircissements des difficultez qui peuvent se rencontrer a la négociation de la paix de toute l’Europe [...]* Pour servir a la paix generale de la chrestienté, Traittée a Munster 1644, Ad, 9MD10, 18–19. fejezet.

²⁵⁸ Például 1620 szeptemberében, amikor II. Ferdinánd és Bethlen küldöttei Sopronban találkoztak – értesítették a francia követek XIII. Lajost 1620. szeptember 9-i levelükben. *Ambassade... i. m.*, 262.

²⁵⁹ Georg Kraus szász krónikáiról édesapja. SZEKFŰ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 268, 176. lj.

²⁶⁰ A francia követek levele Puyssieux-nek, 1620. december 23. *Ambassade... i. m.*, 408. Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének, 1620. december 30. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 226.

²⁶¹ Ványai Illés által vitt memoár francia fordítása. *Ambassade... i. m.*, 406–407. Párizsban található egy további, a morva rendekhez címzett panaszlevelének kéziratos francia fordítása a fejedelem és – vélhetően – titkára nevével („*Gabriel Betlen, Jean Hrauth*”), *Plainte du Prince Betlen contre les Moraves pour avoir quitté la confederation contre leur serment* címmel. Ebben a fejedelem nemcsak a morvák hitszegését rója fel, hanem tartozásaik kifizetését is sürgeti. Ad, 56CP1, Fol. 60r–63r.

²⁶² A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1620. december 13. *Ambassade... i. m.*, 399.

áprilisig folyó sikertelen hainburgi béketárgyalások elsősorban Bethlennek a választott magyar királyi címről való lemondása körül forogtak.²⁶³ Nehezítette azonban a tárgyalást a tőle fokozatosan elpártoló rendek képviselőinek külön érdekérvényesítése is. Ebből a szempontból a franciák egyértelműen a fejedelem ügyét helyezték előtérbe az országéval szemben, amelyet a második helyre soroltak a tárgyalási témák sorrendjében,²⁶⁴ valamint meghatalmazása hiányára hivatkozva kérdőjelezték meg az 1621 áprilisában megszakadó tárgyalások végén Bécsbe induló Forgách Zsigmond nádor további közvetítő tevékenységét.²⁶⁵

A tárgyalófelek kibékíthetetlen ellentétét tükröző számos tünet közül a francia küldöttségnek néhányat csak hosszas és kitartó munkával, néhányat pedig egyáltalán nem sikerült orvosolnia. Ilyen volt a megfelelő helyszín kiválasztásáról szóló alkudozások elhúzódása (1620. december–1621. január), amelyek értelmében a tárgyalásokra végül a császár kívánságának megfelelően saját felségterületén került sor. A járványoknak és a hadiállapotnak köszönhetően Hainburg kijelölése inkább a véletlen, mintsem kompromisszumos megoldás eredménye volt, Bécs mint lehetséges helyszín pedig még február folyamán is szóba jött a császári oldalon.²⁶⁶ A kölcsönös bizalmatlanságot erősítette, hogy szintén II. Ferdinánd akaratának megfelelően mindvégig partikuláris fegyverszünet maradt életben, amely pusztán a követek személyére korlátozódott és tizenkét naponként kellett megújítani.²⁶⁷ A határozatlan időtartamra szóló fegyverszüneti megállapodás („*Diploma Induciarum sine numero dierum*”) lehetőségére csak márciusban kezdtek komolyabban gondolni maguk a császári megbízottak is,²⁶⁸ amikor Péchy Simon hosszas távolléte szinte teljesen ellehetetlenítette a tárgyalások folytatását.²⁶⁹ A francia követség erőfeszítései ellenére a teljes fegyvernyugváson kívül a tárgyalások zavartalan folyását sem sikerült biztosítani. A

²⁶³ A hainburgi béketárgyalások iratanyagát, elsősorban II. Ferdinánd küldöttségének beszámolóit lásd: MNL OL, E 143, Fasc. 2. Továbbá: Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai... i. m. SZALAY L., SALAMON F., Galantai gróf Eszterházy Miklós... i. m.

²⁶⁴ PELZ B., i. m., 487–495.

²⁶⁵ 1621. március 23-i követjelentés II. Ferdinándnak Hainburgból, MNL OL, E 143, Fasc. 2., No. 21., Fol. 159. Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez... i. m., 132–133. Forgách Zsigmond hivatalosan 1621. március 20 körül hozta a francia követek tudomására elpártolását, amelynek nyilatkozatát lásd: Dallos Miklós... i. m., 84–86.

²⁶⁶ HÁMORI NAGY Zs., Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon... i. m., 114–124. PELZ B., i. m. 481–482. Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez... i. m., 119–120. II. Ferdinánd 1621. február 7-i instrukciói Bécsből Hainburgba, MNL OL, E 143, Fasc. 2., No. 2., Fol. 6.

²⁶⁷ Österreichische Staatsverträge... i. m., 513–515.

²⁶⁸ PELZ B., i. m., 483–488. 1621. március 16 és 18-i követjelentések II. Ferdinándnak Hainburgból. MNL OL E 143. Fasc. 2. No. 18–19. Fol. 148., 150–151.

²⁶⁹ Péchy március 5-én írt a francia közbenjáróknak, hogy több okból kifolyólag valószínűleg nem fog visszatérni Hainburgba: egyrészt meghalt a felesége, akinek temetésére Erdélybe kell utaznia, másrészt pedig olyan híreket kapott, miszerint Bethlen biztosait el akarják fogni. PELZ B., i. m., 583. Péchy Simon 1621. március 5-i levele a francia közvetítőknek, *Ambassade...* i. m., 512–515. Péchy Simonnak a hainburgi béketárgyalások idején folytatott tevékenységéről, továbbá a Bethlen ellenében való politizálásának lehetőségéről részletesen I. DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchy Simon*, Budapest, 1987, 168–171.

biztonságos utazás feltételeinek hiánya mellett ennek legfőbb oka az volt, hogy a küldöttek megfelelő instrukciói mind a császári, mind a fejedelmi oldalon hiányoztak. A követek így folyamatos mozgásban voltak a béketárgyalás helyszíne és fejedelmeik székhelyei között újabb jogkörökért és további instrukciókért. Becsléseim szerint a béketárgyalás időtartamának több mint harmadát nem a kijelölt helyszínen, hanem másik városban vagy utazással töltötték.²⁷⁰

Érdekes és meglepő tény, hogy sokáig maguknak a francia követeknek sem volt teljes meghatalmazásuk egy esetleges békeszerződés megkötésének közvetítésére, illetve garanciájának vállalására, amelyre a gyanakvó szellemüként²⁷¹ jellemzett erdélyi fejedelem már pozsonyi tárgyalásukkor rákérdezett.²⁷² E teljes meghatalmazást a békeközvetítő követek folyamatosan kérték a francia udvartól, méghozzá II. Ferdinánd és Bethlen szempontjainak megfelelően két változatban is: beszámolójuk szerint nem akartak irigységet ébreszteni a császárnak és a spanyoloknak, II. Ferdinándnak tehát a garancia szó mellőzésével tolmácsolták Bethlennek a közvetítő tevékenységükre vonatkozó igényét az audienciákon. A francia külügyi államtitkártól végeredményben az általános szövegű, teljes meghatalmazáson kívül egy olyat is kértek, amely tartalmazza a francia uralkodó garanciavállalását az esetlegesen létrejövő békében.²⁷³ A XIII. Lajos által Calais-ban, 1620 legvégén kiadott teljes meghatalmazás („*plein pouvoir*”) talán még épp időben érkezhetett meg a hainburgi tárgyalások 1621. január végi kezdetére, hogy a francia követek a királyuk nevében eljárva és megbízatást teljesítve tárgyalásokat folytathassanak és közvetíthessenek a császár, a rajnai örgróf és a cseh rendek, valamint az erdélyi fejedelem és a magyar rendek között, együttesen vagy külön-külön.²⁷⁴ A szövegből szándékosan mellőzték az utalást az esetlegesen létrejövő béke garantálására,²⁷⁵ ami így általánosságban adott felhatalmazást minden olyan javaslat, kijelentés és ígélet megtételére, amely a megegyezés létrejöttéhez szükséges lehet.²⁷⁶

Bethlen Gábor a hainburgi megbeszélések kapcsán nehéz helyzetbe került, hiszen – többek között – a lengyelelles oszmán hadjárat²⁷⁷ miatt mindenképp fegyverben kellett

²⁷⁰ A 77 napig tartó béketárgyalásból Péchy Simon összesen 29 napig, a császári oldal küldöttei pedig fejenként külön-külön kevesebb, de együttesen nagyjából ennyi ideig voltak távol. HÁMORI NAGY Zs., *Az utazás, mint időhúzó tényező... i. m.*, 121. PELZ B., *i. m.*

²⁷¹ „*cet Esprit fin, mais timide, et par consequent soupçonneux*”. A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1620. december 13. *Ambassade... i. m.*, 400.

²⁷² A francia követek levele Puyssieux-nek, 1620. december 13. *Uo.*, 403.

²⁷³ *Uo.*

²⁷⁴ Copie du pouvoir donné par le Roy à Messieurs les Ambassadeurs [...]. *Uo.*, 456–458.

²⁷⁵ Puyssieux levele a francia követeknek, 1620. december 30. *Uo.*, 453.

²⁷⁶ „*avec pouvoir de proposer, déclarer et promettre de nostre part, tout ce qu'il conviendra, et sera nécessaire de proposer, déclarer ou promettre*”. Copie du pouvoir... *i. m. Uo.*, 457.

²⁷⁷ Az 1620–1621-es évek lengyel-oszmán küzdelmeiről lásd: GEBEI Sándor, *Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához... i. m.*, 92–115.

maradnia, így a szultán felé a béketárgyalás, míg a folyamatosan elpártoló magyarországi hívei felé viszont éppen a császárral való békekötés halogatása szorult magyarázatra. 1621. március 22-én kelt, Dóczy István és Rimay János portai követeinek írt instrukciójában a szultán felé képviselendő álláspontját így fogalmazta meg: „*kénszerítettém immár én is pro tempore az ellenséggel tractálnom, de non realem pacem, absit, hanem csak in eum finem, hogy vagy egy vagy más uton az hatalmas császár hadainak elérkezéseig az országot az ellenség kezében való eséstől oltalmazhatnám meg.*” A II. Ferdinánddal egyre inkább kiegyezési hajlandóságot mutató magyar rendek letörésére pedig mind részükre, mind saját maga számára kérte, hogy „*kemény levelet*” írassanak követei a Portán, hogy maradjanak meg Bethlen uralma alatt, és „*császár hire nélkül ne tractaljanak Ferdinánddal [...], mert ha külömben cselekednek, el nem szenved, ellensége léssen ő hatalmassága az magyar nemzetnek.*”²⁷⁸ A harmadik irányba, II. Ferdinánd felé pedig hangsúlyozta, hogy amíg a törökök Lengyelország ellen támadnak, nem vonulhat vissza a Magyar Királyság területéről, mi több, azzal magára vonná a Porta haragját – ez utóbbi eshetőségre pedig Bethlen éppen a császár védelmét kérte. Minderre a császári diplomácia csak a királyságról és a koronáról való teljes lemondása fejében lett volna hajlandó.²⁷⁹

A császári és az erdélyi-magyar oldal főtárgyalóinak²⁸⁰ folyamatos távolmaradásával jellemezhető békekonzferencia 1621. április 22-én, minden erőfeszítés ellenére sikertelenül feloszlott. Mindez a kibékíthetetlen érdekellentétek mellett részben annak is volt köszönhető, ahogyan a francia diplomácia az európai ügyek alakulását igyekezett követni. Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy az az egyensúlyi állapot, amely a francia külpolitika számára kívánatos lett volna a protestáns német fejedelmek és a katolikus Habsburg ház hatalma között, a csehek fehérhegyi vereségével megbomlott.²⁸¹ A bizonytalanság érzékelhető volt a külügyi államtitkár

²⁷⁸ Kiemelés tőlem. A teljes instrukciót lásd: *Török-magyarkori állam-okmánytár... i. m.*, 265–286, idézett oldalak: 266, 282–283. A kért levelek, amelyek Hüszejn pasától érkeztek: *Uo.*, 292–296.

²⁷⁹ „*E Regno autem excedere non possit, quia Turca magnum apparatusum belli contra Regnum Poloniae expedit. [...] Denique si Turca contra suam personam hostilitatem aliquam exerceret, vel Transylvaniam debellare vellet, Sac[ratissimae] Caes[areae] ac Reg[iae] M[ajestatis] V[estrae] ipsum sua potente protectione habere et defendere velit.*” A császári követek levele Hainburgból Bécsbe, 1621. február 20. MNL OL, E 143, Fasc. 2., No. 14., Fol. 131r–132v.

²⁸⁰ A felek küldöttei voltak: császári részről Fridrik (Friedrich) Salm gróf, Leonard (Leonhard vagy Lenart) Helfried Meggau gróf, Siegfried Preiner (a forrásokon Breuner vagy Preyner, Pelznél Preiner), Stubing, Fladnitz és Rabenstein bárója, az udvari kamara elnöke, Esterházy Miklós (királyi főudvarmester 1618–1622, országbíró 1622–1625, nádor 1625–1645) és Dallos Miklós királyi tanácsos (pécsi püspök 1619–1623, győri püspök 1623–1629). Bethlen biztosai Erdély és a Magyar Királyság rendjei képviselésében: Forgách Zsigmond (nádor 1618–1621), Batthyány II. Ferenc soproni főispán és dunántúli főkapitány (királyi főlovászmester 1608–1625), Péchy Simon kancellár, Jakusith András kincstartó, Sándor János és Apponyi Pál tanácsosok, utóbbi mint póttag. PELZ B., *i. m.*, 482. *Dallos Milkós... i. m.* MNL OL, E 143, Fasc. 2., No. 48., Fol. 318. FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai 1526–1648*, Budapest, 1988.

²⁸¹ *Advis envoyé au Roy, peu de temps apres la bataille de Pragues, par Messieurs les Ambassadeurs, et dressé par Monsieur le Comte de Béthune [...]. Ambassade... i. m.*, 348–368.

levelében is, aki ugyan örömét fejezte ki a protestáns oldal vereségének hírére, ugyanakkor aggodalmának adott hangot az Ausztriai ház növekvő hatalma miatt²⁸² – amelyre az okot többek között a spanyolokkal kialakuló, Valtelina-völgyi konfliktus szolgáltatta. Miközben folyamatosan tájékoztatta a Bécs körül dolgozó francia küldötteket ebben az ügyben,²⁸³ a Madridban párhuzamosan folyó megbeszélések a status quo megerősítésével értek véget szinte egy időben a hainburgi béketárgyalásokkal, 1621. április 23-án.²⁸⁴ A spanyol hadseregeknek II. Ferdinánd oldalán történő beavatkozása miatt, és az Ausztriai ház hatalmának túlzott növekedésétől tartva maguk a béke delegáció tagjai is mérlegelték az eredetileg a császár javára végzett közvetítő tevékenységük felfüggesztését. Bár 1621 februárjában még a tárgyalások folytatását javasolták a francia udvarnak,²⁸⁵ XIII. Lajos azonban végül küldöttségének visszahívása mellett döntött, mivel véleménye szerint azzal már nem állt módjában a Kereszténység egyensúlyát szolgálni.²⁸⁶

A vizsgált követségi iratanyagból láthatóvá válik, hogy a XIII. Lajos udvarából irányított francia diplomácia viszonyulása a két választott királyhoz, Pfalzi Frigyeshez és Bethlen Gáborhoz politikai szempontból nem tért el jelentősen, mindkét felet egyenlő mértékben igyekeztek tárgyalóasztalhoz ültetni a II. Ferdinánd által megszabott feltételek szerint, mindemellett egyikük királyi címét sem ismerték el. A különbség akkor válik szembeütővé, amikor XIII. Lajos Bécsbe delegált rendkívüli követei személyes beszámolóikat írnak a két fejedelemről. Pfalzi Frigyes – akinek hozzáállását jelentősen befolyásolta, hogy még a közös, angol-francia küldöttség sem ismerte el királyi címét – helyenként mint hiú és vakmerő fejedelem jelenik meg a követek beszámolóiban, aki nem hajlandó törékeny helyzetéből adódóan a békés megoldásra törekedni, sem kihasználni XIII. Lajos segítségnyújtását.²⁸⁷ Vele szemben Bethlen Gábornak előnyére válhatott már maga a tény, hogy sor kerülhetett a francia követekkel való személyes találkozására. Királlyá választása után a koronázás elkerülésével lehetősége nyílt nemcsak arra, hogy a francia uralkodó képmásaként eljáró küldöttekkel, hanem egy, a királyi vérből származó herceggel is személyesen érintkezésbe léphessen.²⁸⁸ A pozsonyi

²⁸² Puyssieux levele a francia követeknek, 1620. december 7. *Uo.*, 424–425.

²⁸³ Például a Valtelina ügyében Madridba induló Bassompierre, illetve a svájci Grisons kantonba küldött Montelon nevű francia követekről. Puyssieux levelei a francia követeknek, 1621. január 18. és február 12. *Uo.*, 509, 516.

²⁸⁴ Henry BOGDAN, *La guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris, 2006, 102. Olivier PONCET, *Pierre Brulart de Puyssieux = Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères 1589–2004... i. m.*, 30–31.

²⁸⁵ A francia követek levele XIII. Lajosnak és Puyssieux-nek, mindkettő 1621. február 2. *Ambassade... i. m.*, 497–498.

²⁸⁶ „*car cette balance que nous pretendons faire en la Chrestienté, ne seroit plus en nos mains*”. XIII. Lajos levele a francia követeknek, 1621. március 4. *Uo.*, 536–537.

²⁸⁷ Például a francia követek levelei Puyssieux-nek, 1620. november 25. és 1620. december 23. *Uo.*, 346., 407.

²⁸⁸ Charles de Valois, Angoulême hercege, bár fattyú („*batard*”) volt, mint királyi vér szerinti herceg igen reprezentatív módon képviselte uralkodóját. A francia királyok vér szerinti leszármazottai elsőségének és

találkozón mutatott magatartása pedig egyértelműen meggyőzőnek bizonyult: a franciák várakozásaival ellentétben „*semmi barbárságot*” nem találtak a fejedelem fellépésében, udvartartásában. A magyar szakirodalomban számtalanszor idézett „*rien de barbare*”²⁸⁹ kifejezés mögé nézve két dolog látszik: egyrészt Bethlen Gábor diplomáciai jártassága, amellyel tudatosan a látványos külsőségekre helyezve a hangsúlyt egy időre elkerülhette a valóban fontos kérdésekben való, számára előnytelen megállapodást; másrészt pedig saját és kísérete viselkedésének, udvartartásának a nyugat-európai szemlélő által elvárt civilizáltsága. A francia követeket lenyűgözte nemcsak a Pozsonyban összezsúfolódt katonaság reprezentatív célú megjelenése bevonulásukkor, hanem Péchy Simon és Thurzó Imre latin ékesszólása, Bethlennek a francia király és küldöttsége iránt mutatott tisztelettudó magatartása és személyének varázsa, valamint az étkezéseik során megfigyelt civilizált viselkedés.²⁹⁰

Bethlen Gábornak végső soron olyan jól sikerült az európai propagandában róla terjesztett törökös kép felülírása a francia követekkel való személyes találkozásakor, hogy az utóbbiak már nem láthattak rá a választott királynak az Oszmán Birodalommal fenntartott kapcsolataira és a török segítségnyújtás elnyerésére irányuló célkitűzéseire. Míg a konstantinápolyi francia követ, Philippe de Harlay, Césy grófja többek között rávilágított arra, hogy Bethlen a török katonai támogatásáért cserébe várakat ajánlott fel, vagy beszámolt a közös cseh-magyar-erdélyi követség portai ajándékairól,²⁹¹ addig a bécsi francia küldöttség iratanyagában nincs nyoma annak, hogy a követek látták volna a háttérben a Bethlen és konföderációs szövetségesei, valamint a Porta között folyó valós és veszélyes alkudozásokat. A portai hírekről a bécsi francia követek egyébként is óriási kerülővel, Párizson keresztül és a külügyi államtitkár leveleiből értesültek, így például a törökök tervezett lengyelországi hadjáratáról, vagy arról, hogy az angol, velencei és holland követek tevékenységével szemben Césy feladata Konstantinápolyban az oszmánokkal való béke megtartására törekvő császári diplomácia támogatása volt.²⁹² Szintén rejtve maradtak előttük Bethlen Gábornak az oszmán

identitásának tudatos kialakításáról a 16–17. században lásd: Fanny COSANDEY, *Préséances et sang royal: Le rite comme construction d'un mythe identitaire*, Cahiers de la Méditerranée 77(2008), 2–9.

²⁸⁹ „*Tous ces compliments rendus à l'honneur de vostre Majesté, n'avoient rien de barbare.*” A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1620. november 4. *Ambassade... i. m.*, 306.

²⁹⁰ „*il n'y avoit rien que de fort civil et poly.*” *Uo.*, 313. A *civilité* fogalmának a 17. századtól megfigyelhető elterjedése éppen Franciaországban vált uralkodóvá, így a francia követség megítélése szerint vélhetően minden megfelelt az udvariasság követelményeinek. A *civilité* fogalom történetéhez, különösen az étkezés viszonylatában lásd: Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata*, Budapest, 2004, 105–177.

²⁹¹ HARAI, D. *Gabriel Bethlen... i. m.*, 117., 121–122.

²⁹² A francia küldöttek beszámoltak Césynek a fehérhegyi csatáról, illetve a francia udvar tájékoztatásáról követtársuk konstantinápolyi feladataival kapcsolatban. A francia követek levele Césynek, 1620. november 30. *Ambassade... i. m.*, 374–375. Eredetije: BnF, Ms. fr. 16151, Fol. 29.

katonai támogatás megnyerésére tett ígéretei 1621 tavaszán, akár a Habsburg örökös tartományok megtámadása árán is.²⁹³

Úgy tűnik, hogy a francia követek – talán a személyes találkozás hatására – meglehetősen együttérzően viszonyultak Bethlen Gáborhoz, miután egyedül maradt fegyverben II. Ferdinánd ellen. A fehérhegyi csata éppen befutó, bizonytalan híre hallatán félelmüknek adtak hangot, nehogy a győztes II. Ferdinánd merev álláspontja miatt Bethlent „*a kétségbeesés a török karjai közé vesse.*”²⁹⁴ E lehetőségre pedig maga a fejedelem is ráerősített a francia követség egyik tagjával decemberben, Nagyszombatban folytatott megbeszélésén, amikor „*nyíltan bevallotta*”, hogy nincs megfelelő katonai ereje ellenállni a császár és az Ausztriai Ház győzedelmes seregeinek. Ha II. Ferdinánd nem hajlandó a fegyverszünetre, kénytelen lesz a törökhöz fordulni.²⁹⁵ Figyelemreméltó az is, hogy Bethlen Gábornak a koronáról való lemondásáért cserébe nyújtandó kárpótlásával kapcsolatban a francia követek sokkal méltányosabb álláspontot képviseltek, mint a császár hainburgi küldöttsége. 1621. január 25-én, Dallos Miklós pécsi püspök latin nyelvű beszédében közvetítette a császár magyarországi sérelmeit, amelyeket többek között Bethlen Gábor hűtlensége okozott számára, és amelyek nyomán feltétel nélkül kívánta visszakapni királyságát. A franciák azonban azzal érveltek, hogy ha az erdélyi fejedelem nem tárgyalhat azon az alapon, hogy külső segítség nélkül harcolt a császár győzelmeinek kiegyenlítéséért, akkor kétségbeesésében a törökhöz fordulva kénytelen lesz várakat átengedni, amelyek közül a kereszténység számára a legkisebb is nagyobb veszteséget jelentene, mintha az egész ország Bethlen kezén maradna.²⁹⁶ Az 1621. tavaszi hainburgi tárgyalások és az oszmánok tervezett lengyel hadjáratának kontextusában pedig az is kiderül, hogy XIII. Lajos követei hittek Bethlen Gábor őszinte békevágyában:

„[...] azt mondhatjuk, hogy bár Bethlen egész Magyarországot bírja, miközben a török személyesen jön hatalmas erővel a kereszténység ellenében, a tatár pedig a lengyeleket támadja, és bár Bethlen a török rabszolgája, a

²⁹³ PAPP S. *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta... i. m.*, 962–963. A Rimay Jánosnak a tervezett hadjáratról szóló 1621. áprilisi követutasítást közli: Uő, *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárat terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 103–127. Stájerország megtámadását mint Bethlen katonai feladatát eredetileg az anhalti herceg jelölte ki 1620-ban, amikor Christoph von Dohna pfalzi tanácsos a fejedelemmel tárgyalt Besztercebányán. BÁNLAKY J., *A magyar nemzet hadtörténelme XV... i. m.*, 224–225.

²⁹⁴ A francia követek levelei Puyssieux-nek, 1620. november 18. és 1620. november 25. *Ambassade... i. m.*, 340., 347.

²⁹⁵ A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1620. december 13. *Uo.*, 398–399.

²⁹⁶ „*Qu’au contraire la Chrestienté en pourroit recevoir plus de dommage, parce que tant que les forces estoient bastantes pour balancer les victoires, jouissant de ce qu’il croit avoir conquis sans l’aide et le secours d’autrui, il n’appelleroit point le Turc, où maintenant se voyant réduit au desespoir, et sa seule ressource dépendant d’un plus puissant que luy, pour en estre assisté, il seroit contraint de luy donner des Places, desquelles la moindre seroit plus considerable pour la Chrestienté entre les mains du Turc, que tout le Royaume entre celles dudit Bethlem.*” A francia követek levele XIII. Lajosnak, 1621. február 2. *Uo.*, 486–487.

kereszténység világossága meglévén benne, fájdalmat okoz számára a háború fáklyája lenni, és úgy ítéljük meg, hogy ha a kétségbeesés nem hajtja ebbe a végletbe, akkor nem áll szándékában szakítani a császárral.”²⁹⁷

Végeredményben tehát elmondható, hogy a sokkal kevésbé ügyes taktikus Pfalzi Frigyessel szemben Bethlen Gábornak sikerült kivívnia XIII. Lajos követeinek szimpátiáját a rendelkezésére álló szűk mozgástér ellenére is. A francia küldöttek, akikkel személyesen találkozhatott, így inkább támogatták méltányos kárpótlásának igényét II. Ferdinánddal szemben, valamint – lévén a térség felosztottságában járatlanok – láthatóan igen komolyan vették az erdélyi fejedelemnek az Oszmán Birodalom irányába fennálló kiszolgáltatottságát. Az 1620 kora nyarától 1621 tavaszáig tartó küldetésük sikertelenségéhez azonban nem csak a tárgyalófelek ellentétes, illetve a háború folytatásához fűződő érdekei, hanem a francia külpolitika fordulata is hozzájárult, amely az Ausztriai Ház túlzott európai befolyásától tartva már nem támogatta tovább II. Ferdinánd erőfeszítéseit elvesztett koronái visszaszerzésére. A Franciaországba visszatérő követek emlékezetében bizonyára megmaradt a kialakított, jónak mondható viszony Bethlen Gáborral, hiszen ezek az emlékek hatottak a francia diplomáciára, amely a későbbiekben is felvette a kapcsolatot a fejedelemmel.

III. 4. A pfalzi emigráció és az 1623-as hadjárat

A hainburgi béketárgyalások alatt, illetve annak eredménytelen feloszlása után Bethlen Gábor tovább folytatta hadjáratát a császár ellen egészen az 1622 januárjában megkötött nikolsburgi békéig. Első hadjáratának utolsó éve, 1621 eseményei azonban már részben a következő, 1623-as támadását készítették elő, hiszen a Csehországból Hágába, illetve hozzá menekült cseh-pfalzi emigráció tagjaival, valamint Frigyes hadvezérével, Mansfelddel fenntartott kapcsolatai már ekkor egy, a Cseh Királyság visszafoglalását célzó közös hadműveletet készítettek elő. Ahogyan maga Bethlen, illetve a felső-magyarországi hadszíntéren tartózkodó Thurn gróf közölte Frigyessel: a hainburgi béketárgyalások idején a fejedelemnek valójában nem állt szándékában a békekötés, hanem csak időhúzásként folytatta azokat, hogy a jägerndorfi herceg és Mansfeld seregeivel egyesülhessen és Szilézia, illetve Prága környékén folytathassa

²⁹⁷ „[...] nous vous pouvons dire, que bien que Bethlem se voye possesseur de toute la Hongrie, le Turc en personne venant contre la Chrestienté avec des forces tres-grandes, et les Tartares d'autre part attaquant les Polonois, bien que ledit Bethlem soit esclave du Turc, qu'ayant toutesfois la lumiere du Christianisme, il a beaucoup de déplaisir d'estre le flambeau de la guerre, et nous jugeons que si le desespoir ne le porte à cette extremité, il n'est pas dans la pensée de rompre avec l'Empereur.” A francia követek levele Puyieux-nek, 1621. március 17. Uo., 533.

hadjárátát.²⁹⁸ Ezzel párhuzamosan folyamatosan tartottak a Porta támogatásának elnyerésére tett erőfeszítések, amelyek már korábban is olyan részleges, ám annál fontosabb eredményeket hoztak, mint például Bethlen magyar királlyá választásának támogatása 1620 nyarán. Az alábbiakban tehát felvázolom azokat a további erőfeszítéseket, amelyeket a cseh-magyar szövetség követői tettek a Porta támogatásának elnyerésére, valamint kitérek azokra a követjárásokra, amelyekben a pfalzi emigráció tagjai közvetítettek Bethlen Gábor és Pfalzi Frigyes között.

A közös cseh-magyar konföderációs követség, többek között Rimay János, Dóczy István, Johann von Cölln, Samuel Ješin, Simon von Engel, Ludwig von Starhemberg, Zacharias Starzer részvételével²⁹⁹ a besztercebányai országgyűlésről indult útnak. A követek utóbb nem kevesebb, mint 80 ezer tallér szétosztását ígérték a portai méltóságoknak,³⁰⁰ hogy céljukat elérjék. Ezt a 25 pontban beterjesztett szerződéslevél-tervezet tükrözte,³⁰¹ amelyeknek alapja Bethlen korábbi érvelése volt.³⁰² Mégpedig az, hogy a Porta ne tekintse többé II. Ferdinándot a Magyar, illetve a Cseh Királyság legitim uralkodójának, ezért a továbbiakban ne vele, hanem a közös cseh-magyar konföderációval tartson húsz évre szóló helyett örök békességet.

A portai követek közül a konföderáció ügyét a legaktívabban a holland követ, Cornelis Haga támogatta. Ahogyan a következő fejezetben látható lesz, a francia követ ekkor még elzárkózott attól is, hogy az erdélyiekkel egyáltalán szóba álljon: császárpártisága Rimay számára³⁰³ sem maradt észrevétlen. Cornelis Haga viszont már az 1619. december 13-án kelt instrukciójában megbízást kapott Bethlen és Erdély támogatására, mivel a spanyolokkal kötött fegyverszünet 1621-es lejárta miatt Hollandia érdeke volt a kelet-európai konfliktus folyamatos fenntartása. Ennek érdekében – összhangban a későbbi konföderációs célkitűzésekkel – Haga feladata volt a Habsburg uralkodó legitimitását aláásni és amellet érvelni, hogy II. Ferdinándnak már nincs hatalma Csehországban és Magyarországon.³⁰⁴ Az 1621-es év elején a holland követtel való, jórészt közös ügyintézésnek köszönhetően végül részsikert lehetett

²⁹⁸ Bethlen Gábor levele Pfalzi Frigyesnek, Nyitra, 1621. április 23. GINDELY A., *Okmánytár Bethlen Gábor... i. m.*, 282–285. Thurn gróf levelei ugyanakkor, Nyitra, 1621. április 22, Kassa, 1621. május 14.. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské... i. m.*, 49–53.

²⁹⁹ A. GINDELY, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges... i. m.*, I. 150–151. Joseph HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte des osmanischen Reiches, Vierter Band, Vom Regierungsantritte Murad des dritten bis zur zweyten Entthronung Mustapha's I. 1574–1623*, Pest, 1829, 515–516.

³⁰⁰ Rimay

³⁰¹ *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai... i. m.*, 117–127. PAPP S., *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve... i. m.*, 113–114.

³⁰² Például: Bethlen Gábor levele Dóczy Istvánnak és Rimay Jánosnak, Nagyszombat, 1621. február 10. *Erdélyi Történelmi Adatok I... i. m.*, 336–346. Vö. korábbi követutasításainak elemzésével: PÉTER K., *Bethlen Gábor magyar királysága... i. m.*, 1031–1033.

³⁰³ Rimay, 248–249.

³⁰⁴ Kees TESZELSZKY, *Magyarország és Erdély képe Németalföldön... i. m.*, 223–225.

elérni: a február 3-ai diván hosszúra nyúló tanácskozásán az oszmán főméltóságok Bethlen Gábor megsegítése mellett döntöttek, és a fejedelem mellé rendelt szerdárnak az egykori temesvári pasát, Deák Mehmedet nevezték ki. Ezzel szemben „*capitulatiókat, diplomákat*” nem sikerült a szövetséges országok részére kiállíttatni a fehérhegyi vereséggel bekövetkezett fordulat miatt, hiszen a Porta jogosan kifogásolta, hogy többek között a megígért adófizetésre, illetve kölcsönös segítségnyújtásra immár nincs lehetőség a csehek részéről.³⁰⁵

A fejedelem a török katonai támogatás kedvező hírére olyan nagyszabású, az osztrák örökös tartományok ellen irányuló haditerveket dolgozott ki, amelyeket az újabb kutatások már ismertettek.³⁰⁶ E katonai együttműködést végül többek között az hiúsította meg, hogy az oszmánok a lengyelországi hadszínteret tartották elsődlegesnek, miközben 1621 folyamán Bethlen további segédcsapatokat kért mind a tatároktól,³⁰⁷ mind a szultántól annak lengyelországi frontvonalon elhelyezkedő táborában.³⁰⁸ Az utolsó pillanatban kicsikart török segédcsapatokat a fejedelem az 1621. őszi morvaországi harcokban használta fel mind katonailag, mind fenyegető jelleggel. 1621 novemberében ugyanis Bethlen Gábor és János György jägerndorfi herceg közösen intették a sziléziai rendeket, hogy térjenek vissza Pfalzi Frigyes hűségére és tartsák be a konföderációnak tett esküjüket, ellenkező esetben készüljenek fel a török seregek pusztítására.³⁰⁹

A török és tatár segédcsapatok reménybeli felhasználását végül nem csak a lengyelországi oszmán hadjárat, hanem az is szükségtelenné tette, hogy 1621 őszén megkezdődtek a nikolsburgi béketárgyalások Bethlen Gábor és II. Ferdinánd biztosai között. A szerződésben³¹⁰ Bethlen lemondott a királyi címről és visszaszolgáltatta a Szent Koronát II. Ferdinándnak. Személyes kárpótlására megkapta Oppeln és Ratibor hercegségét a birodalom fejedelme címmel együtt, továbbá életére hét magyarországi vármegyét. II. Ferdinánd továbbá kötelezte magát a végvárak fenntartására, valamint segítségnyújtásra török támadás esetén. A magyar rendekkel megkötött alku eredményeként pedig II. Ferdinánd megerősítette a bécsi

³⁰⁵ Rimay János levelei Bethlen Gábornak, Konstantinápoly, 1620, 1621. február 5., 19. *Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János... i. m.*, 235–240, 242–252, különösen 239 és 249.

³⁰⁶ A témát részletesen feltárta: PAPP S., *Bethlen Gábor ismeretlen hadjáratí terve... i. m.*, 115–118.

³⁰⁷ A II. Dzsánibek Giráj krími tatár kánnak írt, és a Bethlen-ellenes propagandában kulcsszerepet játszó levél kéziratos francia másolatai megtalálhatók: A fejedelem Iszkender és Nakkás Hasszán pasáknak írt levelei a *Secretissima Instructio* kivonatos francia változatába ágyazva jelentek meg: *Sixiesme Tome du Mercure François... i. m.*, IIe partie, 157–174, vonatkozó oldalak: 168–171.

³⁰⁸ Bethlen Gábor instrukciója Toldalagi Mihály részére, 1621. augusztus. *Török-magyarkori állam-okmánytár... i. m.*, 309–310.

³⁰⁹ Bethlen Gábor és a jägerndorfi herceg levelei a sziléziai rendeknek, Magyar-Bród, 1621. november 4–5. GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 325–329.

³¹⁰ *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 515–562.

béke cikkelyeit és az 1608-as országgyűlési törvényeket: e kiegyezést³¹¹ az 1622-es soproni országgyűlés és királyné koronázás szentesítette.³¹²

A nikolsburgi béke megkötésével párhuzamosan Bethlen Gábor nem adta fel a pfalzi emigrációhoz fűződő kapcsolatait, illetve levelezésben állt Frigyes hadvezérével, Mansfelddel. Utóbbi már 1621 januárjában felkereste levelével a fejedelmet, hogy 2000 magyar lovast kérjen tőle, illetve felkérte, hogy nélküle ne kössön békét.³¹³ További kapcsolattartásukról szórványos adatok állnak rendelkezésre, és francia források alapján valószínűsíthető, hogy a kettejük közötti közvetítést az a Matthias Quadt végezte, aki eredetileg a jägerndorfi herceg szolgálatában állt, és hivatalosan csak annak 1624-es halála után lépett Bethlen Gábor szolgálatába. Nem kizárt azonban, hogy párhuzamosan már korábban is dolgozott a fejedelemnek, hiszen 1621 kora őszén a levelét közvetítette a Német-Római birodalom rendjeinek.³¹⁴ A követnek az alábbiakban bemutatott – egyelőre részben feltevéseken alapuló – tevékenysége rámutat arra, hogy a pfalzi emigráció kapcsolathálóját alkalmazva Bethlen Gábor szorososan bekapcsolódhatott a háborús és diplomáciai eseményekbe, és tudomása lehetett a Nyugat-Európában folyó tárgyalásokról.

1621 őszén Quadtot Hágában találjuk,³¹⁵ így nem kizárt, hogy ő volt az a meg nem nevezett követ, aki 1622 elején, Bethlen részéről az Elzászban hadakozó Mansfeldnél járva csodás török segítséget ígért.³¹⁶ A francia forrásokban található névváltozatai („*Crats*,”³¹⁷ „*Coatz*,” „*Cratz*,”³¹⁸ „*Covat*,” „*Quouad*,” „*Quat*”³¹⁹) és azok feltűnési helyei alapján, feltételezésem szerint Quadt 1622 első felétől legalább egy éven át Mansfeld szolgálatában állt katonai és diplomáciai tevékenységet is végezve. A legelső előfordulás, amely feltehetően 1622 elejéről származik, megemlíti az „*idősebb Crats*”-ot, aki 1500 lovassal szerepel egy január 24-

³¹¹ PÁLFFY G., *A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622) = Bethlen Gábor képmása... i. m.*, 139–158.

³¹² Uő., *A Szent Korona a 17. századi Sopronban*, Soproni Szemle 4/2013, 400–411. A soproni eseményekről a bécsi francia rezidens, Nicolas de Baugy jelentései is tudósítanak: BnF, Ms. fr. 15932.

³¹³ Mansfeld levele Bethlen Gábornak, Schlaggenwald [Horní Slavkov], 1621. január 18/28. Idézi: Onno KLOPP, *Der dreißigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632, Zweiter Band: Vom Beginne 1621 an bis zur Übertragung des Herzogthumes Mecklenburg an Wallenstein 1628*, Paderborn, 1893, 40–41. BÁNLAKY J., *i. m.*, 59.

³¹⁴ B. SZABÓ János, KÁRMÁN Gábor, *Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban*, megjelenés előtt.

³¹⁵ Uő.

³¹⁶ „*Et y est allé encores depuis peu un homme de la part du dict Gabor, lequel a parlé à quelqu'un de ma bonne connaissance, publiant des merveilles de l'assistance que luy doibt le Turc.*” Etienne de Sainte-Catherine levele Puyssieux-nek, h. n. [Frankfurt?], 1622. február 26. BnF, Ms. fr. 15932, Fol. 64.

³¹⁷ Dátum és aláírás nélküli jelentés a Strasbourg körül állomásozó, Mansfeldhez tartozó seregekről, vélhetően 1622 elejéről. An, KK1355, Fol. 149.

³¹⁸ Charles Faye d'Espesses levelei a francia udvarnak, Hága, 1626. augusztus 25. és szeptember 24. Ad., 54CP10, Fol. 202v, 216–217. Utóbbi másolata: BnF, Ms. fr. 7114, Fol. 19v.

³¹⁹ Benjamin Aubery du Mourier és Montereau levelei Puyssieux-nek, Hága, 1623. március 7., 12. és 14. BnF, Ms. fr. 15959, Fol. 382, 390, 395.

ei hadsereg egyesítést is említő beszámolóban. A név egyezése ellenére véleményem szerint kizárható, hogy Johann Philipp Cratz, Scharffenstein grófjáról, a Bajor Miksa szolgálatában álló lovaskapitányról (*Reiterobrist*) legyen szó, aki némileg korábban, 1621 őszén Mansfeldnek a császári félhez való átállásáról tárgyalt, eredménytelenül.³²⁰ Mansfeld tapogatózását bajor vagy „magyar” szolgálatba állásáról Thurn grófja is említi Pfalzi Frigyesnek írott levelében, de mindezt inkább híresztelésnek tartja. Mindemellett a gróf tőle is azt kérte, hogy egy mintegy ezer fős magyar kontingenst vezessen.³²¹

Az 1622-es év első felében, a nikolsburgi béke után a Bethlennél maradó jägerndorfi herceg leszerelte hadseregét, amelyből öt hadtest kegyelmet kért a császártól,³²² végül pedig legalább két ezred a híresztelések szerint Tilly seregébe állt át.³²³ Ebből kifolyólag nem tartom kizártnak, hogy az alatta szolgáló Quadtot és katonáit végül akár Mansfeldhez küldjék, aki már amúgy is többször és régóta kérte az erősítést a magyarországi hadszíntérről. Mindezek mellett talán az is feltehető, hogy Matthias volt az „*idősebb*” Quadt fivér, akinek testvérét 1620-ban nevezték ki a brandenburgi hadsereg tisztjévé.³²⁴ Végül pedig szintén Quadtnak valamely borzalmas, feltehetőleg az 1622-es elzász-lotaringiai harcokban való részvételére – és attól való megszabadulására – utal a hozzá hasonlóan Bethlen diplomatájává váló exuláns társa, Ehrenfried von Berbisdorf levele, aki úgy fogalmaz: Quadt megjárta a földi purgatóriumot.³²⁵ Feltételezhető, hogy itt is inkább Berbisdorf harcostársáról, Matthiasról lehet szó annak fivérével szemben.

Quadt vélhető megszabadulása a harcoktól annak volt köszönhető, hogy az 1622 első felében Mansfeld mellett személyesen harcoló Pfalzi Frigyes nyárra szintén megcsömörlött a kegyetlenségektől, és júliusban előbb Sedanba, majd később Hágába vonult vissza.³²⁶ Kénytelen volt elfogadni apósa, I. Jakab diplomáciai közvetítő készségét Spanyolország felé, elvesztett pfalzi birtokai és választófejedelemsége visszanyerésére. Ennek jegyében Mansfeldnek új támogató után kellett néznie, amelyet a Holland köztársaságban, illetve a Franciaország, Savoya és Velence által képzett Habsburg-ellenes tömbben igyekezett

³²⁰ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 309–311.

³²¹ Thurn gróf levele Pfalzi Frigyesnek, Veselí nad Moravou, 1621. október 13. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské... i. m.*, 72.

³²² Dietrichstein bíboros a titkos haditanácsnak, 1622. február 5. *Documenta Bohemica... i. m.*, III., *Der Kampf des Hauses Habsburg gegen die Niederlande und ihre Verbündeten : Quellen zur Geschichte des Pfälzisch-Niederländisch-Ungarischen Krieges, 1621-1625*, hrsg. Miloš KOURIL, 1976, 308.

³²³ Vere levele Carltonnak, 1622. április 1/11. Idézi: Brennan C. PURSELL, *The Winter King: Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Aldershot, Ashgate, 2003, 188, 7. lj.

³²⁴ KÁRMÁN G., *Külföldi diplomaták... i. m.*, 155, 23. lj.

³²⁵ Berbisdorf levele Ortenburg grófnak, Kolozsvár, 1622. augusztus 7. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské... i. m.*, 23.

³²⁶ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 420–426.

megtalálni. Franciaország 1622 folyamán elsősorban abból a szempontból közelítette meg a kérdést, hogy Mansfeld hadseregeit az ország határaitól, egész pontosan a határ menti Champagne tartománytól minél távolabb tudja, illetve nehogy a protestáns hadvezér seregét Bouillon hercege a hugenották oldalára csábítsa. Ennek jegyében Gonzaga Károly, Nevers hercegének Montereau nevű emberén keresztül tárgyalásokat folytatott vele³²⁷ esetleges francia szolgálatba állásáról és Valtelina völgyi felhasználásáról. Valójában azonban a francia szolgálat megvalósulására – ahogyan majd a következő fejezetben látható lesz – csak a következő években került sor, így a franciákra tovább nem várván³²⁸ Mansfeld végül holland szolgálatba lépett és a kelet-frízföldi Emden városa környékére vonult, hogy a spanyolok felé húzó területet sakkban tartsa.³²⁹

Quadt tevékenységére visszatérve: a jelek arra utalnak, hogy Mansfeld holland és francia tárgyalásaival részben ő volt megbízva. A zsoldosvezér ugyanis 1622. július 22-én két tisztjét, Gondsteint és Quadtot küldte Hollandiába, hogy szolgálatait felajánlja a köztársaságnak.³³⁰ Minden valószínűség szerint innen Franciaország felé vehették az irányt, hiszen a hágai francia követjelentések arról tanúskodnak, hogy 1623 tavaszán Quadt már XIII. Lajos rezolúcióját vitte Hágába és onnan tovább Mansfeldnek Emden felé. A francia király válasza alapján olybá tűnik, mintha az uralkodó egyszerre a szolgálatába is kívánta volna fogadni Mansfeldet, meg nem is: a Bourgogne tartomány területén való átvonulást engedélyezte számára, ami miatt a zsoldosvezér nagy nehézségbe került, hiszen az oda vezető út ellenséges terület volt.³³¹ Montereau jelentéséből mindeközben az is kiderül, hogy a pusztán egy napot Hágában töltő Quadt indiszkréciójának köszönhetően Nassaui Móric, Oránia hercegének is tudomására jutottak Mansfeld francia tárgyalásai, aki egyébként stratégiai okokból nem kívánta, hogy a zsoldosvezér seregei túlzottan eltávolodjanak az Egyesült Tartományoktól. Ezért Montereau és Aubery hágai francia rezidens úgy döntöttek, a továbbiakban eltitkolják előbbi úti célját a hollandok előtt, mivel Montereau Quaddal együtt Mansfeldhez ment tovább.

³²⁷ Michel LE VASSOR, *Histoire du regne de Louis XIII Roi de France et de Navarre, Tome quatrieme, Seconde partie*, Amsterdam, Chez Pierre Brunel, 1702, 450–452.

³²⁸ XIII. Lajos Nevers-nek számosan írt levelei: BnF, Ms. fr. 3802. Mansfeld Puyseux-nek és XIII. Lajosnak írt levelei: BnF., Ms. fr. 15932, Fol. 25–39, 179–180, 214–215, továbbá egy memoár Mansfeld és Nevers egyeztetéseiről, nehogy előbbi átlépje a francia határt: Fol. 311–314. 1622. január és augusztus közötti francia jelentések Mansfeld elzászi és lotaringiai hadműveleteiről: An, KK1355, Fol. 499–600.

³²⁹ Mansfeldnek a Frigyes távozása utáni tárgyalásait részletesen lásd: W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 427–481.

³³⁰ *Uo.*, 429.

³³¹ A francia követ rosszmájúan azt is megjegyezte, hogy a XIII. Lajos által kifizetett összeg kevesebb, mint felét osztotta csak szét Mansfeld a katonaság között. Benjamin Aubery du Mourier levele Puyseux-nek, Hága, 1623. március 7. BnF, Ms. fr. 15959, Fol. 382v–383r. Az viszont, hogy valamilyen hallgatóságos megállapodás létrejöhetett a két fél között, éppen a pénzbeli kifizetések és alkudozások alapján valószínűsíthető. Mansfeld a későbbiekben pedig még több pénzt kért a francia királytól. Mansfeld levele XIII. Lajosnak, Oldenheim, 1623. március 28. *Documenta Bohemica... i. m.*, III., 167.

Aubery megjegyzése szerint pedig a francia király amúgy is csak egy spanyol diverzió miatt foglalkoztatná a zsoldosvezért.³³²

Sajnos egyelőre további források nem állnak rendelkezésre az ügyben, hogy vajon Quadt meddig végezte a Franciaország, Hollandia és Mansfeld közötti közvetítést, illetve mikor tért vissza Erdélybe a jägerndorfi örgrófhhoz. Ha valóban Matthias Quadt volt az, aki a fenti jelentésekben szerepel, akkor urához, illetve Bethlen Gábor udvarába visszatérve a legfrissebb híreket vihette azokról a nemzetközi viszonyokról, amelyek a Habsburg-ellenes tömb alakulását kísérték. Ezt ekkoriban még meglehetősen töredezettség jellemezte, hiszen ahogy látható volt, például Mansfeld hadseregének felhasználásával kapcsolatban szemben álltak egymással a holland és a francia érdekek, de egyelőre Anglia is a spanyolokkal való tárgyalásos úton látta megoldhatónak a pfalzi kérdést. Az azonban így is kitűnik, hogy Bethlen Gábor 1623 nyarán már tudott a Valtellina-völgyet érintő francia tervekről és arról, hogy ekkor még elsősorban a spanyol Habsburgok minősültek a fő ellenségüknek.³³³ Továbbá folyamatosan kapcsolatban állt Mansfelddel Csehországot illető tervekről.³³⁴

1623 tavaszára a fejedelem két irányban, konstantinápolyi és hollandiai tárgyalásain keresztül vett részt a következő Habsburg-ellenes hadjárat előkészítésében, amelynek során továbbra is jórészt a pfalzi emigráció tagjai voltak segítségére. Míg 1622 tavaszán Bethlen Gábor a Porta szemére hányta, hogy a konföderált országok követeit hitlevél és érdemi válasz nélkül bocsátotta vissza, amely nagyban hozzájárult békekötéséhez II. Ferdinánddal,³³⁵ addig nem sokkal később Kapy András és Thurn gróf követsége révén a szövetségesek újra nekifutottak a szultáni támogatás megszerzésének. Amellett, hogy a fejedelem továbbra is a Graz és Stájerország megtámadásáról szóló haditervet adta elő, ismét kérte, hogy Magyarország, Ausztria, Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia részére athnamét állítsanak ki, amely szerint a szultán szövetséget és örök békességet tart velük és támadás esetén megoltalmazza őket.³³⁶

A konstantinápolyi követek közül ismét kiemelendő a holland követ, Haga segítőkészsége, ugyanakkor Thomas Roe-t instrukciói akadályozták a konkrét cselekvésben. Césy a korábbiakhoz hasonlóan még 1622-ben is császárpárti álláspontot képviselt, így nem is

³³² Montereau és Aubery jelentései Puyieux-nek, Hága, 1623. március 12., 14. BnF, Ms. fr. 15959, Fol. 390, 395–396.

³³³ Vö. Toldalagi Mihály instrukciói, Marosújvár, 1623. június 15. *Török Magyarokori Állam Okmánytár... i. m.*, 392. Elemzését lásd a IV.3-as alfejezetben.

³³⁴ „*Davantage que le dict Mansfeld a son desting droit sur la Boheme, qu'il s'entend avec Gabor, qui comme je vous ay dit remüe en Ongrie.*” Etienne de Sainte-Catherine levele Puyieux-nek, h. n., 1623. január 14. BnF, Ms. fr. 15933, Fol. 18.

³³⁵ Toldalagi Mihály instrukciói, Kassa, 1622. március 29. *Török Magyarokori Állam Okmánytár... i. m.*, 347–362.

³³⁶ Bethlen Gábor minutája, 1622 vége–1623 eleje. *Uo.*, 362–377, idézett oldal: 367.

lépett kapcsolatba Thurn gróffal.³³⁷ A közös követség ezúttal végül nagyobb sikerrel járt, bár athname kiállításáról szó sem volt. A várva várt fordulat 1623. február elején következett be, amikor a vezérek kinyilvánították Bethlen iránti támogatásukat, és tájékoztatták az érintetteket a szultán döntéséről.³³⁸ A portai üzenetet, amely tehát csupán Bethlen támogatásának tényét közölte és amelyet a holland követ fordított le, nem csak Pfalzi Frigyesnek, hanem Móric hercegnek is elküldték.³³⁹ Francia fordításáról Frigyes 1623 nyarán tájékoztatta Bethlent.³⁴⁰ I. Musztafa nekik szóló levele tartalma szerint³⁴¹ a következőket adta hírül: eredetileg Bethlen Gábor tájékoztatta a szultánt arról, hogy az említettek barátságukat kívánják kifejezni iránta, és minthogy a szultánok nem utasítják el azokat, akik hozzájuk segítségért folyamodnak, ezért Bethlen Gábor részére segédhadakat rendel, hogy mindannyian megindulhassanak seregeikkel az ellenséggel szemben. Továbbá tájékoztassák a Portát, hogy milyen módon szövetkeznek a fejedelemmel, saját országaikat tartsák meg egymással barátságban, és küldjenek erről szóló kapitulációt a szultánnak. A szultán 1623 májusában valóban szerdárt jelölt ki a Bethlen mellé adandó török segédhadak élére, Ibrahim boszniai beglerbég személyében.³⁴²

A portai tárgyalásokkal párhuzamosan a fejedelem több követet is küldött Hágába, hogy a hollandokkal és Pfalzi Frigyessel megállapodjon következő támadása részleteiben. Petendi Györgyöt Frigyes 1622. október 19-én fogadta audiencián³⁴³ és tudatta Bethlennel, hogy terveit támogatja.³⁴⁴ Petendi hazaérkezését be sem várva a fejedelem a nála tartózkodó cseh exulánst, Ehrenfried von Berbisdorfot küldte Hágába, immár a köztársasággal is felvenni a kapcsolatot. Bethlen Gábor kérte Frigyestől, hogy egy megbízható emberét küldje hozzá, továbbá közölte azt a titkosírási kulcsot, amelyet el szeretett volna juttatni Móric hercegnek és Mansfeldnek, hogy felvegyék vele a kapcsolatot. A haditerveket illetően azt tanácsolta, hogy a birodalmi gyűlésről Bécsbe hazautazó császár útjának megakasztására Batthyány Ferencet kellene kirendelni, akinek Frigyes szintén küldjön levelet ez ügyben levelet. Továbbá Bethlen számított

³³⁷ Thurn gróf levelei Stuart Erzsébetnek és Pfalzi Frigyesnek, Galata, 1622. szeptember 30. és december 23, 1623. január 10. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské... i. m.*, 88, 99, 110. Roe mint magánember volt csak hajlandó fogadni Thurn gróft, illetve hosszasan vitáztak arról, hogy a török támogatásának kérésével a konföderált országok Európára vonják-e a törököt vagy sem. Roe levele Calvertnek, 1622. szeptember 7. *The Negotiations... i. m.*, 78–89.

³³⁸ Thurn gróf levele Pfalzi Frigyesnek, Galata, 1623. február 4. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence probělohorské... i. m.*, 114.

³³⁹ Thurn gróf levele Pfalzi Frigyesnek, Galata, 1623. március. *Uo.*, 119. PIRI Z., *i. m.*, 159.

³⁴⁰ Pfalzi Frigyes levele Bethennek, Gravenhage, 1623. június-július. *Documenta Bohemica... i. m.*, III., 178.

³⁴¹ A levelet francia nyelven közli: *Le Neuvième tome du Mercure françois [...]*, 1624, 246–249.

³⁴² A szultán levelének másolata, 1623. május 27. *Török Magyarokori Állam Okmánytár... i. m.*, 381–382.

³⁴³ O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence... i. m.*, 93, 3. l.j. Petendi 1623. január 3-án érkezett vissza Erdélybe, majd a fejedelem 13-án Konstantinápolyba bocsátotta Thurn grófhhoz. Thurn levelei Erzsébetnek és Frigyesnek, Galata, 1623. február 3., 4. *Uo.*, 112–114.

³⁴⁴ PIRI Z., *i. m.*, 161.

arra, hogy Mansfelddel, illetve Brunswicki Keresztéllyel a csehországi és sziléziai hadszíntéren egyesíthesse seregeit.³⁴⁵ A Holland Köztársaság is meghallgatta Berbisdorf előterjesztéseit, azonban – bár támogatta Bethlen katonai elképzeléseit és terveit – anyagi segítséget nem tudott ígérni a saját területükre nehezedő spanyol katonai teher miatt.³⁴⁶

Akárhogyan is, a fejedelem csak a saját pénzére volt utalva 1623-as hadjárata megszervezésekor,³⁴⁷ és mint utóbb az események menetéből kiderült, katonailag is csak a török segédhadakat tudta igénybe venni. Míg a tervezett sziléziai csapategyesítésről továbbra is levelezésben állt Pfalzi Frigyessele, addig utóbbi az ottani egyesített Habsburg-ellenes támadás kivitelezésére a svéd királyt, Gusztáv Adolfot is igyekezett megnyerni a Stockholmba küldött Ludwig Camerarius követsége révén.³⁴⁸ Azonban a téli királynak végül arról kellett tájékoztatnia a fejedelmet 1623 szeptemberében Thurn grófon keresztül, hogy Brunswicki Keresztély hadserege vereséget szenvedett (Stadtlohn, 1623. augusztus 6.), míg Mansfeld csapatai nem távolodtak el Kelet-Frízföldtől, nehogy az ellenség elfoglalja a területet.³⁴⁹ A téli király egyébként már a közös, 1622-es elzászi és pfalzi hadjárat óta meglehetősen viharos kapcsolatban állt hadvezéreivel, köztük Mansfelddel, akik – egymással is konfliktusban állván – sokszor inkább saját belátásuk szerint cselekedtek, sőt, s külső szemlélő szerint mintha Mansfeld diktált volna Frigyesnek.³⁵⁰ A korábbiaktól semmiben sem különbözően tehát a téli király az 1623-as hadjárat idejére ismét összeveszett hadvezérével. Bethlen Gábor ugyanakkor már nem hagyta magát befolyásolni Frigyes és a zsoldosvezérek egymás közötti viszályától, hiszen ahogy kijelentette: „*ám veszekedjenek; úgy praeparáltam én mostan magamat, hogy semmit német hadhoz ne kellessék bíznom.*” Ugyanebből a levélből – némi ellentmondással – viszont kiderül Bethlen keserősége is a magyar rendek vonakodása miatt, miután a nikolburgi békességet saját maga „*meggyalázásával*” őértük megkötötte:

*„az hadakozásban nulla est salus, pacem, pacem poscitis omnes magnates nobilesque regni, de nem akartok érette fáradni. [...] arra semmit nem nézhetek, hanem böcsületemet magamnak kell oltalmazni idegen nemzettel s conducticiis militibus, az mint lehet.”*³⁵¹

³⁴⁵ *Uo.*, 162. Berbisdorf propozíciói Frigyesnek, 1623. január. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence... i. m.*, 32–34.

³⁴⁶ PIRI Z., *i. m.*, 162–163.

³⁴⁷ A fejedelem párhuzamosan folytatott, ugyancsak sikertelen velencei tárgyalásaira jelenleg nem térek ki.

³⁴⁸ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 533. NAGY G., „*Med Bethlehenn Gabor*”... *i. m.*, 124.

³⁴⁹ Pfalzi Frigyes levele Thurn grófnak, 1623. szeptember 13. O. ODLOŽILÍK, *Z korespondence... i. m.*, 146.

³⁵⁰ Frigyes rövid pfalzi visszatéréséről és hadvezéréihez fűződő feszült viszonyáról egy névtelen, kortárs beszámoló készült: ismeretlen személy levele ismeretlennek, Frankenthal, 1622. április 23. *Documenta Bohemica... i. m.*, III., 338–340.

³⁵¹ Bethlen Gábor levele Károlyi Mihálynak, Kolozsvár, 1623. augusztus 16., kiemelés tőlem. *Bethlen Gábor kiadatlan... i. m.*, 383–385.

Ilyenformán a fejedelemnek bár saját bevallása szerint ténylegesen szüksége lett volna a német segédhadakra, a sziléziai csapategyesítésre mégsem kerülhetett sor. Bethlen mégis folytatta útját Kolozsvárról Kassára, ahová szeptemberben ért, majd a II. Ferdinándtól a nikolsburgi béke be nem tartása miatt elszenvedett sérelmei alapján, hó végén Szendrőről szólította a vármegyéket saját pártjára, hiábavalóan. Miután itt értesült Brunswicki Keresztély vereségéről, a fejedelem a hadjáratot ismét Morvaországba vezette, majd Hodolin ostroma közben, november folyamán fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett a császárral Thurzó Szaniszlón keresztül. A bécsi béke,³⁵² amely végül hosszas tárgyalások után, 1624. május 8-án jött létre, tíz hónapra Bethlen kezén hagyta magyarországi hódításait, azonban le kellett mondania Oppeln és Ratibor hercegségének birtoklásáról, egyebekben megőrizte a nikolsburgi rendelkezéseit. A fejedelemnek a következő években, e hadjárata csalódásából kiindulva egy Habsburg-ellenes nemzetközi szövetségbe való belépés lett a célja, hogy hatékonyabban vehesse fel a fegyvert II. Ferdinánddal szemben.

³⁵² *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 591–609.

IV. Fejezet

Erdély csatlakozása a Habsburg-ellenes nemzetközi szövetséghez

Ebben a fejezetben a harmincéves háború dán szakaszával párhuzamos: a hágai szövetség előkészítésétől a Bethlen Gábor hadjáratát követő békekötés fogadtatásáig nyúló időszak (1624–1627) erdélyi külpolitikáját vizsgálom nemzetközi kontextusban, a fejedelem francia kapcsolatai szempontjából. Az első alfejezetben azokat az európai fejleményeket mutatom be, amelyek a hágai szövetség megkötéséhez vezettek, majd a második alfejezetben részletezem a fejedelem végül sikertelennek bizonyuló tárgyalásait a francia féllal, kitérve Bethlen Gábornak a konföderációhoz való csatlakozása miatt járó követeire. A harmadik alfejezetben azokat a portai alkudozásokat világítom meg, amelyek lehetővé tették Bethlen Gábor csatlakozását a hágai szövetséghez, valamint hadra kelését a császár ellen. Végül szót ejtek Bethlen Gábor utolsó magyarországi hadjáratáról és a II. Ferdinánddal való békekötéséről, illetve ennek visszhangjáról a szövetségesei előtt.

IV.1 A hágai szövetség

Az 1623. augusztus 6-ai Stadtlohn-i csata után, ahol Tilly megsemmisítő vereséget mért Brunswicki Keresztély seregeire, illetve a hadjáratra el sem induló Mansfeld zsoldosainak feloszlátása után, Bethlen Gábor magyarországi hadjárata nem is végződhetett volna másképp, mint gyors békekötéssel a császárral. A túlnyomórészt a pfalzi emigráció tagjai által szervezett, sikertelen támadást követő évben, 1624-ben, újabb és hatalmasabb szereplők jelentek meg a nemzetközi küzdőtéren, akik nagyobb anyagi lehetőségeikkel és szervezőkészségükkel előmozdították a következő Habsburg-ellenes összefogás, a hágai szövetség létrehozását. Elsősorban Angliáról és Franciaországról van szó, amelyeknek az egymáshoz fűződő viszonya nagyban befolyásolta a szövetség jövőjét, illetve Bethlen Gábor csatlakozását is.

Anglia a harmincéves háború első éveitől fogva Károly walesi herceg és Mária Anna spanyol infánsnő dinasztikus házassága révén tervezte megoldani Pfalzi Frigyesnek Európa egyre nagyobb részét érintő ügyét. A probléma 1623 folyamán csak még súlyosabbá vált azáltal, hogy II. Ferdinánd a januári regensburgi birodalmi gyűlésen beváltatta Bajor Miksának tett korábbi ígétét a pfalzi választófejedelemi cím ráruházásáról, amelynek élethosszig tartó birtoklását a gyér számban megjelenő német fejedelmek, a szász és a brandenburgi választó ellenérzéseivel dacolva szentesítették.³⁵³ Az angol trónörökös, Károly, valamint Buckingham

³⁵³ G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.*, 67. Az 1623. január 7-ei dátummal kelt császári proposíció kéziratosa másolata megtalálható: BnF, Ms. fr. 15933, Fol. 8–14. Az irat az erdélyi fejedelemmel kötött nikolsburgi békét és a magyarokkal való soproni „kibékülést” a 13. folián említi.

hercege az angol-spanyol házassági tárgyalások felgyorsítása érdekében 1623 márciusában titokban Madridba utaztak, azonban szégyenszemre üres kézzel kellett hazatérniük szeptemberben. Bár már megszületni látszott a megállapodás a házasságkötés és a pápai diszpenzáció ügyében is, a nem várt, és meglehetősen indiszkrét helyzettel hirtelen szembesülő spanyol kormányzat az utolsó pillanatban mégis lehetetlen feltételeket szabott. Ezek közé tartozott, hogy mind Károly, mind pedig Pfalzi Frigyes örököse térjen át a katolikus hitre. A teljesíthetetlen feltételek miatti csalódás az angol külpolitikában fordulathoz vezetett: a korábban békepárti I. Jakab elvetette a spanyol relációt,³⁵⁴ és nemcsak a protestáns Dánia, Svédország és Hollandia, hanem 1624 elejétől fogva a katolikus Franciaország felé is közeledett mind egy dinasztikus házasság, mind pedig egy közös, védekező és támadó jellegű szövetség ügyében, amelynek keretében közösen finanszírozták volna a Rajna menti Pfalz visszaszerzését Mansfeld zsoldosseregével.³⁵⁵

Franciaország szempontjából az angol flotta és a spanyol hatalom egyesülése beláthatatlan veszéllyel járt volna, amelyet mindenáron meg kellett akadályozni.³⁵⁶ Amikor 1624 februárjában a Habsburg-ellenes érületől vezérelt pénzügyi főintendáns, Charles de la Vieuville márki³⁵⁷ a királyi tanács tagja lett, nem csak a külügyi államtitkári poszt négyfelé osztása történt meg, hanem az angolokkal, a hollandokkal, majd egyes német fejedelemségekkel és a Dániával, valamint Svédországgal való tárgyalások is megkezdődtek. Az angol megbeszélések több szálon folytak: egyrészt dinasztikus házasság, másrészt a katonai szövetségkötés ügyében. Mindkét témában az angol ügyekért is felelős külügyi államtitkár, Henri-Auguste de Loménie de Brienne feladata volt eljárni: ahogyan korábban, a forrásokat tárgyaló résznél látható volt, többek között az ő családi kéziratgyűjteményében maradtak fenn az ezzel a küldetésével összefüggő iratok másolatai, amelyek mind a Károly és Henriett Mária házassági szerződéséből eredő problémákról, mind Mansfeld hadjáratának közös finanszírozásának tervezetéről tartalmaznak adatokat. Utóbbi téma azért is lényeges az erdélyi

³⁵⁴ I. Jakab tárgyalásos külpolitikájának 1623-ra bekövetkező kudarcaról jó összefoglalót ad: ZARNÓCZKI Á., *Anglia és Bethlen Gábor... i. m.*, 127–129.

³⁵⁵ Uo. Heinrich GÜNTER, *Die Habsburger-Liga 1625–1635: Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas*, Berlin, Verlag von Emil Ebering, 1908, 2–5. Az események angol szempontú elemzése: Samuel Rawson GARDINER, *Prince Charles and the Spanish Marriage: 1617–1623, A Chapter of English History [...]*, *In two volumes*, London, Hurst and Blackett, 1869.

³⁵⁶ Uo., 1–2. Ez a félelemérzet még akkor is kihatott, amikor egyébként már megkötötték a leendő I. Károly és XIII. Lajos nővére, Henrietta Mária házasságát, hiszen a jövőbeni angol királynét Londonba kísérő követek 1625. június legelején kelt instrukciójának első mondata úgy szólt, hogy minden erejükből akadályozzák meg az angol-spanyol közeledést. Brienne instrukciója, 1625. június 1/2. RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État... i. m.*, 90.

³⁵⁷ Életrajzát lásd: *Biographie universelle ancienne et moderne XLIII.*, sous la dir. de M. MICHAUD, Paris, Henri Plon, 1900, 375–376.

külpolitika vizsgálata szempontjából, mivel éppen a zsoldosvezér franciáknak bemutatott hadjárat és hadsegély tervei között szerepel egy Bethlen Gáborhoz küldendő titkos követ is.

I. Jakab 1624 júniusától fogva a küldöttén, Holland grófján, majd rendkívüli követén, Carlisle grófján keresztül tárgyalta meg a franciákkal a kívánt megállapodást a dinasztikus házasság részleteit³⁵⁸ illetően, amelyek közül a vallási különbségből – annak látszólagos áthidalása ellenére – a későbbiekben sorozatos problémák fakadtak. A francia fél elengedte a leendő angol királyi pártól születendő gyermekek, így a Stuart házi trónörökös felekezeti hovatartozásának kérdését, cserébe az angliai katolikusoknak adandó kedvezményekért és azért, hogy Henriett Mária és kísérete szabadon gyakorolhassa katolikus vallását. Mindeközben azonban szó sem volt arról, hogy bármelyik oldal lemondott volna az ellenkező államban élő, de vele azonos felekezethez tartozó kisebbség támogatásáról, amely már az esküvő után nem sokkal, a hugenották angol támogatása idején súlyos konfliktus kibontakozásához vezetett a két királyság között.

Nem volt könnyebb a helyzet Mansfeld zsoldoseregének közös finanszírozása és egy esetleges angol-francia katonai szövetség megkötése kapcsán sem. Az 1624 legelejétől holland szolgálatban álló Mansfeld – talán a három állam egymáshoz való közeledését érzékelve – a két koronától is subsidium húzására tett kísérletet.³⁵⁹ Áprilisban francia tárgyalásai sikerre vezettek annyiban, hogy ha elnyeri az angolok beleegyezését, akkor XIII. Lajos hajlandó lett volna havi mintegy 144 ezer birodalmi tallért áldozni a rajnai őrgróf neve alatt vezetett, 25 ezer gyalogosból és 7 ezer lovasból álló hadsereg finanszírozására. I. Jakab jóváhagyásának elnyerésére Mansfeld ezután Angliába utazott, ahol – a francia udvarral ellentétben – az uralkodó és a trónörökös is nyilvánosan érintkezett vele. Az angol külpolitika fordulatát jól szemlélteti, hogy a walesi herceg egyenesen abban a lakosztályban szállásolta el a zsoldosvezért, amelyet eredetileg a spanyol infánsnő számára alakítottak ki. Az angol udvarral folytatott tárgyalások végeztével egy, I. Jakab által titokban, a *privy council* tudta nélkül aláírt szerződés átvétele után Mansfeld reverzálisban ígérte meg,³⁶⁰ hogy a király által felajánlott 10 ezer gyalogos és 2 ezer lovas mellé még egyszer ekkora sereg fenntartására szerez majd ígéretet a lyoni ligától, „*a német szabadságokért, valamint a rajnai őrgrófság és a Valtelina-völgy visszaszerzése érdekében.*”

³⁵⁸ A házassági szerződést 1625. május 8-án írták alá. Erről, valamint az esküvő részleteiről, mint például Ausztriai Anna és Buckingham hercegnének románcáról lásd: J-C. PETITFILS, *i. m.*, 371–383.

³⁵⁹ Az alábbiakban a következőket foglalom össze Mansfeld 1624 elején Hollandiában, Franciaországban és Angliában folytatott tárgyalásairól: W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 515–539.

³⁶⁰ *Uo.*, 532, 83. lj. Az I. Jakab ígéreteit tartalmazó szöveg francia nyelvű változata megtalálható: BnF, Ms. fr. 23558, Fol. 320–321. Mansfeld Westminsterben kelt, francia nyelvű reverzálisának egy másolata: BnF, Dupuy 468, Fol. 65–66.

Ezután útja ismét Franciaországba vezetett, ahol június folyamán Angoulesme hercegével tárgyalta annak Grosbois-i birtokán.³⁶¹ Mansfeldnek a királyi tanácshoz beterjesztett pontjai között szerepelt többek között a francia uralkodó felkérése titkos követek menesztésére a svéd és a dán királyhoz, a német fejedelmekhez, valamint Bethlen Gáborhoz.³⁶² A francia külügy irányítására vonatkozó szétszórt iratanyagban tudomásom szerint a zsoldosvezérrel való tárgyalások kapcsán merült fel első ízben az erdélyi fejedelemmel való direkt kapcsolatfelvétel lehetősége. A beterjesztett javaslatok véleményezésével megbízott, a fejedelemmel egykor személyesen is tárgyaló Angoulesme pedig a következőkre hívta fel XIII. Lajos figyelmét: hogyha a király késlekedik döntést hozni Mansfeld ügyében, akkor annak veszélyes következményei lennének, mégpedig Anglia és az ellenséges hatalmak (tudniillik a Habsburgok) közeledése, amely Franciaország rovására valósulna meg; továbbá Bethlen Gábor, aki csak a neki adott reménységek hatására mozdul meg, kétség kívül meg fog állapodni velük.³⁶³

A döntésben ekkor még minden bizonnyal Vieuville márki játszhatta a legfontosabb szerepet, mivel az 1624 nyarán Mansfeld által felvetett követségek közül egyedül a német fejedelmekhez bocsátott küldöttek kapcsolhatók hozzá mind kronológiailag, mind pedig a pénzügyi főintendáns külügyet érintő tervei alapján.³⁶⁴ Azonban – ahogyan majd látható lesz – a svéd és dán kapcsolatfelvételhez hasonlóan a Bethlen Gáborral való közvetlen francia érintkezések csak 1625-re valósultak meg. Bár az első, hozzá küldött francia követ indulása 1624 végére tehető, kérdés, hogy mennyiben Mansfeld ötletére került sor a küldésére: a hasonló döntések Vieuville márki kegyvesztettsége után valószínűsíthetően Richelieu bíborshoz és/vagy a külügyi államtitkárokhoz voltak köthetők.

Visszatérve a francia királyi tanács döntésére, elmondható, hogy XIII. Lajos és miniszterei a hadvezér katonai terveivel ellentétben ódzkodtak a direkt beavatkozástól nem csak a Német-római Birodalomban, hanem az Ausztriai ház birtokain is: Mansfeld terve szerint ugyanis az általa kért két, egyenként 10 ezer gyalogosból és 3 ezer lovasból álló hadsereggel nem csak a Rajna-mentén, hanem a Valtelina-völgyön át Tirol felé is támadást indított volna. Bár Mansfeldnek végül sikerült egy nem hivatalos találkozáson, vadászat alkalmával XIII. Lajos színe elé járulnia, a francia udvarral való tárgyalásai csak 1624 őszén vezettek eredményre, miután Vieuville márki kegyvesztettségét követően Richelieu bíboros vette át az

³⁶¹ Mansfeldnek a franciákhoz benyújtott pontjai és Angoulême hercegének véleménye: Uo., Fol. 61–63, 67–74.

³⁶² Magyarázatok Mansfeld javaslatainak egyes pontjaihoz, 1624. BnF, Ms. fr. 23558, Fol. 327.

³⁶³ „[...] Bethleen Gabor, qui ne remue rien que sur les esprences qu'on luy donne, de par de sa infailliblement s'accomodera.” Angoulême véleménye, BnF, Dupuy 468, Fol. 73–74.

³⁶⁴ J-C. PETITFILS, *i. m.*, 355.

ügyek irányítását.³⁶⁵ 1624. szeptember 5-én Saint-Germain-en-Laye-ban írta alá, pontosabban újította meg szerződését Mansfelddel a lyoni liga, amelynek tagjai a hadvezér irányítására bízott hadsereg anyagi támogatására megítélték a mintegy havi 144 ezer birodalmi tallér összeget. A zsoldosvezér ebben az esetben is reverzálisban kötelezte magát a cél, vagyis a Valtellina völgy felszabadítása ügyében. Mivel azonban a völgyet időközben a francia hadvezér, François Annibal d'Estrées, Coeuvres márkija felszabadította a spanyol csapatok alól,³⁶⁶ ezért a dinasztikus házasság ügyében Angliába utazó külügyi államtitkár, Brienne feladata volt körültekintően tolmácsolni XIII. Lajos beleegyezését abba, hogy Mansfeld seregeit a Rajna-menti Pfalz felszabadítására használják.³⁶⁷

Már ekkor, az angol-francia dinasztikus házasság megkötése előtt kiviláglott, hogy a két korona eredendően más célkitűzések elérésére döntött Mansfeld zsoldosseregének támogatása mellett. Míg Anglia esetében Pfalzi Frigyes rajnai birtokainak visszaszerzése lebegett szem előtt, addig Franciaország és a lyoni liga tagjai elsősorban a spanyol Habsburgok észak-itáliai jelenlétének csökkentésére koncentráltak volna. A következő egy évben, 1625 végéig bezárólag pedig az is nyilvánvalóvá vált, hogy a francia udvar sem egy angol-francia katonai szövetségben, sem pedig a lyoni ligának egy protestáns német államokkal kibővített, vagy önállóan létrehozott változatában nem fog részt venni, habár utóbbiakat eredendően ő maga kezdeményezte Vieuville márki irányítása révén, még annak kegyvesztettsége előtt.

Egy Angliával kötendő támadó szövetségre vonatkozó ajánlatot már a Henriett Máriát Londonba kísérő követségnek vissza kellett utasítania részletes indokokkal, helyette egy védekező szövetség megkötésére kellett helyezniük a hangsúlyt. A visszautasításra vonatkozó érvek jó része pedig arra vonatkozott, hogy Franciaország nem kívánt nyíltan szembefordulni Spanyolországgal³⁶⁸ sem a német, sem az itáliai fronton, miközben egyébként már anyagi vagy katonai támogatást nyújtott a spanyolok ellenségeinek több helyszínén is.³⁶⁹ A svájci

³⁶⁵ A hatalomváltásról részletesen lásd: *Uo.*, 352–369.

³⁶⁶ Éppen emiatt a szerződést Velence végül nem is ratifikálta. Az első angol és francia kifizetésekre 1624. szeptember végén, illetve december elején került sor. W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 542–544. A francia udvar Mansfelddel kapcsolatos fenntartásait, továbbá Velence anyagi hozzájárulásának sürgetésére tett kísérleteit részletesen tartalmazzák XIII. Lajos és az itáliai ügyekért felelős külügyi államtitkára, Raymond Phélipaux d'Herbault levelei a velencei francia követek részére 1624–1625 folyamán. An, KK1359, Fol. 178, 317; KK1360, Fol. 191, 193, 234; KK1362, Fol. 22.

³⁶⁷ Brienne instrukciója, 1624. november 27. RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État... i. m.*, 41.

³⁶⁸ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy ez Angliának sem volt célja, hiszen a Mansfelddel 1624. november 17-én újonnan megkötött szerződésben I. Jakab szigorúan kikötötte, hogy a Pfalzi Választófejedelemségen kívül semmilyen hadi tevékenységet nem folytathat, Spanyol Németalföld területét nem prédálhatja, továbbá Breda spanyol ostromának felmentésére sem vethető be a hadserege. W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 550. I. Jakab meghatalmazásának és Mansfeld esküjének francia nyelvű változatait lásd: BnF, Naf7058, Fol. 397–401.

³⁶⁹ Brienne instrukciója, 1625. június 1/2. RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État... i. m.*, 91–92.

Grisons/Graubünden kantonon és Észak-Itálián kívül ebbe a kategóriába esett az 1609-ben megkötött tizenkét éves béke lejártá után, 1621 óta Spanyolországgal újra hadban álló Hollandia is. Egy kereskedelmi szerződés aláírását követően, Compiègne-ben került sor 1624. június 28-án a Hollandiával való szövetség létrehozására.³⁷⁰ Franciaországnak, nem lévén flottája, egyre égetőbb szüksége volt tengeri jelenletre is. A három évre szóló szövetség jegyében így Hollandia – 3,2 millió livre, vagyis mintegy 8 millió tallér támogatás fejében – egy húsz hadihajóból álló flottát ajánlott fel segítségül, továbbá megígérte, hogy XIII. Lajos beleegyezése nélkül nem köt békét Spanyolországgal. Előbbi vállalás teljesítésére már 1624 szeptemberében felkérte a *Staten-Generaal* a Hágába delegált új állandó követ, Charles Faye d'Espesses, aki javaslatában megemlítette azt is, hogy Mansfeld gróf már felvette az angol királytól neki járó összeget Párizsban, valamint hogy XIII. Lajos a Marescot nevű tanácsosát küldte a német fejedelmekhez, hogy felmérje helyzetüket.³⁷¹

Mind a katolikus, mind a protestáns német államok eredendően gyanakvással, sőt, lekezelően fogadták a hozzájuk küldött francia követeket. A szász választó például gúnyosan XIII. Lajos létezését is kétségbe vonta, mondván, négy éve nem hallott róla semmit,³⁷² míg Marescot szerint más protestáns fejedelmek is hangot adtak nemtetszésüknek, amiért Franciaország elhanyagolta őket. A katolikus rendekhez és az egyházi választófejedelmekhez küldött Vaubecourt ezredes pedig címzettjei megvetéséről számolhatott be, akik véleménye szerint mind spanyol befolyás alatt álltak.³⁷³ Érdekesség, hogy a mainzi választónál állítólag a francia közbenjárást nem csak a Pfalzot elfoglaló Spanyolország, a Pfalzi Frigyes seregeit pénzelő I. Jakab, hanem a törökkel újonnan szövetséget kötő és a Német-római Birodalom megtámadására induló Bethlen Gábor viszonylatában is felajánlották.³⁷⁴ Ugyanakkor Franciaország pengeélen táncolt a német államokkal kapcsolatban, hiszen Richelieu bíboros véleménye szerint a katolikus fejedelmek érdekeiért akár még az angol dinasztikus házasságot is kész lett volna feláldozni, semhogy Pfalzi Frigyes ügyéért ellenük szövetségre lépjen a protestánsokkal.³⁷⁵

³⁷⁰ A kereskedelmi, továbbá a „konföderációs” szerződés másolatai, valamint XIII. Lajos holland fegyvervásárlásainak jegyzéke megtalálható: Ad, 54CP9, Fol. 270–302.

³⁷¹ Espesses első javaslatai Hágában, 1624. szeptember. Uo., Fol. 372–376.

³⁷² J-C. PETITFILS, *i. m.*, 360.

³⁷³ Cím és aláírás nélküli, 1624. novemberi beszámoló a német fejedelmekhez küldött követségekről. Ad, 2CP6, Fol. 83.

³⁷⁴ A mainzi választónál járó francia követségről lásd: A. GINDELY, *Geschichte des dreissingjährigen Krieges in drei Abteilungen, II Abteilung: Der niedersächsische, dänische und schwedische Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs, 1622 bis 1632*, Prag, Tempsky, 1882, 63–64.

³⁷⁵ Brienne instrukciója, 1624. november 27. RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État... i. m.*, 49, 1. lj. idézi Richelieu-nek a királyi tanácsban elhangzott óvatos véleményét.

Franciaország végül úgy lépett a hágai szövetséget meghozó 1625-ös évbe, hogy területén kitört a második hugenotta felkelés, amelyet a Rohan és Soubize hercegi fivérek vezettek:³⁷⁶ utóbbi éppen Angliától kapott menedékjogot, a későbbiekben pedig katonai támogatást a La Rochelle ostrománál és a környező szigeteken folyó harcokban. Mindez – kiegészülve Henriett Mária udvartartása katolikus vallásgyakorlásának korlátozásával – eleve halálra ítélte az angol-francia együttműködést. Mindeközben XIII. Lajos mint legkeresztényibb király arra is kényesen ügyelt, hogy a végeredményben a protestáns ügyért felfogadott, Calais-nál partra szállni akaró Mansfeld skót és angol zsoldosokból álló, lázas betegségektől sújtott seregei ne hogy Franciaország területére lépjenek, így 1625 elején némi tárgyalás után Hollandiába, Zeeland tartományba irányította át őket utóbbi állam hajóinak igénybevételével.³⁷⁷ Pénzügyi támogatását pedig a hugenotta felkelések miatt igen nehezen tudta folyósítani, azonban ebben nem maradt el az angoloktól: Mansfeld zsoldosserege a két király és szövetségeseik által, 6 hónapra ígért összeg utolsó részletét hosszas várakozás után, 1625 közepén kapta meg, miután I. Jakab már eltávozott az élők sorából. Utóda, I. Károly – bár erőteljesebben támogatta sógora, Pfalzi Frigyes ügyét – mégis tartotta magát atyja akaratához, miszerint Spanyolországgal nem szabad nyílt háborút kockáztatni, így ő sem járult hozzá, hogy a hadsereget az ostromlott Breda felmentésére használják. A hatalmas összegeket elnyelő, egyre jobban szétzüllő zsoldos hadsereg így a Rajna mentén kvártélyozta be magát, és inkább folyamatos problémát jelentett fenntartóinak, mint sem hasznot.³⁷⁸

Ennek a hosszas megbeszélések után, nehézkesen felállított, eredetileg a Rajna menti Pfalz felszabadítására küldött hadseregnek a maradványai bő egy évvel később végül a felső-magyarországi hadszíntéren kötöttek ki: ahhoz azonban, hogy világossá váljon, pontosan miért és hogyan kerültek oda, a következőkben a formálódó hágai szövetség körüli tárgyalásokat, valamint Bethlen Gábornak a szövetségbe való belépését kell részletesebben megvizsgálni. A spanyol Habsburgoknak Breda elfoglalásával megnyilvánuló erőfölényét éppen hogy visszatartani képes Hollandiának égető szüksége volt katonai diverzióra, hogy az Ausztriai-ház seregeit a határaitól távol kösse le. Hollandia, Anglia, valamint a pfalzi emigráció tagjai egyaránt Északra tekintettek: II. Gusztáv Adolf svéd, valamint IV. Keresztély dán király bevonásával, illetve vezérletével képzelték el a Habsburg-ellenes harc folytatását. Részvételük amiatt is kapóra jöhetett volna mind Anglia, mind Franciaország számára, mivel így saját, nyílt

³⁷⁶ Részletesen lásd Rohan herceg memoárjait a hugenotta felkelések történetéről: *Mémoires du duc de ROHAN sur les choses advenues en France depuis la mort de Henry le Grand jusques à la paix faite avec les réformez au mois de juin 1629*, [h. n.], 1646.

³⁷⁷ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 557–558.

³⁷⁸ Az eseménytörténetet részletesen rekonstruálja Uo., 559–570.

elköteleződésük helyett az északi királyságok vezetése alatt valósult volna meg a támadás a német-római császár ellen.

Svédország és Dánia hosszú időre visszanyúló rivalizálása azonban lehetetlenné tette mindkét uralkodó részvételét a leendő szövetségben, annál is inkább, mivel II. Gusztáv Adolf az 1620-as években mindvégig unokatestvére, III. Zsigmond lengyel király ellen, a lengyel-litván front felé irányította támadásait a német helyett: Riga megszállására 1621-ben került sor, Livlandban 1625-ben, míg a brandenburgi választó birtokain, azaz porosz területeken 1626-ban jelentek meg a svéd haderők. Ahogyan látható volt, a svéd király Ludwig Camerarius hozzá küldött követsége idején, 1623 őszén Lengyelországon átgázolva tervezte volna elérni Sziléziát, hogy esetlegesen ott csatlakozzon a többi szövetséges seregeihez. Ehhez járult még az a sikertelen kísérlet 1624 nyarán, amikor I. Jakab kettős szolgálatban álló követén, Sir James (svéd szolgálatban Jacob) Spens skót diplomatán keresztül Gusztáv Adolfot a holland-dán-angol szövetséghez való csatlakozásra próbálta serkenteni, illetve megnyerni egy sziléziai hadjárat tervének.³⁷⁹ Noha maga Gusztáv Adolf egyértelműen támogatta az erdélyi fejedelemnek a készülő protestáns szövetségbe való felvételét,³⁸⁰ ismert az a tény is, hogy Bethlen Gábor sem tudta sógorát eltéríteni eredeti terveitől és rávenni, hogy Sziléziában egyesítsék seregeiket. IV. Keresztély, Mansfeld, valamint a fejedelem 1626-os támadásával párhuzamosan a svéd király éppen magát az erdélyi fejedelmet próbálta a Lengyelország elleni hadviselésre rábírní, sikertelenül.³⁸¹

Spens féltestvére, Sir Robert Anstruther³⁸² nagyobb sikerrel járt Koppenhágában, illetve az Észak-Német régióban, hogy 1625 decemberében végül sikerüljön tető alá hozni az angol-dán-holland szövetséget Hágában. IV. Keresztély – aki egyben a Német-római Birodalom fejedelme is volt holsteini hercegeként – hajlandónak mutatkozott elfogadni I. Jakab ajánlatait, így 1625 februárjára sikerült megállapodást elérni Anglia és Dánia között a dán király hadba lépési feltételeiről, valamint a neki fizetendő angol subsidium nagyságáról. A résztvevők

³⁷⁹ A svéd-dán, illetve a svéd-lengyel rivalizálást, továbbá Spens követségeit összefoglalja: NAGY G., „*Med Betlehenn Gabor... i. m.*”, 120–126. James/Jacob Spensről további forrásokat, illetve adatokat közöl: Kathrin ZICKERMANN, *Across the German Sea: Early Modern Scottish Connections with the Wider Elbe-Weser Region*, Leiden, Brill, 2013, 13, 44. l.j; 189.

³⁸⁰ Daniel RICHES, *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century*, Leiden, Brill, 2013, 93.

³⁸¹ Az ezzel kapcsolatban II. Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor közötti levélváltásokat elemzi: KÁRMÁN G., *II. Gusztáv Adolf és Erdély... i. m.*, 723–726.

³⁸² Stuart I. Jakab és I. Károly angol királyok szolgálatában álló skót diplomata, aki 1624-től Hamburgban élt, valamint a hágai szövetség megalakulása körüli tárgyalásokat folytatta Dániában és Hollandiában. Tevékenységére röviden: PIRI Z., *i. m.*, 168, részletesebben: K. ZICKERMANN, *i. m.*, 13, 44. l.j; 136–138. A két féltestvér és „dual ambassador”, Spens és Anstruther az angol, a svéd és a dán diplomáciában játszott szerepéről lásd: Steve MURDOCH, *Scottish Ambassadors and British Diplomacy = Scotland and the Thirty Years' War 1618–1648*, ed. UŐ, Leiden, Brill, 2001, 27–50.

megállapodtak, hogy a további kérdések megvitatása érdekében Hágába hívják össze az érdekelt, Habsburg-ellenes protestáns hatalmak képviselőit.³⁸³ A dán tárgyalásokból mindeközben Franciaország sem maradt ki, mivel követe, Louis des Hayes, Courmemin bárója révén szintén megállapodást ért el IV. Keresztéllyel, hogy diverziót támasszon a Német-római Birodalomban. Beavatkozási alapját az adta, hogy 1625 folyamán az alsó-szász birodalmi körzet vezetőjévé (*Kreisoberst*) választották.³⁸⁴ A követ instrukciói szerint XIII. Lajos jogosnak tartotta a dán uralkodó azon kérését, hogy a német ügyeket érintő későbbi békébe őt is foglalják majd bele, illetve kitért a két évre felajánlott subsidium összegére, amely – ekkor még közösen a svéd királlyal – évi 500 ezer livre-t tett volna ki.³⁸⁵

Érdeemes még megjegyezni, hogy mind az angol, mind a francia követ instrukciói és megállapodásai a dánokkal eredetileg érintették György Vilmos brandenburgi választófejedelmet. 1624–1625 folyamán a franciáknak elutasító választ adó német fejedelmek közül egyedül Brandenburg jelentett kivételt annyiban, hogy a nyílt elutasítás ellenére titokban valóban kész lett volna csatlakozni a Habsburg-ellenes szövetséghez.³⁸⁶ Az erről szóló titkos tárgyalásokat a brandenburgi tanácsos, Christian von Bellin folytatta Koppenhágában, Stockholmban, Párizsban és Londonban.³⁸⁷ A francia királyi tanácsban ezzel kapcsolatban folyó munka véleményem szerint analógiát jelenthet a francia udvarnak a protestáns szövetség ügyében tett óvatos lépései vizsgálatához, így többek között a Bethlen Gáborral való érintkezéseihez is. A döntésüket ugyanis csak szóban közölték Bellinnel, majd a brandenburgi követ által lejegyzett rezolúciót Richelieu bíboros és a térség felelős külügyi államtitkára, Nicolas Potier d’Ocquerre ellenőrizte, és a lelkére kötötte, hogy a brandenburgi választófejedelmen kívül senkinek se kommunikálja írásban a francia uralkodó akarátát.³⁸⁸ A keresztény hírnevére gondosan ügyelő XIII. Lajos személyes távolságtartása Mansfeld gróffal, valamint a fenti eljárás mód magyarázatot szolgáltat arra, hogy miért csak alig maradtak fenn

³⁸³ *Uo.*, 31.

³⁸⁴ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 571. G. PARKER, *i. m.*, 67.

³⁸⁵ Courmemin instrukciói, amelyeket később a dán és svéd királyhoz, az alsó-szász fejedelmekhez, illetve a Hanza-városokhoz küldött, Picardière nevű követ is megkapott, d. n. [1624 vége]. BnF, Mélanges de Colbert 11, Fol. 30–32. Courmemin XIII. Lajosnak és Brienne-nek 1625. február- március folyamán küldött leveleit lásd: BnF, Mélanges de Colbert 8, Fol. 495–505.

³⁸⁶ 1625 októberében például György Vilmos brandenburgi választó éppen Bethlen Gábor követe, Matthias Quadt útján tájékoztatta a dán királyt, hogy a nála járó francia követnek a nyilvános elutasításon túl titkos választ adott, amelyben elköteleződött a császár elleni protestáns összefogás mellett. KÁRMÁN G., *Külföldi diplomaták... i. m.*, 160. 39. lj.

³⁸⁷ Bellin követségeiről és a brandenburgi politikáról adatokat közöl: A. GINDELY, *Geschichte des dreissingjährigen Krieges... i. m.*, 64–70.

³⁸⁸ 1625 márciusában Párizsból Londonba utazva azonban Bellin megmutatta a rezolúciót diplomata kollégájának, Rusorfnak, akit megkért, hogy tegyen úgy, mintha nem látta volna az iratot, amelynek tartalmát Rusdorf végül a memoárjaiban is megörököltette. J. J. RUSDORF, *i. m.*, 493–498.

a Bethlen Gáborral folytatott közvetlen tárgyalásokról a francia udvarból származó források, hiszen elképzelhető, hogy az erdélyi fejedelemmel való direkt kapcsolatfelvétel ötletével eleve csak Mansfeld nyomására kezdtek el komolyabban foglalkozni, és a vele, illetve róla folyó tárgyalás szinte csak szóban folyt.

1625 novemberében Hágában gyülekeztek a Habsburg-ellenes összefogásban érdekelt hatalmak követei, azonban sokak reményével szemben Svédország és Brandenburg³⁸⁹ végül mégis távol maradt. Az angol, dán és holland tárgyalófelek 1625. december 9-én kötötték meg a hágai szövetséget, hogy míg Anglia és Hollandia tengeren harcol a spanyol hatalom ellen, addig IV. Keresztély, a másik két résztvevő által neki ígért hadsegélyért cserébe a Német-római Birodalom területén vezet hadat a császár ellen. Mansfeld zsoldoseregét a dán király parancsnoksága alá rendelték, és Lübeck környékén állomásoztatták, a Hanza-város legnagyobb elégedetlenségére.³⁹⁰ A hágai szerződés továbbá biztosította a felek kölcsönös védelmét, valamint a háború és béke ügyében való közös döntéshozatalt. A három szerződő állam ezen kívül felkérte csatlakozásra többek között Franciaországot és Erdélyt is.³⁹¹ A hugenotta lázongásoktól sújtott Francia Királyság élén álló XIII. Lajos, egyben a legkeresztényibb király titulussal rendelkező uralkodó azonban vonakodott csatlakozni ahhoz protestáns szövetséghez, amelynek tagjaival a felekezeti villongások miatt egyébként is szembekerült. Így utasította hágai követét, hogy ne vegyen részt a koalíciós tárgyalásokon, hanem csak egyesével tárgyaljon a küldöttekkel.³⁹² Még egy évvel később, 1626 őszén is azzal utasította vissza követein keresztül az angolok csatlakozásra hívó szavát, hogy a katolikus német fejedelemségek miatt ezt nem teheti, de akkora összegeket fizetett ki Hollandiának és Dániának, illetve Mansfeld hadserege fenntartására, mintha maga is szövetséges lenne.³⁹³

Ismert, hogy az erdélyi fejedelem követe, Matthias Quadt ugyan részt vett az 1625 végi hágai konferencián, de nem volt meghatalmazása tárgyalni: a többek között hozzá indított postakövet Tokajnál a Tiszába fulladt a neki szóló levelekkel együtt.³⁹⁴ A követet azonban barátságosan fogadták. Buckingham hercege a Bethlen Gábornak szóló levelében azzal biztatta

³⁸⁹ II. Gusztáv Adolf 1625. nyári livlandi, majd azt követő poroszországi támadása miatt Brandenburg visszatért korábbi semlegességéhez. G. PARKER, *i. m.*, 68.

³⁹⁰ W. KRÜSSMANN, *i. m.*, 578–579.

³⁹¹ A szerződés szövegkiadásait lásd: SZILÁGYI Sándor, *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez...* *i. m.*, 78–80. Újabban: Peter Hamish WILSON, *The Thirty Years' War: A Sourcebook*, London, Palgrave-Macmillan, 2010, 92–94.

³⁹² PIRI Z., *Bethlen Gábor fejedelem útja...* *i. m.*, 171.XIII. Lajos levele Espesses-nek, 1625. Ms. fr. 7112, Fol. 262v–264v.

³⁹³ Bassompierre és Tillières francia követek instrukciója, 1626. augusztus 23. RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État...* *i. m.*, 251–252.

³⁹⁴ Quadt megbízólevele, 1625. szeptember 17. Idézi: PIRI Z., *i. m.*, 171–172. KÁRMÁN G., *Külföldi diplomaták...* *i. m.*,

a szövetségbe való belépésre, hogy ezáltal garantálhatná méltóságai és birtokai biztonságát, mivel a szövetségesek megvédenék, ha a szükség úgy hozná.³⁹⁵ E fontos kitétel, vagyis a védelem kérdése különösen Bethlen Gábor francia kapcsolatai tükrében bizonyult elengedhetetlennek, mivel a fejedelem külpolitikai célkitűzéseit vizsgálva a hágai szövetséghez való csatlakozása idején kiviláglik, hogy állama biztonságának garantálása híján nem jött létre megállapodás közte és Franciaország között.

IV.2 Bethlen Gábor alkudozásai Franciaországgal és csatlakozása a hágai szövetséghez

Az 1624–1626-os évek nemzetközi kapcsolatait azt mutatják, hogy Bethlen Gábor igyekezett minél szorosabban csatlakozni az európai szövetségi rendszer kialakulásához, hiszen követei minden jelentős udvarban megfordultak és a hágai tárgyalásokon is jelen voltak. A földrajzi távolság leküzdése miatt elhúzódó egyeztetések, valamint a párhuzamos szálakon: a nyugat-európai udvarokban, valamint a Portán keresztül folyó alkudozások tárgybeli eltérései miatt a Habsburg-ellenes összefogáshoz való csatlakozására csak megkésve került sor. Jelen alfejezetben Bethlen Gábor nyugat-európai tárgyalásaira, azok közül is kimondottan a Franciaországgal folytatott közvetlen érintkezéseire koncentrálok. Mivel azonban a direkt erdélyi-francia alkudozások csak a portai követjelentések ismeretében rekonstruálhatók, számos, a konstantinápolyi rezidens követek tevékenységével kapcsolatos adatot is segítségül kell hívni az elemzéshez.

A Bethlen Gábor számára hátrányos változásokat és csalódást hozó második hadjárata után határozott célkitűzése volt, hogy „*fundamentum*”, azaz pénzbeli és katonai támogatás, továbbá erről szóló szövetségkötés nélkül nem indít újabb hadjáratot. Az 1624. május 8-án létrejövő bécsi béke tárgyalásaival párhuzamosan az erdélyi fejedelem elküldte követét, Jan Adam Čejkowský z Víckovát Hágába, aki március eleji érkezésekor részletezte a közös protestáns ügyért tett eddigi fáradozásait és békekötésének okait, valamint vázolta a fejedelem jogosultságát a cseh király és a Staten-Generaal pénzbeli jóvátételére. Pfalzi Frigyes fájdalmára azonban utóbbi elutasította Bethlennek az anyagi kárpótlásra vonatkozó igényét a saját, spanyolok elleni megterhelő háborújára hivatkozva és az angolokra mutogatott, mint akiktől az európai ügyek számukra kedvező változását várták.³⁹⁶ Ahogyan látható volt, anyagi tekintetben a pfalzi emigráció tagjai – így Camerarius az 1623. őszi stockholmi útja során – szintén az

³⁹⁵ PIRI Z., *i. m.*, 172.

³⁹⁶ PIRI Z., *i. m.*, 166.

angolok felé tekintettek, hogy az elűzött és birtokaitól megfosztott cseh király ügyét előre mozdítsák. Azonban az is tudható, hogy I. Jakabot veje hathatós katonai és pénzügyi támogatására is nehezen lehetett rábírni, nem hogy a Bethlen Gáborral való kapcsolatfelvételt vagy esetleges diverziójának támogatására.

A Víckovával egy időben Hágában tartózkodó Thurn gróf levelében Károly walesi hercegnek ecsetelte Bethlen Gábor mint protestáns fejedelem érdemeit,³⁹⁷ azonban hiába: a Mansfeld gróffal nyíltan érintkező angol királyi udvar 1624 folyamán ugyanis továbbra sem kért az erdélyi fejedelemből. Minderről az angliai velencei követjelentések tesznek tanúbizonyságot. Pfalzi Frigyes Londonba delegált diplomatája, Johann Joachim Rusdorf,³⁹⁸ hiába ajánlotta ugyanis Károly walesi herceg figyelmébe Szenci Molnár Albert³⁹⁹ inkognitóban járó személyét, hogy rajta keresztül kapcsolatba léphetne az erdélyi fejedelemmel, a trónörökös nem volt hajlandó írni neki, mondván, nem bízik Bethlen Gáborban.⁴⁰⁰ A pfalzi diplomata hosszú éveken keresztül mindent megtett, hogy felhívja a figyelmet a Bethlennel kötendő szövetség előnyeire, többnyire hasztalanul. Az angol királyi udvar ellenszenvére mindenesetre Rusdorf a Szenci Molnár Alberttel a fejedelemnek küldött üzenetében⁴⁰¹ nem utalt, hanem tájékoztatta Bethlen Gábort Mansfeld tárgyalásairól az angol és francia udvarokban, I. Jakab követküldéseiről Dániába, Svédországba, Franciaországba, valamint a német fejedelmekhez. Egyben sürgette az erdélyi fejedelmet, hogy legyen a koalíció segítségére. Fél évvel későbbi

³⁹⁷ Thurn gróf levele Károly hercegnek, Hága, 1624 nyara. Közli: František HRUBÝ, *Z vídeňských papírů Jindřicha Matyáše hr. z Thurnu*, Český časopis historický 34(1928), 473–573, idézett oldalak: 524–525.

³⁹⁸ Magyar – elsősorban irodalomtörténeti – vonatkozásban lásd: FAZEKAS Sándor, „A soknyelvű tolmács”: *A Sebes agynak késő sisak forrásai, műfaj- és eszmetörténeti jellemzői*, Doktori disszertáció, Szeged, 2006.

³⁹⁹ A tudós zsoldárfordító hosszas németországi tartózkodás után kényszerült a feldúlt Heidelberg elhagyására, amelynek sikeres ostroma után őt magát is megkínózták Spinola spanyol hadvezér katonái. Ezután rövid ideig Hanauban telepedett le, de kapcsolatban maradt a pfalzi kormányzat több tisztviselőjével, például Ludwig Camerarius-szal és Johann Joachim von Rusdorffal is. SZABÓ András, „Bizontalan helyeken búdosunk”: *Szenci Molnár Albert a magyar és az európai szellemi életben*, Komárom, Lilium Aurum, 2011, 110–119. Bethlen Gábor 1624. január 23-ai levelével hívta haza Szenci Molnár Albertet, akinek útvonala levelei keltezéséből rekonstruálható: Camerarius-hoz még Hanauból, 1624. március 3-án írt, majd a fejedelemnek Gdanskból július 29-én, Toruńból augusztus 23-án. Angliai tartózkodására 1624 júniusában került sor, miután elmaradt csomagjaira kellett várakoznia Amszterdamban. HERPEI János, *Adatok Szenci Molnár Albert életéhez = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez... i. m.*, 11. DÁN Róbert, GÖMÖRI György, *Szenci Molnár Albert Angliában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 3/83(1979), 278–280.

⁴⁰⁰ „[...] il Principe chiamando esso Gabor persona instabile e da non fidarsi.” A visszautasításról az angliai velencei követ, Alvise Valaresso számolt be a szenátusnak 1624. június 28-án írt levelében. BnF, Naf 7016, Fol. 316. Az esetet természetesen Rusdorf memoárjai is megemlítik, 1624. június 6/16-ai dátummal. *Mémoires et négociations secrètes... i. m.*, 314.

⁴⁰¹ Rusdorf levele Bethlen Gábornak, London, 1624. június 16. Közli: P. VÁSÁRHELYI Judit, *Johann Joachim von Rusdorf válogatott levelei*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár 3(1991), 99–172, idézett levél: 110–115. Szenci Molnár Alberttel való kapcsolatára lásd: Uő., *Molnár Albert és Johann Joachim von Rusdorf*, Irodalomtörténeti Közlemények 3(1980), 335–342.

levelében⁴⁰² pedig már arra kérte Bethlen Gábort, hogy írjon az angol királynak és a többi európai uralkodónak, hogy szövetségre léphessen velük.

I. Jakab, majd utóda, I. Károly ugyanakkor nem kívánta sem nyíltan, sem titokban felvenni a közvetlen kapcsolatot Erdéllyel 1625 vége, azaz a hágai szövetség megszületése előtt, vagyis egészen addig, amíg már a konstantinápolyi angol követ is belátta és jelezte, hogy a Portán folytatott alkudozások túl nagy kitérőt jelentenek.⁴⁰³ Eredetileg 1623 végén – Rusdorf támogatását élvezve – maga Anglia egykori konstantinápolyi követe, John Eyre ajánlkozott Erdélybe utazni, hogy uralkodója támogatásának kimutatásával hatást gyakoroljanak a katolikus német fejedelmekre. Buckingham hercege pedig 1624 végén talán hajlandó lett volna ugyanerre a küldetésre parancsot adni, azonban mindkét terv megghiúsult I. Jakab és Edward Conway államtitkár ellenállása miatt.⁴⁰⁴ Nem járt nagyobb sikerrel Rusdorf sem, akinek szintén nem sikerült meggyőznie az uralkodót arról, hogy a végezetül Thurn gróf megbízásából Erdélybe induló diplomatát, Paul Strassburgot angol és pfalzi követként küldje a fejedelemhez. A királynak az volt a kifogása az egyébként Anstruther által Pfalzi Frigyes figyelmébe ajánlott, 1624 végén éppen Angliában tartózkodó kapitánnyal szemben, hogy nem az alattvalója, így nem is küldheti követségbe. Szolgálatba fogadásáról végül csak utódját, I. Károlyt sikerült meggyőznie Buckingham hercegének, hogy némi fizetségért cserébe információkat kaphassanak az erdélyi fejedelemről, anélkül azonban, hogy küldőjük angol követnek minősülne.⁴⁰⁵ A távolságtartás tulajdonképpen némiképp kölcsönös lehetett, hiszen első ízben majd csak 1626 őszén érkezik erdélyi követ a szigetországba Matthias Quadt személyében. Ezt megelőzően a közvetlen levelezés mérsékeltnek, és jórészt udvariasságinak tekinthető: Bethlen Gábor akkoriban írta első üdvözlését I. Károlynak, amikor a Rusdorfnak küldött korábbi levelét a címzett éppen megmutatta az uralkodónak 1625 októberében. Közvetlen megkeresésére az angol király nevében pedig a már idézett választ kapta Buckingham hercegtől Hágából, Quadt követsége idején.⁴⁰⁶

Míg tehát Anglia az uralkodóház ellenszenve dacára végül érdemben reflektált Bethlen Gábornak állama biztonságával kapcsolatos feltételeire, addig egészen más jellegű, intenzitású,

⁴⁰² Rusdorf levele Bethlen Gábornak, London, 1625. január 13. Közli: Uő., *Johann Joachim... i. m.*, 115–119.

⁴⁰³ Roe hatáskörének túllépését elemzi: ZARNÓCZKI Á., *Anglia és Bethlen Gábor... i. m.*, 145–146.

⁴⁰⁴ ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezése Angliával... i. m.*, 45, 53.

⁴⁰⁵ Magnus MÖRNER, *Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, Südost-Forschungen 15 (1956), 327–363. Idézett szöveg: 329–331. Zuane Pesaro jelentése a dózsénak és a szenátusnak, London, 1626. január 9. *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice, Volume 19, 1625-1626, Originally Published by His Majesty's Stationery Office*, London, 1913, 276–277.

⁴⁰⁶ *Mémoires et négociations secrètes... i. m.*, 652. Bethlen Gábor I. Károlynak írt levelei, 1625. október 16/26. és 1626. április 8/18., továbbá Buckingham válasza Bethlennek, 1625. december 16., amelyekre hivatkozik: ZARNÓCZKI Á., *Anglia és Bethlen Gábor... i. m.*, 146 és PIRI Z., *i. m.*, 172.

és végkimenetelű volt a fejedelem közvetlen érintkezése Franciaországgal. Már igen korán, 1623 elején tervbe vette, hogy követet küld XIII. Lajoshoz: ezzel kapcsolatos érvelése, amely közvetetten követei révén ismert, azt mutatja, hogy a fejedelem naprakész volt a francia külpolitika főbb irányvonalát illetően, tudott a lyoni liga megalakulásáról, továbbá a Valtelina-völgyi konfliktusról Spanyolországgal. Jól informáltsága valószínűleg a pfalzi emigráció tagjaival való szoros kapcsolatának és – ahogyan látható volt – Quadt és Bisterfeld nyugat-európai útjainak volt köszönhető. Bethlen Gábor a Franciaországba való követküldési szándékáról elsőként Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követet⁴⁰⁷ értesítette Thurn grófon keresztül, aki a cseh tartományok ügyét képviselte ekkor a Portán. A fejedelem terveinek részleteit Toldalagi Mihály portai követ instrukciói tartalmazták,⁴⁰⁸ amelyek szerint Bethlen Gábor szeretett volna előre tájékozódni, hogyan fogadnák emberét a francia udvarban. Toldalagi – aki a jelek szerint a Balkán felé tett kitérővel utazott vissza Erdélybe – 1624 januárjában, Belgrádban találkozott erdélyi követtársával, a Velencéből hazatérő Hatvani Istvánnal, aki Louis Gédoynt, posztjára igyekvő aleppói francia konzul társaságában tette meg az odáig vezető utat.⁴⁰⁹ Hatvani már közös útjuk során próbálta rávenni Gédoynt arra, hogy inkább Erdély felé vegye az irányt, vagy ha mégsem menne vele, akkor ajánlja az udvarnál Bethlen szolgálatait és a francia királlyal való szövetségi terveit.⁴¹⁰ Belgrádban aztán a két erdélyi követ közös diplomáciai offenzívába kezdett és lelkesen igyekeztek tolmácsolni francia kollégájuknak uruk szándékait, amelyeknek célja az volt, hogy XIII. Lajossal „*szövetségre lépjen titkos és álcázott személyeken keresztül.*”⁴¹¹

Jelenleg nem ismert annak a nyoma, hogyan fogadták a francia udvarban Bethlen Gábor ajánlkozását a direkt kapcsolatfelvételtől, azon kívül, hogy Puyssieux külügyi államtitkár

⁴⁰⁷ Césy levele XIII. Lajosnak. 1623. május 14. BnF, Ms. fr. 16145, Fol. 166. Téves, május 4-i dátummal közli E. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor. Suplement I. Vol. 1/1. 1518-1780... i. m.*, 209.

⁴⁰⁸ Bethlen Gábor instrukciói Toldalagi Mihálynak. Szamosújvár, 1623. június 15. *Török Magyarokori Állam Okmánytár, Első kötet*, szerk. SZILÁDY Áron és SZILÁGYI Sándor, Pest, 1868, 392.

⁴⁰⁹ Úti kalandjaikról, amelyek során Hatvani egyszer megmentette Gédoynt életét, utóbbi naplója számol be: *Journal et correspondance de Gédoynt... i. m.* A napló Toldalagira mint Konstantinápolyból elégedetlenül visszatérő követre utal, a neve említése nélkül. Gédoynt legnagyobb karriert befutott követjelentése, amely az Érsekújvárból kitérő Esterházy Miklósnak a Vág folyón átkelő törökökön ejtett, 1623. novemberi sikeres portyájáról szól, 1624-ben, Lyonban nyomtatott röplapban jelent meg. Közli: HÉJJAS Eszter, *Hírek Magyarországról – 1623: Egy francia diplomata útinaplójából*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1984–1985, 251–265.

⁴¹⁰ Gédoynt levelei Pierre Brûlart de Puyssieux külügyi államtitkárnak. Velence, 1623. november 22. és Szarajevó, 1624. január 4. Uo., 23, 40–41.

⁴¹¹ „[...] on eut agréable d'entrer en confédération avec lui par l'entremise de quelques personnes discrètes et déguisées.” Gédoynt levele ugyanannak. Belgrád, 1624. január 26. Uo., 46–47. Gédoynt naplója tanúsága szerint mindvégig terhesnek érezte Hatvani, majd a két követ együttes megnyilvánulásait az erdélyi-francia kapcsolatfelvételtől, mivel nem volt meghatalmazása ilyen ügyekben eljárni. Közös téli utazásukat életmódtörténeti szempontból elemzem: HÁMORI NAGY Zs., *Louis Gédoynt útinaplójának erdélyi vonatkozásai (1623–1624) = Életmódtörténeti pillanatképek I.*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, MEZEI Emese, 2018, 59–68.

megdicsérte Gédoynt, amiért nem engedett Hatvani unszolásainak. Ahogyan látható volt, 1624 nyaráról, Mansfeld gróf propozíciói kapcsán maradt fenn az első adat, amely számba vette egy, az erdélyi fejedelemhez küldendő francia követség tervét, amelyről a döntés minden bizonnyal ez év késő őszén, Richelieu bíboros hatalomra jutása után született meg, és amely egybeesett a zsoldosvezérnek megítélt subsidium első részletének kifizetésével, valamint a Dániába és Svédországba küldött követségekkel. A francia külpolitika ekkori irányába tehát mindenképp jól illeszkedett az erdélyi fejedelemmel való kapcsolatfelvétel, még akkor is, ha az erről szóló elhatározás pontos forrása nem ismert.

Ismert viszont a követ személye, akit XIII. Lajos Bethlen Gáborhoz küldött 1624 végén, és aki megfelelően titokzatosan viselkedett ahhoz, hogy megfeleljen a közvetetten a fejedelem által adott korábbi leírásnak. A francia uralkodó választása talán azért esett a meglehetősen kalandos életúttal rendelkező Sebastien de Breyant de Montalto nevű⁴¹² kapitányra, majd ezredparancsnokra, mivel széles körű kelet-európai tapasztalatokkal rendelkezett, így egészen 1626-ig szinte kizárólag ő látta el az Erdély és Franciaország közötti kapcsolattartó szerepét kettős követi rangban. Ahogyan a forrásokat tárgyaló részben látható volt, a követségére vonatkozó adatok viszont csak szórványosak, ezért az általa hozott francia ajánlatokra jórészt csak következtetni lehet.

Ha hinni lehet egy bizonyos Bornemisza, talán kolozsvári Bornemisza Ferenc Césy grófjának írt levelének,⁴¹³ akkor valószínűsíthető, hogy a francia udvarból való távozása után Montalto Hágában is járt, mivel Thurn gróf és Pfalzi Frigyes leveleit is meghozta a fejedelemnek. Pázmány Péter információi szerint⁴¹⁴ pedig a követ XIII. Lajos nevében arra sürgette Bethlent, hogy csatlakozzon a formálódó Habsburg-ellenes koalícióhoz, török segítséggel⁴¹⁵ indítson háborút a császár ellen, valamint 200 ezer tallér kifizetését ajánlotta fel Velencében, ha a fejedelem elköteleződik a szövetség mellett. Bethlen Gábornak e követségre

⁴¹² Különböző névváltozatai: Sebastianus Boecourt / Breyant de Monte Alto, Montespin(a), Montesfrin. Utóbbi vélhetően egy átírási hiba az alábbi forrásközleményben: I. HUDIŤÁ, *Recueil de documents... i. m.*, 50. Személyéről, valamint az Erdély és Franciaország közötti követi tevékenységéről lásd: HÁMORI NAGY Zs., *Francia követ Erdélyben 1625-ben*, megjelenés előtt, Levéltári Közlemények, 2018/1–2 (89. évf.).

⁴¹³ Az 1625. március 15-én kelt levelet teljes terjedelmében közli: Dénes HARAI: *Gabriel Bethlen: Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629)*, Paris, L’Harmattan, 2013, 246. A levelet már részleteiben – de a Montaltóra vonatkozó bekezdés nélkül – közölte I. HUDIŤÁ, *Recueil... i. m.* 35–37., aki a szerzőt Bornemisza Ferencként azonosította. Ezzel szemben Bornemisza Jánosként HARAI D., *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain... i. m.*, 34–73. A Bethlen Gábor szolgálatában álló kolozsvári Bornemisza családnak azonban nem volt ilyen nevű tagja. DÁNÉ Veronka, *Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszáék*, Erdélyi Múzeum (1)81, 79–90. A levélíró pontos kilétének kérdésére jelenleg nem térek ki.

⁴¹⁴ Pázmány Péter levele II. Ferdinándnak, Nagyszombat, 1625. február 12. Közli: GINDELY A., *Okmánytár... i. m.* 407–409.

⁴¹⁵ „[...] et ope Turcica bellum movendum principem diligenter instigavit.” Uo., 408. Nem tudni, Pázmány kitől szerezte az információit, de a francia külpolitika ismeretében e kitétel gyanúsak tűnik.

adott válasza másolatban, részletesebben fennmaradt.⁴¹⁶ Bár a fejedelem ekkor még nem közölt pontos összeget a diverziójának anyagi megsegítésére, a császár elleni támadása katonai támogatására azt kérte, hogy Csehországban egyesítesse seregeit Thurn gróf legalább 12 ezer gyalogosával és 4 ezer lovasával. Ezen kívül a következő feltételeket szabta: 1. vegyék fel a francia uralkodó által kezdeményezett szövetségbe; 2. a szövetségesek ne lépjenek hadba és ne kössenek békét a beleegyezése, tudta és befoglalása nélkül; 3. ha a császár megtámadja, a szövetségesek nyújtsanak számára védelmet. Kisebb-nagyobb módosításokkal vagy más megfogalmazásban ezek a feltételek adták a magvát a mintegy másfél éven át, 1624–1625 telétől 1626 nyaráig tartó tárgyalásoknak, amelyek az erdélyi-francia érintkezések egyik legintenzívebb szakaszát jelentették Bethlen Gábor uralkodása idején.

A feltételek megvalósulásának, illetve meg nem valósulásának részletes vizsgálata előtt fontos kiemelni, hogy mivel eredendően két szálon: Konstantinápolyon keresztül, valamint egyszerre közvetlen követek révén is folytak az alkudozások, a vizsgált időszak végére eltérő értelmezési lehetőséget hagyó álláspontok alakultak ki, amelyek a felek kölcsönös csalódottságához vezettek és hozzájárultak a tárgyalások megszakadásához, éppen akkor, amikor ténylegesen sor került Bethlen Gábor hadjáratára.

A konstantinápolyi tárgyalások során megvitatott feltételek a Montaltónak adott fejedelmi rezolúcióban foglaltakhoz, valamint a közvetlen érintkezésekhez képest az alábbi eltéréseket mutatják. Először 1625 tavaszán Gáspár János közölte, majd nyáron az erdélyi portai rezidens, Balásházi László adta át újra a portai követeknek Bethlen Gábor feltételeit a császár elleni hadba lépése esetére.⁴¹⁷ Amellett, hogy a konstantinápolyi követek mindannyian túlzónak tartották a fejedelem anyagi és hadi követeléseit, ugyanaz az apró különbség figyelhető meg mindhárom változatban, mégpedig a fejedelem beleegyezésének elhagyása háború indítása vagy békekötés esetére. Mivel tudható, hogy a Montaltóval küldött rezolúciójára 1625 augusztusáig nem kapott választ Franciaországból, utóbbi módosítás arra utal, hogy a fejedelem talán saját maga vonta vissza a jövőendő univerzális béke megkötéséhez adandó beleegyezésének feltételét. A kifejezés a későbbiekben már egyszer sem szerepelt a megtárgyalt pontok között, helyette pusztán a tudta vagy befoglalása maradt megfogalmazva.

⁴¹⁶ Bethlen Gábor rezolúciója Pfalzi Frigyesnek, BHStA Kasten Blau 122/3c. Fol. 163–164. Ezúton köszönöm Kármán Gábornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumról készített átírását. Vélhetően megegyezik azzal, amelyre Gindely Antal hivatkozik mint „Müncheni állami levéltár. Azon föltételek, melyek mellett Bethlen kész volt a szövetséghez csatlakozni s melyeket Boccourt de Montealtoval közölt.” GINDELY A: *Bethlen Gábor és udvara... i. m.* 154. lj. Frigyes Hágából, 1625. március 31-én kelt válaszát közli Uő.: *Okmánytár... i. m.* 409–411.

⁴¹⁷ Césy levelei XIII. Lajosnak, 1625. június 5. és augusztus 10. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 404, 421v. A fejedelem feltételei angol és olasz nyelven: Thomas Roe levele Edward Conway-nek, 1625. május 28. *The Negotiations of Sir Thomas ROE... i. m.*, 401–403. *Conditioni che desidera il Prencipe Gábor con l'unione de Principi Collegati.* ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 571–572.

Ehhez képest további hangsúlyeltolódás figyelhető meg az 1626 eleji alkudozásokban, amelyek során Césy a saját tolmácsát, Tomasso Fornetti⁴¹⁸ küldte Erdélybe tárgyalni. Erre az volt az oka, hogy az erdélyi kapitiháról, Balásházi Lászlóról bebizonyosodott, hogy huzamosabb ideje információkat szivároztat ki a császári rezidens részére.⁴¹⁹ Fornetti 1626. januári instrukciói⁴²⁰ szerint a békekötéshez szükséges beleegyezés az erdélyi oldalról átkerült a franciákhoz: míg XIII. Lajosnak tehát nem lett volna szüksége Bethlen beleegyezésének elnyerésére a leendő béke megkötéséhez, hanem csak a fejedelem befoglalását ígérte meg, addig utóbbi csakis a francia uralkodó beleegyezésével köthetett volna békét a császárral. E számára hátrányos változást Bethlen Gábor mégis elfogadta, talán annál is könnyebben, mivel nem kizárt, hogy korábban ő maga vonta vissza e kritériumot. Francia részről nézve ugyanakkor logikus volt, hogy ez a kitétel ne szerepeljen, hiszen mintegy húsz évvel később, a munkácsi szerződés⁴²¹ megkötése előtt azzal érvelt ellene a francia diplomácia, hogy az erdélyi fejedelem beleegyezésének meghagyásával az univerzális béke megkötése végső soron az Oszmán Birodalomtól függene, amelynek a fejedelem a vazallusa.⁴²² Hasonló megfontolások vezérelhették az 1620-as évek francia külpolitikájának irányítóit is.

Míg az univerzális béke megkötéséhez szükséges beleegyezés témája csak húsz évvel később vált az erdélyi-francia diplomáciai tárgyalások egyik neuralgikus pontjává, addig egy sokkal sürgetőbb kérdésben, az erdélyi fejedelemnek adandó hadsegély összegének és kifizetésének tárgyában a konstantinápolyi francia követ által irányított alkudozások – tévesen – jóval kedvezőbb helyzetet vázoltak, mint amilyenről valójában, a közvetlen tárgyalások útján

⁴¹⁸ Az európai követek a XVI. századtól a Galatában és Perában lakó latin keresztény családok tagjait használták tolmácsként. A mindenkori francia követ szolgálatában több generáción keresztül a Fornetti álltak. KERÉKES Dóra, *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*, Budapest, L'Harmattan, 2010, 71.

⁴¹⁹ Már 1625 elején felmerült ez a gyanú, ezért a követek úgy döntöttek, saját futárt küldenek Bethlen Gáborhoz a szultán neki szóló levele másolatával, nehogy a rezidens eltitkolja. Roe felveti, hogy Balásházi esetleg nem ura parancsára informálta-e a császári rezidens, de végül a kapitihá katolikus vallásában határozta meg viselkedése okát. Roe levele Edward Conway-nek, 1624. [1625.] február 21. *The Negotiations of Sir Thomas ROE... i. m.*, 356. Césy az árulást mint kész tényt 1626 elején írta meg a francia udvarba, és ezzel indokolta Fornetti Erdélybe küldését. Césy levelei Henri-Auguste de Loménie de Brienne külügyi államtitkárnak és XIII. Lajosnak, 1625. március 4. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 379., valamint 1626. január 12. Ad, 133CP3, Fol. 193–194. Bár Césy 1625. márciusi leveléből az derül ki, hogy Balásházit már ekkor haza akarták rendelni, mivel megharagította urát, a fejedelem végül csak 1626 közepén hívta vissza „bizonyos okból”, majd 1627 júniusában börtönöztette be a portai szolgálata alatt felhalmozott tartozásai miatt. SZILÁGYI Sándor, *Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1627 közt: Negyedik közlemény*, TT, 1886, 656. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1879, 445. Diplomata karrierje ezzel azonban nem tört meg, I. Rákóczi György fejedelemsége alatt az eperjesi traktán mint a fejedelem küldötte szerepelt. FRANKL Vilmos, *Az eperjesi béke 1633-ban*, Századok 5(1871), 195.

⁴²⁰ *Levelek és acták... i. m.*, 644–647.

⁴²¹ A munkácsi szerződés okmányai. SZILÁGYI Sándor, *Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez*, Budapest, 1873.

⁴²² Antoine Fouquet de Croissy instrukciói, Münster, 1644. szeptember 15. GERGELY Samu, *I. Rákóczi György összekötése Franciaországgal (A párisi külügyminisztérium levéltárából) Befejező közlemény* = TT 13(1890), 59–76. A Rákóczi beleegyezésének meghagyása elleni kiterjedt érvrendszer: 66–68.

szó esett. Mivel Césy 1626 tavaszára már mintegy három hónapos késéssel kapta meg uralkodója leveleit,⁴²³ így a korábbi információkra alapozva Fornetti küldésekor havi 40 ezer talléros hadsegélyt ígért Bethlen Gábornak a szövetségesek nevében, amelynek a negyedének kifizetését a francia király vállalta volna magára. Amint majd látható lesz, a XIII. Lajostól jövő információhoz képest – miszerint nem áll rendelkezésre pénz a diverzióhoz – nem csoda, hogy a fejedelem a beleegyezés kérdésének számára hátrányos alakulása mellett is elfogadta a tolmács által vitt feltételeket, és 1626 tavaszán kolozsvári Bornemisza Ferencet küldte Konstantinápolyba azzal a felhatalmazással, hogy az előleg kifizetésének részleteiről tovább tárgyaljon a Habsburg-ellenes hatalmak képviselőivel.

A portai diplomácia korlátai azonban nem csak az információáramlás lassúságában, hanem abban is megmutatkoztak, hogy sem a francia, sem az angol, holland vagy velencei követeknek nem volt felhatalmazása a szövetség ügyében tárgyalni,⁴²⁴ ráadásul Bornemisszát a fejedelem rövidesen vissza is hívta a közvetlen követeken keresztül folytatott tárgyalásokra hivatkozva. Így mindhárom, az ügyben egyébként szorgalmasan eljáró diplomatának: Césynek, Fornettinek és Bornemisszának is csalódnia kellett,⁴²⁵ amiért nem rajtuk keresztül valósul meg Erdély szövetsége a Habsburg-ellenes hatalmakkal. Césynek tudomásul kellett vennie, hogy uralkodója rajta keresztül csak informálódni akart. A francia külpolitika fordulata mellett személyes csalódása is hozzájárulhatott ahhoz a kiábrándultsághoz és kelleltlenséghez, amellyel 1626 nyarától járt közben a Portán a fejedelem ügyének érdekében. Mindeközben hazafelé írt leveleiben – korábbi pozitív hozzáállásával szemben – immár negatív színben tüntette fel Bethlen Gábor igyekezeteit, meghazudtolta a fejedelem Franciaországba küldött követe instrukcióit, és összességében kétségbe vonta őszinteségét a császár elleni hadjárata feltételeinek megszervezésére.⁴²⁶ Jóval enyhébb formában, de 1626 nyarára – tehát éppen az

⁴²³ XIII. Lajos 1625. október 31-ei levelét csak 1626. február 8-án kapta meg a velencei posta feltartóztatása miatt, míg egyes februári leveleket csak májusban, márciusiakat pedig júniusban kapott kézhez. Sajnos leveleiben nem tett említést arról, pontosan mi volt az uralkodó parancsa a Bethlen Gáborral való tárgyalásokra vonatkozóan. Césy levelei XIII. Lajosnak, 1626. február 8. és május 18. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 475, 508.

⁴²⁴ Az udvari véleményekhez hasonlóan kezdetben sem Césy, sem Roe nem támogatta, hogy az egyezkedések Konstantinápolyon keresztül folyjanak. A francia követ tevékenysége nyomán a későbbiekben viszont a velencei bailo is úgy gondolta, hogy a Portáról Erdélybe küldött követek útján kellene tárgyalni. Roe levele Edward Conway-nek, 1625. május 5. *The Negotiations of Sir Thomas ROE... i. m.*, 391–392. Césy levele XIII. Lajosnak, 1625. június 5. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 404. Zorzi Guistiniani bailo jelentése, 1626. május 18. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 624.

⁴²⁵ Érzékletes képet festenek a három résztvevő reményeiről, majd csalódottságáról Césy XIII. Lajosnak 1626. május 18-án és június 2-án írt levelei, illetve ezek ellentétes hangvétele. Bornemisza hirtelen visszahívásáról, amely az erdélyi urat is meglepte, utóbbi levél számol be. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 508–511, 516.

⁴²⁶ Césy a portai méltóságoknál a továbbiakban csak azért járt közben az erdélyi követ kérésére, hogy az angol, holland és velencei követek előtt ne váljon gyanússá. Véleménye szerint a fejedelem ekkor már „*csak időhúzásra játszott, hogy annak köteleződjön el, aki a legtöbbet kínálja.*” A Montaltónak adott fejedelmi instrukciók közül pedig hamisnak nevezte azokat, amelyeket a portai méltóságokkal kellett volna megtárgyalni. Césy levelei XIII.

erdélyi támadás előestéjére – már a francia udvar is megkérdőjelezte, hogy a fejedelemnek valóban szándékában áll-e hadjáratot indítani.⁴²⁷ Ugyanakkor XIII. Lajos arra utasította Césyt, hogy mindig a legudvariasosabban érintkezzen Bethlennel és továbbra is járjon közben érdekeiért a Portán.⁴²⁸

A csalódottság azonban kölcsönös volt, mivel Bethlen Gábor és XIII. Lajos közvetlen követeken keresztül folytatott alkudozásai sem vezettek eredményre, sőt, a feltételeket megvizsgálva kiderül: a francia fél szinte egyiket sem tudta vagy akarta volna teljesíteni. A legegyszerűbb a fejedelem megoltalmazásának kérdését vizsgálni: a francia uralkodó az 1625–1626-ban folytatott tárgyalásaik alkalmával egyszer sem reagált erre a feltételre semmit, annak ellenére, hogy Bethlen Gábor minden egyes kapcsolatfelvételkor jelezte, hogy igényt tart XIII. Lajos és a szövetségesek védelmére. Ez az igény nemcsak, hogy megválaszolatlan maradt, hanem adott esetben el sem jutott a francia udvarig. 1626 tavaszán Bethlen Gábor Fornettivel tárgyalva kifejezte abbéli reményét, hogy ha sikerül visszaszereznie Oppeln és Ratibor hercegségét, akkor egyes német fejedelemségekhez hasonlóan ő is XIII. Lajos protektorátusa alá szeretne helyezkedni. Ezt az információt Césy egyáltalán nem továbbította uralkodójának, hanem csak a velencei bailo levelezéséből tudható, akivel ezek szerint megosztotta.⁴²⁹

Arról, hogy Bethlen Gábor részéről ez a fajta sokszoros, explicit utalás XIII. Lajos védelmének elnyerésére akár terhes is lehetett a francia diplomáciának, az angol analógia árulkodik. 1625 tavaszán ugyanis, miután az erdélyi követ közölte a fejedelem feltételeit, Thomas Roe nyíltan megmondta neki, hogy a kereszténység két leghatalmasabb királyával, az angollal és a franciával nem úgy kell tárgyalni, mint holmi morva vagy sziléziai küldöttekkel, és védelmüket sem könyörögve kell kérni, mintha minden jöttmentnek osztogatnák, hanem fejedelmi méltóságához híven kell elnyernie azt.⁴³⁰ Úgy tűnik, angol viszonylatban ezt 1625 végére, az idézett Buckingham-levél küldésének idejére sikerült elérni. Bethlen Gábornak a franciák felé jelzett igénye ellenben még azzal a többletjelentéssel is bírt, hogy utalt Franciaország esetleges beavatkozására a német ügyekbe, illetve hogy magára mint protestáns

Lajosnak, 1626. július 12 és 26. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 534–535, 547–548. Az uralkodó egyébként csak 1626. október 30-ai levelében állította le Césy tárgyalásait a protestáns államok portai köveivel. An, KK1364, Fol. 262.

⁴²⁷ XIII. Lajos levele Césynek, Párizs, 1626. július 7. Uo., Fol. 50.

⁴²⁸ XIII. Lajos levele Césynek, Párizs, 1627. május 14. An, KK1365, Fol. 262. Közli: HÁMORINAGY Zs., *Francia követ Erdélyben... i. m.*

⁴²⁹ Zorzi Guistiniani bailo jelentése, 1626. május 18. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 622.

⁴³⁰ „*He must make a difference in treating with the two most potent kings of Christendome, from deputies of Moravia and Silesia, and such like; and not expect, that their protection should goe a begging, like the bulls of Rome, exposed to all commers; but he must seeke it in a manner becomming his quality.*” Lásd Roe 424. lábjegyzetben hivatkozott levelét.

német fejedelmre hivatkozott. Amellett, hogy utóbbira más példa⁴³¹ is akad a Franciaországgal folytatott tárgyalásai során, XIII. Lajostól nem volt reálisan elvárható, hogy eleget tegyen egy hasonló kérésnek: az 1620-as években a protestáns német fejedelmek felé épphogy csak nyitást kezdeményező francia külpolitika ugyanebben a korszakban még a katolikus Bajorországot sem vette a védelme alá.⁴³² Végül pedig, Franciaország részéről azért is maradhatott az erdélyi fejedelem megóvása a császártól visszhang nélkül, mivel az Oszmán Birodalom alattvalója volt, így eleve a szultán védelme alatt állónak tekinthették. Ahogy arra Césy grófja 1626 tavaszán írt egyik levele is utal: Bethlen minden védelmet és biztosítékot meg fog kapni a szultántól, amire csak vágyik, ha azt a perzsa helyzet engedi.⁴³³

Bethlen Gábor szövetségi feltételei közül a védelem kérdése összefüggött a leendő békeszerződésbe való befoglalásának igényével, hiszen erre azért is volt szüksége, hogy a korszak követelményeinek megfelelően nemzetközi szerződés garantálja biztonságát⁴³⁴ a császár lehetséges jövőbeli bosszúja esetén. A beleegyezés és a befoglalás kérdésének elemzése után ehhez a témakörhöz sorolható még a fejedelemnek a Habsburg-ellenes koalícióhoz való csatlakozását célzó feltétele, amely kölcsönös védelmet biztosított volna a résztvevőknek.

Láttuk, hogy bár a hágai szerződésben szintén felkérték, Franciaország végül nem csatlakozott a koalícióhoz: külpolitikáját ekkoriban a nyílt Habsburg-ellenesség helyett a felszínen a konfesszionális alapokon álló szövetségkeresés, titkos diplomáciai tárgyalásokon keresztül pedig az indirekt háború támogatása jellemezte. Az 1625-ben újra fellángoló, és az elvben szövetséges angolok által aktívan támogatott hugenotta felkelések miatt azonban 1626-ra ismét előtérbe került a spanyol reláció. 1626 májusában megkötötték a Spanyolországnak előnyös monzóni békét a Valtellina völgy ügyében, majd 1627-re a spanyol-francia szövetséget, amely Anglia ellen irányult: még közös inváziót is tervezett a két katolikus hatalom.⁴³⁵ Tehát bár megfigyelhető volt a protestáns államok, azaz a leendő hágai szövetség tagjai felé való közeledés, illetve anyagi hozzájárulás hadviselésükhöz, 1625 közepén azonban még maguk a

⁴³¹ Jellemzően például a lezajlott hadjárata után Césyvel folytatott portai tárgyalásokon. Césy levele XIII. Lajosnak, 1627. február 20. Ad, 133CP3, Fol. 368.

⁴³² Azért nem került sor Bajorország francia protektorátus alá helyezésére, mivel a bajor választófejedelmi címet Franciaország nem ismerte el. G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.*, 71. A bajorokkal, továbbá a Rajna-menti egyházi választófejedelmekkel az 1630-as években, a svéd csapatok német területeken való megjelenésekor került fel a védelmi szerződések megkötése. Így a bajorokkal 1631. május 8-án írták alá a közös védelmi szerződést Fontainebleau-ban. Robert BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge University Press, 2003, 110.

⁴³³ „[...] tirera du Grand Seigneur toute la protection et le secours qu'il scauroit désirer.” Césy levele Henri-Auguste de Loménie de Brienne külügyi államtitkárnak, 1626. április 19. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 498.

⁴³⁴ Az államok biztonsága garanciáinak korabeli koncepciójáról lásd: *Geschichtliche Grundbegriffe... i. m.*, 838–839; 842. Magyar és erdélyi vonatkozásban: R. VÁRKONYI Ágnes, *Magyarország és Erdély a kora újkori békekötésekben*, Zempléni Múzsza: társadalomtudományi és kulturális folyóirat 7/4 (28)2007, 5–14.

⁴³⁵ G. PARKER, *The Thirty Years War... i. m.*, 76.

leendő szövetségesek sem tudták, hogy Franciaország felekezeti megfontolásokból végül nem fog csatlakozni az általa kezdeményezett Habsburg-ellenes koalícióhoz.

Még a francia külpolitika e döntő fordulata előtt, 1625 augusztusában érkezett Bethlen Gáborhoz XIII. Lajos másik követe, Leon de Priard,⁴³⁶ akinek révén kinyilvánította, hogy kérni fogja a konföderált uralkodóktól az erdélyi fejedelem felvételét szövetségükbe, továbbá hogy ne kössenek békét, vagy ne indítsanak háborút a tudta nélkül. A francia uralkodó válasza egyben sürgette a császár elleni hadjárat megindítását, de más segítséget nem tartalmazott a fejedelem feltételeire azon a halvány ígéreten kívül, hogy talán katonai segítséget tud a helyszínre juttatni. Ezzel párhuzamosan viszont XIII. Lajos nem tudott anyagi támogatást, azaz hadsegélyt felajánlani, mivel saját és szövetségesei hadi kiadásai miatt a kincstára kiürült.⁴³⁷ A francia király tehát végső soron úgy sürgette a fejedelem császár elleni támadását, hogy konkrét hozzájárulást nem tudott volna biztosítani a részére, de a szövetség- és békekötéssel kapcsolatos két feltétel teljesítését azért vállalta volna. Az anyagiakat tekintve a francia udvar hozzáállása 1626-ban sem változott számottevően, így amikor reagálni kellett Césy tolmácsának a fejedelemhez szóló küldetésére, a külügyi államtitkár szkeptikusan azt a választ küldte, hogy „*ugyan adhatnak neki reményt [katonai és pénzbeli segélyre], de nehezen lehet teljesíteni.*”⁴³⁸

Sajnos nem ismert, hogy az 1625–1626 fordulóján folytatódó közvetlen erdélyi-francia tárgyalások során pontosan milyen feltételekről esett szó. Montalto ugyan még 1625. november–december tájékán járt Erdélyben, majd egy körülbelül két hónapos lengyelországi fogság után a tavaszt Párizsban töltötte és májusban tért vissza a fejedelemhez XIII. Lajos üzenetével;⁴³⁹ de az erdélyi-francia szövetségkötésre végül nem került sor. Ahogyan Bethlen Gábor írta Pázmány Péternek 1626. november 30-án:

⁴³⁶ Más névváltozatban d’Epiard. Személyéről csak annyit tudni, hogy 1625. augusztusi útja előtt vélhetően már járt egyszer Erdélyben, mivel a róla szóló levél név szerint hivatkozik rá, mint akinek a visszatérését a fejedelem nagyon várja. Paul Strassburg levele Heinrich Matthias von Thurn grófnak, Gyulafehérvár, 1625. augusztus 15. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 157. Talán ő volt az a gyorsfutár, aki a Montalto Párizsba való szerencsés visszatéréséről szóló, 1625. április 10-én kelt levelet vitte. Simon Contarini velencei követ és Zorzi Giustiniani bailo jelentései, 1625. június 4. és augusztus 9. *Uo.*, 569, 581–583. Kolozsváron 1625 augusztusában tartózkodott. JENEY-TÓTH Annamária, „... *Urunk udvarnépe ...*” : *udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 258.

⁴³⁷ XIII. Lajos válaszárol a Priard érkezésekor a fejedelem mellett tartózkodó Paul Strassburg számolt be Thurn grófnak Kassáról írott két levelében. Ezek kivonata megjelent: *Extractus literarum ex Ungaria scriptarum*. II. Refert articulos Regis Galliae ad Bethlemum per internuncium Dominum De Priard missos. 1625. november 18. *Uo.*, 171–172, 174. E levelek teljes változatát újabban kiadta: F. N. ARDELEAN, F. CIURE, *Guerra e diplomazia nella Transilvania... i. m.*, 68–93, a konkrét levélrészletek: 87–88, 91–93.

⁴³⁸ „[...] *mais il demande secours d’hommes et d’argent, chose que l’on luy pourra laisser esperer mais il sera difficile de luy en donner l’effect.*” Raymond Phélipaux d’Herbault külügyi államtitkár levele Césynek, Párizs, 1626. április 17. An, KK1363, Fol. 258v. Közli HÁMORI NAGY Zs., *Francia követ Erdélyben... i. m.*

⁴³⁹ Erről bővebben lásd: *Uo.*

„Az olasz és franczus practikák és hívságos reménségek miccsodások legyenek, nincsen részünk benne, mert olaszokkal nem tractáltunk, az francziai királlyal sem végeztünk semmit, noha kívánta és tractálta követe által vele való egyezésünket, de bizonyos respectusokra nézve azoknak az proponált kívánságinak nem consentáltunk és így semmi köteleességünk sem vele sem senkivel ez ég alatt nincsen.”⁴⁴⁰

A fentiek ismeretében Montalto 1626 tavaszi követsége lehetett az, amely végül összefogta a két irányban folyó tárgyalásokat. A Konstantinápolyból küldött tolmács üzenetében szereplő, havi 10 ezer talléros hadsegély hozzájárulás mellett a francia király ígéretét tartalmazó feltételeket, miszerint befoglalják az erdélyi fejedelmet a német ügyekről szóló jövőendő békébe, amennyiben Bethlen Gábor a császárral csak XIII. Lajos beleegyezésével köt békét; a subsidiumot nem nyújtó, de a fejedelemnek a Habsburg-ellenes szövetségben és a békekötésben való részvételét támogató üzenettel. A végső ajánlat rekonstruálásához – francia források híján – egy velencei követjelentést kell segítségül hívni, amely beszámol arról, hogy Césy milyen tartalmú levelet kapott uralkodójától 1626. február folyamán. Ezek szerint XIII. Lajos ekkor közölte konstantinápolyi követével, hogy ő maga nem fog tudni csatlakozni a konföderációhoz.⁴⁴¹ Mindez bármilyen további szövetségkötés megghiúsulását jelentette az erdélyi fejedelem és a francia király között.

A Bethlen Gábor három legfőbb feltételére adott válaszokat összegezve így kitűnik, hogy Franciaország nem csak a fejedelem védelmének kérdését hagyta mindvégig szó nélkül, hanem – eredendően konfesszionális természetű belpolitikai nehézségei miatt – végül a szövetségkötés esélyét is elvetette. Így viszont pusztán az a kétséges – és szövetségkötés híján feltehetően szóbeli – ígéret maradt volna Bethlen fizetsége a katonai diverzióért, miszerint a távoli jövőben a francia király eléri befoglalását a német ügyeket lezáró békébe, annak terhe mellett, hogy a fejedelem viszont csak XIII. Lajos beleegyezésével köthet békét a császárral. Mindez tökéletesen rímel a húsz évvel későbbi, a munkácsi szerződés körüli alkudozások francia attitűdjére: 1644-ben, az I. Rákóczi Györggyel kötendő szövetség részleteiről szólva Ausztriai Anna régenskirálynő a vesztfáliai francia megbízottaknak szóló levelében kifejtette, hogy az erdélyi fejedelem befoglalásáról az univerzális békébe csak szóban állapodjanak meg, nehogy írásban el kelljen köteleződni a fejedelem beleegyezésének megígérésével.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m., 421.

⁴⁴¹ Zorzi Giustiniani bailo jelentése, 1626. február 21. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 615–616. Mivel Césy nem tett utalást más, februárban kapott levélre, ezért az eredeti üzenet valószínűleg az az 1625. október 31-én kelt instrukció lehetett, amelyet végül csak 1626. február 8-án kapott kézhez. Lásd a 423. lábjegyzet hivatkozásait.

⁴⁴² Ausztriai Anna levele Claude de Mesmes, Avaux grófja és Abel Servien részére, Párizs, 1644. május 28. *Negociations secretes touchant la paix de Munster et d’Osnabrug [...], Tome Second [...] 1644&1645*, A La Haye, Chez Jean Neaulme, 1725, 52–53. Az erdélyi beleegyezés elleni argumentáció részeként hivatkoztak továbbá arra, hogy míg az oszmán vazallus erdélyi fejedelem nem tud teljes mértékben elköteleződni, addig XIV. Lajos mint

A kezdeti biztató tendenciák ellenére az erdélyi-francia szövetség ilyen feltételek mellett nem jöhetett létre 1625–1626 folyamán. Bethlen Gábor azonban úgy tűnik, legalábbis szavakban nem adta fel a katolikus és protestáns államokat tömörítő Habsburg-ellenes összefogás tervét, amelyet már a brandenburgi választónak is felvázolt 1625 áprilisában.⁴⁴³ Amikor a Hágából visszatérő Quadttól már lehettek értesülési Franciaország távolmaradásáról a szövetségtől, Fornetti beszámolója szerint éppen a tolmács által vitt üzenet hatására küldte újra Hágába álrühás követét,⁴⁴⁴ azaz Quadtot, aki először a dán királyhoz utazott. A kronológiai egyezés miatt tehát valószínűsíthető, hogy az ekkor sikeresnek tűnő tárgyalásai Franciaországgal hozzájárultak ahhoz, hogy a fejedelem meg hozza a döntést belépéséről a hágai szövetségbe. 1626 tavaszán azonban még többet nyomhatott a latban Brandenburgi Katalinnal frissen megkötött házassága és az ezzel együtt járó, az európai protestáns, Habsburg-ellenes fejedelmek közé való befogadása, amelyre bővebben az V. fejezetben térek majd ki. A Quadtnak ugyanekkor, 1626. április 18-án kelt instrukciója alapján a kapitány augusztus 21-én mondta el beszédét Hágában, amelyben közölte Bethlen Gábor egyik fő csatlakozási feltételét, mégpedig azt, hogy a lyoni liga tagjainak, így Franciaországnak is a koalíció tagjává kell válnia.⁴⁴⁵

Erre azonban nem került, nem is kerülhetett sor. A hollandok – a végső döntést a szövetség fejének számító angol uralkodóra bízva – tovább küldték az erdélyi követet Londonba, ahol a fejedelemnek az állama és személye biztonságára vonatkozó kitételei teljesítése közben Quadtnak nem kevés megaláztatást kellett elszenvednie. I. Károly az 1626. október 6-ai audiencián fedetlen fővel fogadta a követet, majd a búcsúzásakor olyan hirtelen nyomta fejébe kalapját, hogy az már nem tudta követni a mozdulatot. Érdekesség, hogy a szintén ekkor Angliába érkező francia követet, François de Bassompierre-t⁴⁴⁶ is ki szándékozták nevezni az erdélyi követtel való tárgyalásra. Ezek után azonban mintegy másfél hónapnyi idegőrlő várakozás következett, amelynek végén Quadt majdnem szégyenben maradt, hiszen nem tudta eldönteni, hazamehet-e válasz nélkül.⁴⁴⁷ A hágai szerződésnek Erdély

független uralkodó feltétel nélkül köteles betartani az ígérését. Lásd a 422. lábjegyzetben hivatkozott instrukciót. Fontos különbség ugyanakkor a két korszak tárgyalásai között, hogy a francia fél az 1640-es években elfogadta az I. Rákóczi György és családja védelméről szóló feltételt.

⁴⁴³ MARCZALI Henrik, *Újabb regesták a külföldi levéltárakból: Harmadik közlemény*, TT(1879), 788.

⁴⁴⁴ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. május 18. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 510.

⁴⁴⁵ A másik pedig az volt, hogy a szövetségeseknek közös követséget kell küldeniük a szultánhoz. Quadt 1626. augusztus 21-én elmondott beszédét idézi: PIRI Z., *i. m.*, 173–174.

⁴⁴⁶ Sajnálatos módon követsége iratanyaga nem tartalmaz Quadt angliai tartózkodására vonatkozó adatokat. Ad, 8CP39–40. Bassompierre a tizenötéves háború során, 1603-ban két hónapig harcolt Buda környékén, amiről emlékirataiban részletesen beszámolt. BIRKÁS Géza, *Francia utazók Magyarországon*, Szeged, 1948, 48–49.

⁴⁴⁷ Quadt megpróbáltatásairól és a saját közbenjárásáról Rusdorf memoárjai számolnak be, *i. m.*, 748–749, 762–764, 773–788.

csatlakozásával kibővített változata, a westminsteri szerződés azonban végül 1626. november 30-án ténylegesen megszületett, és a fejedelem számára is garantálta állama védelmét a császár esetleges támadása ellenére, illetve részvételét a háború és béke kérdésében való döntésről. Az Angliából távozó Quadt Hollandia és Dánia ratifikációját végül 1627 februárjában szerezte meg,⁴⁴⁸ jó néhány hónappal azok után, hogy Bethlen Gábor már lezárta hadjáratát a császár ellen és megkötötte vele békéjét. Mielőtt azonban a fejedelem hadjáratának és békekötésének a szövetségesi körében keltett visszhangját elemezném, ki kell térni a nyugat-európai tárgyalásokkal párhuzamosan folytatott portai alkudozásaira is, amelyek fényt vetnek Bethlen további külpolitikai célkitűzéseire, valamint amelyek révén biztosította a szultán engedélyeit a nemzetközi koalícióhoz való csatlakozására és a császár elleni hadjáratához.

IV.3 Portai alkudozások a hágai szövetség idején

A Portán folyó alkudozások tekintetében az elemzésre kiváló lehetőséget ad a forrásokról szóló fejezetben már részletezett, a konstantinápolyi francia, angol és velencei követek gazdagon fennmaradt levelezésének összevetése, hiszen mindannyian részletesen beszámoltak az erdélyi rezidenssel, főkövetekkel, vagy titkos ágensekkel folytatott tárgyalásaikról. Ahogy látható volt, a francia külpolitikában 1624-re következett be az a fordulat, amely korábbi, a császár felé hajló álláspontjából elmozdulva lassan a protestáns államok felé közeledett. E változáshoz köthető a Bethlen Gábor irányába való nyitás is: míg Philippe de Harlay, Césy grófja konstantinápolyi francia követ 1623 nyaráig még csak nem is volt hajlandó szóba állni a Portára érkező erdélyiekkel,⁴⁴⁹ addig 1624 októberében már barátságos levelet küldött a fejedelemnek, amelyben tudatta, hogy XIII. Lajos parancsára mindenben segíteni fogja az erdélyi követeket.⁴⁵⁰ A Konstantinápolyba delegált francia, angol, velencei és holland követek együttműködése az erdélyi főkövetekkel és kapitihával a hágai szövetség tárgyalásaival párhuzamosan, azaz 1625–1626 folyamán vált a legszorososabbá. A portai alkudozások fókuszában két téma állt: 1. a császár és a szultán között folyó, az 1606-os zsitvatoroki béke meghosszabbításáért folytatott

⁴⁴⁸ SZILÁGYI S., *Adalékok Bethlen Gábor történetéhez... i. m.*, 80–83.

⁴⁴⁹ Césy levelei XIII. Lajosnak és Pierre Brûlart de Puysieux külügyi államtitkárnak, 1623. július 31. és augusztus 20. BnF, Ms. fr. 16145, Fol. 190, 198. Közli Eudoxiu HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor... i. m.*, 215, 218.

⁴⁵⁰ Césy levele XIII. Lajosnak, 1624. december 8. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 352–353.

gyarmati béketárgyalások⁴⁵¹ felfüggesztésének elérése a portai méltóságoknál, 2. szultáni engedélyek megszerzése Bethlen Gábornak, hogy csatlakozhasson a Habsburg-ellenes nemzetközi koalícióhoz és hadra kelhessen II. Ferdinánd ellen.

A Habsburg-ellenes hatalmak konstantinápolyi tárgyalásainak vizsgálata rávilágít, hogy Bethlen Gábor mindvégig gondosan ügyelt arra, hogy leendő szövetségesei előtt úgy tűnjön fel, mint akinek hatalmában áll beleszólni a két császár közötti béke dolgába, ugyanakkor személy szerint ne ő tűnjön békekötés megakadályozójának. Césy grófja 1625. május 16-ai levelében⁴⁵² részletesen beszámolt XIII. Lajosnak az erdélyi követtel, szövérdi Gáspár Jánossal⁴⁵³ folytatott megbeszéléséről. Utóbbi Bethlen Gábor nevében arra kérte, hogy járjon közben a császár és a szultán közötti béke felfüggesztése érdekében. Gáspár egyenesen úgy interpretálta az erdélyi követek jelenlétét a gyarmati tárgyalásokon, hogy a békekötés megakadályozása miatt küldte őket oda a fejedelem. Azonban hogy ne ők legyenek a felelősök, fontosnak tartotta, hogy a Portáról újabb levelet küldessenek a budai pasának, és a császárral lehetőleg hitessék el, hogy a szultánnak nem áll szándékában a békekötés. A két követ beszélgetéséből ugyanakkor az is kiderült, hogy Gáspárnak nem volt utasítása a béke felfüggesztését kérni a Portától, hanem a fejedelemnek a török méltóságoknak írt levelei a béke meg nem kötését tanácsolták a háború javaslata nélkül. Gáspár János az angol, a velencei és a holland követeknél is hasonlóképpen járt el, akik francia társukhoz hasonlóan megígérték közbenjárásukat, majd végiglátogatták a portai méltóságokat és kérték a béketárgyalások felfüggesztését.

Franciaország és az Oszmán Birodalom viszonya szempontjából is fontos jelentősége volt annak, hogy a császár ne kössön békét a szultánnal. A XVI. század első felében, az „*alliance de revers*” politikája keretében létrejövő katonai együttműködés⁴⁵⁴ a XVII. századra némiképp hűvösebb viszony váltotta fel, azonban Párizs továbbra is számított az oszmán ellensúlyozó erőre a Habsburg Birodalommal szemben.⁴⁵⁵ A konstantinápolyi francia követ jelentéseiből kitűnik, hogy az oszmán politikai elit tisztában volt azzal, hogy mit vár tőle

⁴⁵¹ A császár és a szultán közötti béketárgyalások elengedhetetlen forrásai: JÁSZAY Pál, *A' gyarmati béke... i. m. Uő., A' szőnyi béke... i. m.* BRANDL Gergely et al., *Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez... i. m.*

⁴⁵² Césy levele XIII. Lajosnak, 1625. május 16. Uo., Fol. 394–397.

⁴⁵³ Báthory Gábor uralkodása alatt marosszéki főkirálybíró, Bethlen Gábor idején marosszéki kapitány. BALOGH Judit, *Székelyföldi karrier: Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*, 2011, 159–161. Főkövetsége révén állapodott meg a fejedelem a Portával az erdélyi adóról 10 ezer aranyban: Török császár levelének translatioja az erdélyi adó felől. Anno 1625 die 29. junii exhibitae Albae. [...] Gáspár János uram hozza volt [...]. = *Török-magyarokori állam-okmánytár I*, szerk. SZILÁDY Áron, SZILÁGYI Sándor, Pest, 1868, 430–433.

⁴⁵⁴ J. BÉRENGER, *Les vicissitudes... i. m. Uő., Alliances de revers et coopération militaire au XVIIe siècle: La politique française en Europe orientale = Guerres et paix en Europe centrale... i. m.*, 345–360.

⁴⁵⁵ M. HOCHEDLINGER, *Die französisch-osmanische "Freundschaft"... i. m.*

Franciaország a harmincéves háború kontextusában. A gyarmati megállapodás⁴⁵⁶ megszületésének hírére Césy látogatást tett Görcsi Mehmed kajmakámnál, amelynek során utóbbi a nemtetszését fejezte ki a békekötés kapcsán, mondván, Szúfi Mehmed budai pasa⁴⁵⁷ egy korábbi parancshoz tartotta magát. De időközben megváltoztak a feltételek, amióta az Ausztriai ház a „*törvénytelenégeivel*” („*usurpations*”) háborút vívott ki maga ellen, amelyek ellen a francia király is olyannyira tiltakozik, hogy másféle lépéseket vár a szultántól.⁴⁵⁸ E lépéseket pedig minden bizonnyal az erdélyi fejedelem által a császár hátában támasztott katonai diverzióban látta a francia diplomácia, amely az erdélyi kérdést mindenkor az „*alliance de revers*” politikájának keretein belül kezelte.

A maga részéről Bethlen Gábor mindent megtett, hogy a gyarmati béketárgyalások elhalasztását vagy késleltetését elérje, többek között azért, hogy mindkét félnek a fegyverkezést ajánlotta a megbeszélések 1624 őszi előkészítésével párhuzamosan, sőt, maga is hajdúfelkelést hirdetett a hozzá tartozó vármegyékben.⁴⁵⁹ Bár fontos eredménynek számított, hogy a császári-magyar fél tiltakozása⁴⁶⁰ ellenére küldöttei végül részt vehettek a tárgyalásokon, a fejedelem legfőbb célkitűzése, vagyis Erdélynek mint „*szabados fejedelemségnek*” a gyarmati békébe való befoglalása⁴⁶¹ mégsem valósult meg. 1626-os hadjárata előestéjén a II. Ferdinándnak írt leveléből pedig az is kiderül, hogy Bethlen Gábor éppen e tényt sorolta sérelmei listájának élére.⁴⁶²

A hadjáratra készülő fejedelem másik portai célkitűzése, vagyis a szultáni engedélyek megszerzése nagyobb sikerrel járt, mint a gyarmati békekötés megakadályozására tett igyekezete. Bethlen Gábor a portai követek segítségét ebben az ügyben is Gáspár Jánoson keresztül kérte első ízben, 1625 májusában. Thomas Roe levelezéséből azonban tudható, hogy ez az első engedély csak szóbeli volt.⁴⁶³ Az írott változaton Césy, Cornelis Haga, Simon

⁴⁵⁶ A gyarmati béke pontjait Césy megküldte a francia udvarnak is. Másolatait lásd: BnF, Ms. lat., 12933, Fol. 61–75. BnF, Dupuy 10/III, Fol. 130. BnF, Cinq cents de Colbert 296, Fol. 48v–51r.

⁴⁵⁷ A török békebiztosok neveit felsorolja: JÁSZAY P., *A gyarmati béke... i. m.*, 25.

⁴⁵⁸ Césy levele XIII. Lajosnak, 1625. június 22. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 407.

⁴⁵⁹ JÁSZAY P., *A gyarmati béke... i. m.*, 12–14, 18.

⁴⁶⁰ Lásd például Esterházy Miklós ellenérveit a Sennyei Istvánnak címzett, 1625. január 9-ei levelében. *Galántai gróf Esterházy... i. m.*, 140.

⁴⁶¹ Kamuthi Farkas levele Bethlen Gábornak, Párkány, 1625. április 26. Bethlen Gábor irata *Budán a két Cászár között mostan tractáltatandó békesség conditiói közzé Erdélt most mint inserálják s mint ne* külcímmel. GERGELY Samu, *Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez: Második közlemény* = TT 6(1883), 131–154. Idézett oldalak: 139, 146–148.

⁴⁶² Bethlen Gábor levele II. Ferdinándnak, Gyulafehérvár, 1626. augusztus 21. *Galántai gróf Esterházy... i. m.*, 342–343. JÁSZAY P., *A szőnyi béke... i. m.*, 181–182.

⁴⁶³ “by word of mouth.” Roe levele Conway-nek, 1625. május 28. *The Negotiations of Sir Thomas ROE... i. m.*, 401. Césy levele XIII. Lajosnak, 1625. június 22. BnF, Ms fr. 16150, Fol. 408r. Az írott dokumentum, amelyet a Porta a fejedelemnek küldött 1625. május–júniusban, az erdélyi adó 10 ezer aranyra való leszállításáról szólt. *Török-magyarkori... i. m.*, 427–433.

Contarini és Zorzi Giustiniani szoros együttműködésben dolgoztak Balásházi kapitálya és Zülfikár aga tolmács⁴⁶⁴ segítségével 1625 nyarán, Konstantinápolytól kis távolságra, ahová a városban dühöngő pestis miatt húzódtak az európai követségek lakói.⁴⁶⁵ A források összevetéséből kiderül, hogy a magyar történettudomány által eddig vezető szerepben láttatott Thomas Roe egyáltalán nem volt jelen ezeken a megbeszéléseken, mivel a portai elsőségért a franciákkal folytatott versengés nem engedte, hogy Césyvel egy helyen tartózkodjanak. Azonban az erdélyi rezidensen keresztül az ő tanácsai is elhangzottak, és a többiek által reprezentált államok érdekeihez hasonlóan ő sem támogatta, hogy az engedély szövegében uralkodója explicit módon fel legyen tüntetve.

Balásházi egy olyan piszkozatot mutatott követtársainak, amely engedélyt adna Bethlen Gábornak a Porta barátaival való szövetkezésre, bátorítaná hadra kelését a császár ellen, valamint katonai segítséget is ígérne. A követek által véglegesnek tekintett vázlatot ezek alapján a velencei bailo készítette el.⁴⁶⁶ Ezzel szemben a szultántól végeredményben kapott engedélyt hiába dátumozták vissza a gyarmati béke előttre, hogy ne keltsen gyanút, mégis a résztvevők csalódására szolgált. Az iratban az érintett államok meg voltak nevezve mint a Porta barátai, akikkel Bethlen Gábor szövetséget köthet, viszont egyáltalán nem történt említés arról, hogy a fejedelem viseljen hadat a császár ellen.⁴⁶⁷ Az oszmán döntéshozók óvatossága mellett minderre azért is kerülhetett sor, mivel a követek nem voltak hajlandók Zülfikár aga és kancelláriai írnok ismerőse részére mintegy 400 tallért kifizetni: erre csak megkésve, az év végén, és a tolmács általánosságban tett szolgálatai jutalmául került sor.⁴⁶⁸

A követek bosszankodása ellenére Bethlen Gábor elégedett volt a fenti módon kijárt szultáni levéllel, annál is inkább, mivel nagy valószínűség szerint az ő eredeti megfogalmazásán

⁴⁶⁴ Erdélyi szolgálatban eltöltött karrierjéről lásd: KÁRMÁN G., *Zülfikár aga portai főtölmács*, Aetas 3/31(2016), 54–76.

⁴⁶⁵ A találkozókat kisebb részben az ekkor betegeskedő Césy, nagyobb részben a velencei bailo levelezéséből lehet rekonstruálni. Például Césy levelei XIII. Lajosnak és Ville-aux-clercs külügyi államtitkárnak, 1625. augusztus 10. és 26. BnF, Ms fr. 16150, Fol. 421–426. Zorzi Giustiniani levele a dózsénak és a szenátusnak. 1625. augusztus 27. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 586–587.

⁴⁶⁶ Az 1625. augusztus 27-én kelt vázlatot, amelyet *The Negotiations of Sir Thomas ROE... i. m.*, 434–435 közöl, ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezése... i. m.*, 56–57. tévesen a végső változatnak tekinti. Roe és a velencei bailo levelezése összevetéséből kiderül, hogy az engedélyező levél ténylegesen 1625. szeptember 4-én kelt. Roe levele Conway-nek, 1625. szeptember 24. *The Negotiations... i. m.*, 439. Zorzi Giustiniani levele a dózsénak és a szenátusnak. 1625. szeptember 7. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 590.

⁴⁶⁷ *Uo.*, 591. A szultán levele Bethlen Gáborhoz olasz fordításban, 1625. március 1-ei dátummal. *Uo.*, 593–594.

⁴⁶⁸ Zorzi Giustiniani levele a dózsénak és a szenátusnak. 1625. december 1. ÓVÁRY L., *Oklevéltár... i. m.*, 607. Látszólagos ellentmondás, hogy Thomas Roe feljegyzése szerint az engedély megszerzése pénz kifizetése nélkül nem volt lehetséges, és hogy Balásházi megdicsérte az angol követet, amiért elsőként fizette ki a részét. Lásd az előző ANGYAL D. hivatkozást. Minderre magyarázatul szolgálhat, hogy Roe nem volt jelen azon a megbeszélésen, ahol elutasították Zülfikár kérelmét, így Balásházi könnyen meggyőzhette arról, hogy fizesse ki a részletet, amelyet a többiek csak ősszel tettek meg.

alapult.⁴⁶⁹ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a fejedelemnek 1625 folyamán pusztán a készülő hágai szövetséghez való csatlakozás, illetve ennek engedélyeztetése volt a célja, hiszen amíg nem kapott ígéretet szövetségi feltételei teljesülésére, konkrét hadjáratot – a dán király 1625-ös hadba lépésének idejével párhuzamosan – nem tervezhetett. A nyugat-európai megbeszélések előre haladásával azonban szükségessé vált a hadjárat engedélyeztetése is, amelyre 1626 nyarán került sor. A portai követek felé tett újabb felhívása azonban ezúttal némi értetlenkedést szült, főleg a francia követ részéről, hiszen nem volt számára világos, miért nem megfelelő az előző engedély.⁴⁷⁰ A közös ügyintézésről a korábban bemutatott indokok miatt fokozatosan visszavonuló Césy helyett ekkor már ténylegesen Thomas Roe közbenjárására született meg az az okmány, amely engedélyezte Bethlen Gábor számára a császár elleni hadviselést és oszmán segélycsapatokat: a budai, boszniai, kanizsai és egri pasákat rendelte melléje.⁴⁷¹

Láthattuk, hogy az 1625-ös év biztató tendenciái ellenére végül nem sikerült az erdélyi fejedelem érdekeit a francia uralkodóhoz kötni szövetség útján, abból a célból, hogy ne szülessen meg, illetve bomoljon fel a két császár között, Gyarmatnál tárgyalt béke. Franciaország számára, amely egyébként is nehezen tudott volna anyagi támogatást nyújtani a császár elleni katonai diverzióra, valóban ideális, és a subsidium biztosításánál jóval olcsóbb megoldás lett volna, ha a Habsburg haderők egy részét leköti az a bizonytalan helyzet, amelyet a töröknek a keresztény területekre való betörése nélkül lehetett volna fenntartani a császár hátában. Hiszen az Oszmán Birodalommal a XVI. század óta ápolt francia kapcsolatok, amelyeket az államérek – vagy ahogyan ellenzői nevezték – a pokol érdeke miatt tartottak fenn,⁴⁷² valamint az e kapcsolatot szabályozó *alliance de revers* politikája még a XVII. században is folyamatos (ön)igazolást igényelt.⁴⁷³

Azt a vékony határmezsgyét, amelyen a francia külpolitika billegett, jól érzékelteti az 1626-ra kialakult portai helyzet. Césy úgy találta, hogy az erdélyi, a francia, angol, velencei és holland követek szoros együttműködése meglehetősen hatékonyan szabotálta a gyarmati béke oszmán ratifikációját, mivel az volt a véleménye, hogyha nincsenek az erdélyi fejedelem

⁴⁶⁹ Roe levele Conway-nek, 1625. szeptember 9/19. *The Negotiations... i. m.*, 437.

⁴⁷⁰ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. július 12. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 534.

⁴⁷¹ Roe levele Conway-nek, 1626. július 31. (augusztus 10.) *The Negotiations... i. m.*, 536–538. BÁNLAKY J., *A Magyar nemzet hadtörténelme... i. m.*

⁴⁷² *Raison d'état és raison d'enfer* ellentétbe állításáról és az ezt kísérő heves propagandaháborúról lásd: E. THUAU, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu... i. m.* Lásd még: William Farr CHURCH, *Richelieu and Reason of State*, New Jersey, Princeton University Press, 1972.

⁴⁷³ Így tett például az egyenesen Richelieu bíborosnak ajánlott és a király engedélyével megjelent mű: *Alliances du Roy avec le Turc, et autres: Justifiées contre les calomnies des Espagnols & de leurs partisans*, par G. Le GUAY, A Paris, Chez Toussaint du Bray, 1626.

praktikái és az ő támogatásuk, a két császár már régen békét kötött volna.⁴⁷⁴ Minden valószínűség szerint a fejedelemnek már egy évvel korábban köze lehetett ahhoz, hogy elmaradt a gyarmati béke oszmán ratifikációja: a budai pasának 1625 őszén írott levelében részletezte, hogyan kellene ellenőrizni a Portára küldött szövegváltozatot, az ajándékokat, illetve magát a császári követ személyét, hogy elég előkelő származású-e.⁴⁷⁵ Ki tudja, hogy Bethlen utasításai mennyiben járultak hozzá ahhoz, hogy az alacsony származására való tekintettel végül tényleg nem engedték tovább Budáról az Antonio Mazza nevű császári követet, aki a II. Ferdinánd által ratifikált példányt vitte volna Konstantinápolyba.⁴⁷⁶ A fejedelem egy évvel később, 1626-ban újra a császári követ visszafordítására vonatkozó tanácsokkal látta el immár a szultánt Toldalagi Mihály portai követén keresztül. Továbbá amellet, hogy engedélyt kért a Portától a maga és a budai pasa részére, hogy a császár követével ők tárgyalhassanak a béke ügyében, egy olyan parancsot is kívánt, ami szerint e követet ne engedhessék tovább, mivel meglenne a jogkörük a tárgyalásra.⁴⁷⁷

Amikor azonban a fejedelem emberei a Portán török katonai segítséget kértek, sőt, az oszmán seregeknek az örökös tartományokba való betörésére tettek utalást 1626 nyarán,⁴⁷⁸ a francia követ elállt a direkt támogatástól annyiban, hogy nem foglalt állást, mivel nem kapott parancsot rá nézve. Eljárásában pedig megerősítette XIII. Lajos későbbi levele is, aki őszinte megdöbbenéssel válaszolta követének, hogy természetesen nem kívánja, hogy a törökök megtámadják Ausztriát.⁴⁷⁹ Jellemző, hogy ezt az esetet később úgy jelenítette meg a francia-török szövetség mellett érvelő egyik szerző, hogy annak előnyei a császár számára is nyilvánvalók, hiszen Césy grófja közbenjárása állították le a Bethlen Gábornak adott oszmán segélyhadak biztosítását 1625-ben (valójában tehát 1626-ban).⁴⁸⁰

A gyarmati béke oszmán ratifikálásának elmaradásával és a fejedelem szövetségkötési és hadra kelési engedélyeinek, valamint az oszmán katonai támogatásnak a megszerzésével 1626 augusztusában sor kerülhetett Bethlen Gábor harmadik hadjáratára a császár ellen. A

⁴⁷⁴ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. december 31. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 614v.

⁴⁷⁵ Bethlen Gábor levele a budai vezérnek, 1625. október 13. GERGELY S., *Adalék „Bethlen Gábor és a Porta”... i. m., II. közlemény*, 150–151.

⁴⁷⁶ Paulo Mazza feltartóztatásáról lásd: BRANDL Gergely, SZABADOS János, *A megbízás terhe: Johann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykövetségének előkészítése 1628-ban = Hétköznapiak az oszmán uralom idején*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, megjelenés előtt.

⁴⁷⁷ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. október 4. Uo., Fol. 573. Toldalagi Mihály instrukciói, 1626. június. *Török-magyarkori... i. m.*, 464–465.

⁴⁷⁸ Vö. a Toldalagi instrukcióiban felsorolt 1–3. haszonnal. Uo., 455–456.

⁴⁷⁹ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. augusztus 9. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 549v. XIII. Lajos levele Césynek, Párizs, 1626. október 2. An, KK1364, Fol. 258.

⁴⁸⁰ *Histoire des Turcs, second tome, contenant ce qui s'est passé dans cet empire depuis l'an 1612 jusqu'à[...] 1649*, par F.-E. Du [François-Eudes de] MÉZERAY, A Paris, Chez Matthieu Guillemot, 1650, 99.

fejedelem ekkorra nagyjából tisztában lehetett azzal, hogy a franciákkal nem, azonban a hágai szövetség tagjaival meg fog tudni egyezni a fent bemutatott három fő feltételét illetően. Pénzügyi és katonai támogatásáról azonban még hosszasan tárgyalt 1626 folyamán is, azonban kérései teljesítésére csak korlátozottan került sor: a következő alfejezetben az ebből kifolyólag bekövetkező békekötését, valamint a szövetségesek és Bethlen kölcsönös csalódását mutatom be a hiábavalónak bizonyuló hadjárat miatt.

IV.4 Bethlen Gábor 1626-os hadjáratának és békekötésének visszhangja

A hágai szövetség megkötését követő évben, 1626-ban került sor a Habsburg-ellenes hatalmak következő, többé-kevésbé összehangolt támadására a császári és spanyol oldal ellen. Ahogy azonban a hadtörténetírás felhívja a figyelmet: IV. Keresztély 1625-ös hadba szállása, illetve a következő év protestáns támadásai nem is következhetek volna be rosszabbkor. A könnyen legyőzhetőnek látszó császári hadvezetésben ugyanis éppen 1625-re jelent meg az Albert Wallenstein által létrehozott zsoldos haderő az addig egyedülinek számító Tillyé mellett.⁴⁸¹ Ennek valós erejével nem számolva a szövetségesek azt tervezték, hogy a fejedelem kérésének megfelelően a legutóbb Lübecknél táborozó, Mansfeld által vezetett 12 ezer fős zsoldos hadsereg Sziléziában fog egyesülni Bethlen Gábor hadaival,⁴⁸² maguk után vonva Wallenstein seregeit. A dán király így Tillyvel fog szembenézni. Mansfeld azonban Dessauánál, 1626 áprilisában, míg IV. Keresztély Lutter-am-Barenbergnél, augusztusban szenvedett katasztrofális vereséget.⁴⁸³

A dessauai hídnál elszenvedett vereség után Mansfeld hadserege romjaival a Brandenburgi választófejedelemségbe ment, majd azt hosszas unszolás után elhagyva, valamint János Ernő szász-weimari herceg seregeivel kiegészülve indult Szilézia, illetve a Magyar Királyság irányába. Mindazonáltal már csak jóval azután tudta zsoldosait egyesíteni Bethlen és Murteza budai pasa hadaival, miután azok Drégelypalánknál szembekerültek Wallensteinnel és

⁴⁸¹ G. PARKER, *i. m.*, 67–68. Wallenstein életrajzára a teljesség igénye nélkül lásd: *Wallenstein: Sein Leben erzählt von Golo MANN*, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1971. Hellmut DIWALD, *Wallenstein: Eine Biographie*, München, Herbig, 1979. Geoff MORTIMER, *Wallenstein: The Enigma of the Thirty Years War*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.

⁴⁸² Erről maga IV. Keresztély értesítette Bethlen Gábort 1626. január 30-án írt levelében. BÁNLAKY J., *A Magyar nemzet hadtörténelme... i. m.*

⁴⁸³ G. PARKER, *i. m.*, 69–70.

visszavonultak 1626. szeptember 30-áról október 1-ére virradóra.⁴⁸⁴ A hadmozdulatokkal párhuzamosan a szövetségesi vereségei miatt meglehetősen kilátástalan katonai helyzetben lévő fejedelem tárgyalásokat kezdeményezett Esterházy Miklós nádoron keresztül, és a császárral 1626. december 20-án, tehát a westminsteri szerződéssel szinte egy időben kötötte meg a pozsonyi békét. E szerint érvényben maradtak a nikolsburgi és a bécsi béke rendelkezései, azt leszámítva, hogy a fejedelemhez tartozó vármegyék végvárainak fenntartására II. Ferdinánd már nem volt többé kötelezve a 30 ezer tallért kifizetésére.

Bethlen Gábor nem rejtette véka alá szövetségesi előtt abbéli csalódottságát, hogy a megígért hadsegélyeket nem kapta meg, illetve hogy Mansfeldnek, valamint János Ernő szász-weimari hercegnek pusztán seregei maradékával találkozott, akik nem voltak túlzottan harcképesek a kimerültségtől és a betegségektől, éhezéstől, illetve részben mielőbb el is hagyták Felső-Magyarországot.⁴⁸⁵ Továbbra is igyekezett azonban behajtani a neki járó összegeket mind Konstantinápolyban, mind Velencében. Illetve mivel már kötelezve volt, hogy szövetségesi tudtával és beleegyezésével köthet békét,⁴⁸⁶ ezért követei révén egyrészt igyekezett eltitkolni magának a békekötésnek a tényét, másrészt kihasználta a táborában tartózkodó nyugat-európai követek jelenlétét, mondván, így tudomásukra hozta alkudozásait a császárral és az ő tudtukkal tette le a fegyvert.⁴⁸⁷ E disszimulációján kívül pedig később az is fokozta szövetségesi rosszallását, hogy 1627-ben már nem kívánta újra kezdeni a hadakozást és így nem létesített katonai összeköttetést a weimari herceg Sziléziában telelő maradék seregével, amely dán parancsnokság alá került.

A pénzügyi követelések, valamint Bethlen békekötése összefüggésének pontosabb megértéséhez röviden vissza kell nyúlni 1626 első feléig, amikor Fornetti követségére válaszul kolozsvári Bornemisza Ferencet küldte a Portára tárgyalni. Ekkor előlegként százezer tallér kifizetését kérte Konstantinápolyban, amelynek kézhez vétele után 25 nappal megindítaná hadjáratát. De hogy tanúbizonyságot tegyen arról a szándékáról, hogy valóban XIII. Lajos, illetve a közös ügy szolgálatára cselekszik, azt ígérte, hogy az előleg kifizetésének bevárása

⁴⁸⁴ Az 1626-os felső-magyarországi hadműveleteket részletezi: BÁNLAKY J., *A Magyar nemzet hadtörténelme... i. m.* NAGY László, *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, Budapest, Akadémiai, 1979. Lásd továbbá a Wallenstein és Mansfeld biográfiákat.

⁴⁸⁵ Bethlen Gábor válasza Brandenburgi Keresztély örgróf és Magdeburg kormányzójának kérelmére, melyet ez IV. Keresztély dán király nevében intézett hozzá, d. n. [1627. augusztus]. GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 473. Nem csak szövetségeseit, hanem a magyar rendeknek „unalmas kedvetlenségeket és félelmes voltokat” is korholta az előnytelen békekötés miatt. Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárnak, 1627. április 8. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 427.

⁴⁸⁶ Arra, hogy a szövetségesek közül az egyik a többiek nélkül nem tárgyalhat, és még annál is kevésbé köthet békét, már 1626. november 23./december 3-án kelt követutasításában felhívta Bethlen figyelmét János Ernő szász-weimari herceg. GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 452.

⁴⁸⁷ ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezése... i. m.*, 65–72.

nélkül is hadat indít, amint Mansfeld seregei elérik Sziléziát⁴⁸⁸ – ez a valóságban többé-kevésbé így is történt, ám a hadvezérek tudta nélkül, akik ezért hiába várták Bethlen sziléziai megjelenését augusztusban.⁴⁸⁹ Miközben pedig – ahogyan a korábbi alfejezetekben látható volt – Franciaország és leendő szövetségesei felé azt kommunikálta, hogy a beleegyezésük nélkül nem fog békét kötni a császárral, addig ezekkel a tárgyalásokkal párhuzamosan a Brandenburi Katalint Erdélybe kísérő tanácsossal, Schwarzenberg gróffal folytatott megbeszélésén a fejedelem már úgy fogalmazott, hogy a békekötés a megállapodás szerinti, havi 40 ezer tallér kifizetése esetén nem fog megtörténni.⁴⁹⁰ A fejedelem a korábbi rossz tapasztalatai alapján tehát vélhetően ekkor is számított arra, hogy a kívánt pénzsegélyt nem, vagy csak részben fogja megkapni, így némiképp változtatott a megfogalmazáson, előre felkészülve a várható nehézségekre.

Bethlen Gábor mindenesetre már előre, 1626 folyamán is minden alkalmat megragadott, hogy biztosítsa a subsidium kifizetését. A hágai francia követ, Espesses jelentése⁴⁹¹ őrizte meg, hogy leendő szövetségeseitől a fejedelem egy bizonyos Stezter⁴⁹² nevű követén keresztül, már 1626 júliusában próbált hadsegélyt kérni a dánoknak felajánlott összeg alapján. Őt követte egy hónappal később Matthias Quadt már ismertetett hágai követsége, amelyről Espesses ismét beszámolt és kiemelte, hogy a fejedelem kérte a megállapodás szerinti összeg kifizetését.⁴⁹³ Ezek az említések még bizonyára az előlegről szólhattak, azonban a hollandok már ezt is igencsak sokallták.⁴⁹⁴ Köztudott, hogy a szövetségeseik csak megkésve, és alig-alig juttattak Bethlen számára valamit a subsidiumból: Anglia egyáltalán nem, míg Hollandia az összeg egy részét Nürnbergben keresztül fizette ki a fejedelemnek, végül Dánia pedig 30 ezer tallért utalt át 1626 decemberére Konstantinápolyba, amit Bethlen csak 1627-ben tudott felvenni.⁴⁹⁵ A fejedelem a ki nem fizetett összegek feletti csalódásában utólag még a francia uralkodótól is

⁴⁸⁸ Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. május 18. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 508–511.

⁴⁸⁹ BÁNLAKY J., *i. m.*, 399–400.

⁴⁹⁰ 1626. Conferenz mit dem Herzog von Siebenbürgen wegen vor seyender Confoederation im Haag. Közli: Marczali H., *Újabb regesták... i. m.*, 794.

⁴⁹¹ Espesses levele XIII. Lajosnak, Hága, 1626. július 20. Ad, 54CP10, Fol. 167.

⁴⁹² A név valószínű torzulásából kiindulva e személy Kapornai Tornatoris (Esztergályos) Péter peregrinus lehetett, aki 1625. április 10-én iratkozott be Franekerben, 1626. június 21-én Leidenben, ahol még 1628. február 19-én is ott található. 1629 augusztusában érkezett haza Kolozsvárra. HERPEI J., *Adatok Bethlen Gábor gyulafehérvári academicum collegiumának előtörténetéhez = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.*, i. m., 239–272, idézett oldal: 267. Arról, hogy a fejedelem diplomáciai feladatokkal is megbízta az általa támogatott peregrinusokat, lásd: KOVÁCS K. A., *Bethlen Gábor külpolitikai törekvései... i. m.*

⁴⁹³ Espesses levele az udvarnak, Hága, 1626. augusztus 25. Ad, 54CP10, Fol. 202v.

⁴⁹⁴ François d’Aerssen levele Richelieu bíborosnak, Hága, 1626. szeptember 17. Uo, Fol. 214v. panaszkodik a Hollandia által kifizetett összegek nagyságáról többek között Bethlen Gábor részére.

⁴⁹⁵ GINDELY A., ACSÁDY I., *i. m.* 163–165. A dánok pénze a konstantinápolyi holland követ, Cornelis Haga amszterdami kereskedő fivérének, Joost Brasseren keresztül jutott el a Portára. A. H. DE GROOT, *The Ottoman Empire... i. m.*, 173, 318, 202. lj.

megpróbált kicsikarni némi kárpótlást portai követén keresztül. Már a Drégelypalánk alóli visszavonulását követően, Szécsényből megírta Césynek, hogy csodálkozik, a francia uralkodótól miért nem kapott semmilyen pénzbeli hozzájárulást.⁴⁹⁶ Később pedig – teljesen hiábavalóan – arra hivatkozott, hogy katonai diverzióját a Fornetti által vitt ígéretre alapozta és legalább egy kis összeg kifizetésére számít XIII. Lajostól.⁴⁹⁷

Portai és velencei diplomáciájában a fejedelem igyekezett eltitkolni a császárral megkötött pozsonyi békéjét, különösen a most már szövetségesnek számító Anglia és Hollandia követei előtt, de még Franciaország irányában is.⁴⁹⁸ Érvelését minden bizonnyal arra alapozta, hogy korábban arról tájékoztatta a Mansfeld hadseregével Erdélybe érkező dán és francia követeket, Joachim Mitzlaffot és Jean Drouart de Lezét, hogy pusztán fegyverszünetet kötött. Így például Drouart 1626. őszi jelentése arról tudósít, hogy bár a fejedelem békekötésre kényszerül a német seregek kimerültsége és az oszmán hadak téli pihenőre vonulása miatt, mégis sikerült meggyőzni, hogy csak fegyverszünetről állapodjon meg a császárral. A fegyverszünetet állítása szerint Bethlen hat hónapra tervezte, amely időszak alatt a tárgyalópartnerei teljesíthetik ígéreteiket, és ettől függően folytatja majd a háborút vagy köt békét.⁴⁹⁹ Míg Velencében Kornis János, addig a Portán Borsos Tamás és Keresztesi Pál képviselte a fegyverszünetről szóló álláspontot 1627 tavaszáig. A magyarországi hadjárat után Velencébe induló, ám útközben Boszniában elhunyt Mansfeld gróf kapitányai, mint például Leuwenstein, Peblis vagy Furenzo hasonló üzenet vittek Velencébe, illetve tárgyaltak az ottani angol követtel, Isaac Wake-vel arról, hogyan tudnák további harcra bírni Bethlen Gábort.⁵⁰⁰

A látszat fenntartása azonban lehetetlenné vált, amikor a portai követek megszerezték a békeszerződés szövegét. Ekkor a fejedelem azzal próbált érvelni, hogy a Bécsben publikált szöveg másolata hamis, és utasította portai követét, hogy mutassa be társainak a valódi

⁴⁹⁶ Bethlen Gábor levele Césynek, 1626. október 8. *Erdély és a harmincéves háború (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből), Első közlemény: A Párisi Bibliothéque Nationale-ból*, TT, 1891, 180.

⁴⁹⁷ Lásd a 431. lábjegyzetben hivatkozott levelet.

⁴⁹⁸ Césynek a fegyverszünetinek nevezett tárgyalásokról, illetve esetleges visszavonásokról 1626. december 14-én írt levelet. *Bethlen Gábor fejedelem levelezése... i. m.*, 357–358.

⁴⁹⁹ Drouart két jelentése, az első a hadseregmozgásokról szól és tévesen 1625. október 24-ei dátummal keltezték, míg a második, a fejedelem szándékairól szóló levél dátum nélküli. Ad, 11CP10, Fol. 662–664. Utóbbit kiadta: GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 431. Jean Drouart de Lezé Lotaringiából származó tanácsos, majd 1639-től a metzi püspökség helytartója, 1626. március 6-án nyerte el nemessége megerősítését II. Ferdinándtól. *Dictionnaire veridique des origines des maisons nobles ou anobles du Royaume de France [...], Tome premier*, Paris, 1828, 335. XIII. Lajos 1626. május 26-ai levelében tájékoztatta Mansfeldet, hogy mellé rendeli Drouart-t tájékoztató céljából. An, KK 1363, Fol. 363v–364r. Kolozsváron 1626 novemberében tartózkodott. JENEY-TÓTH Annamária, "... Urunk udvarnépe ..." i. m. 259.

⁵⁰⁰ Mindezekről a velencei francia követ, Haligre számolt be 1627. január 28-ai és február 12-ei levelében. Ad, 138CP44, Fol. 18, 33–34. Mind a francia, mind egyes velencei források Ferens néven említik Mansfeld egyik kapitányát, aki vélhetően azonos a Mansfeld végrendeletében erdélyi viszonylatban is említett Furenzóval. A kapitányok listáját és a végrendeletet közli: ÓVÁRY L., i. m., 220, 226–229.

változatot, amelynek pontjaiban – állítása szerint – Mitzlaffal egyetértésben állapodott meg. Ezen kívül ismét panaszkodott a hozzá érkező zsoldos hadak leromlott állapotáról, valamint a megelőző évekhez hasonlóan kérte az aktuális, szőnyi béketárgyalások hátráltatását a császár és a szultán között, illetve legerőteljesebben azt, hogy legalább háromhavi hadsegély összegét fizessék ki neki. Ha ezeket a követek teljesítik, a többi már rajta fog múlni.⁵⁰¹ A hadjárat újrakezdésére a valóságban azonban nem vállalkozhatott nemcsak az oszmán fél békevágya, hanem az angolok fizetéképtelensége miatt sem, amelyről az 1627 áprilisában hazatérő Quadttól már értesült.⁵⁰² Így a fejedelem tulajdonképpen sorsára hagyta azt a maroknyi hadsereget, amely a hozzá érkezőkből megmaradt és Sziléziában várta a hadjáratok felújítását.

Joachim Mitzlaff volt az, akinek a szász-weimari herceg halála után ezt a maradék hadseregét vezetnie kellett, és a herceg korábbi terveinek megfelelően 1627-ben törekednie egy sziléziai és morvaországi lázadás felszítására, valamint a dán hadműveletek Sziléziába való áthelyezésére. Ladislav Velen z Žerotinnal, továbbá az egykor a fejedelem követeként szolgáló Víckovával és a csehországi emigráció más tagjaival még 1627 júliusában is hiába várták Bethlen Gábor csatlakozását Opava környékén.⁵⁰³ E kérdés megoldására utazott Bethlen Gáborhoz brandenburgi rokonságának egyik tagja, Keresztély örgróf, egyben Magdeburg adminisztrátora, aki IV. Keresztély dán király üzenetét is tolmácsolta. Valószínűleg 1627. augusztus-szeptemberben tartózkodhatott Erdélyben, mivel július végén még Velencében volt, a visszaúton pedig több mint egy hónapig tartóztatták Belgrádban, mire december elején ismét Velencébe érkezett.⁵⁰⁴ Küldetése nem járt sikerrel: Bethlen Gábor a rajta keresztül a dán királynak küldött válaszában részletezte a hágai szövetséghez való csatlakozására tett erőfeszítéseit, azonban azt is kiemelte, hogy hónapokig nem tudott semmit az ez ügyben eljáró Quadtról, amikor Mansfeld és a weimari herceg hadai megérkeztek a Magyar Királyság hatáira. Hangoztatta a hozzá érkező seregek elégtelenségéről szóló véleményét és kifejtette, hogy mivel szövetségesei így magára hagyták, és követe sem tért még vissza, ezért rákényszerült a békekötésre.⁵⁰⁵ A Mitzlaff által vezetett sziléziai hadak így magukra maradtak: Mansfeld halála után Velencéből senki sem hozhatott támogatást nekik, illetve a fejedelem sem

⁵⁰¹ Bethlen Gábor portai követutasítása, külcím nélkül, 1627. július 7. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 444–445.

⁵⁰² ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezése... i. m.*, 68–69.

⁵⁰³ A weimari hercegnek a háború folytatását illető terveiről és a cseh-morva-sziléziai emigráció szerepéről az 1626–1627. évi hadjáratban lásd: J. V. POLIŠENSKÝ, *War and Society in Europe... i. m.*, 115–118. Bethlen a csatlakozást a Theodor Žerotin és Ehrenfried von Berbisdorf részére adott rezolúciójában utasította el. Fogaras, 1627. július 22. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 446.

⁵⁰⁴ Érintőlegesen beszámolnak újjáról Haligre és La Lane francia küldöttek Velencéből, elsősorban azt kiemelve, hogy visszatérésekor az örgróf és kísérete panaszkodott az erdélyi ellátás hiányosságaira, többek között a kevés borra. 1627. július 27. és december 11., 15. Ad, 138CP45, Fol. 82, 126, 133.

⁵⁰⁵ Lásd a 471. lábjegyzet hivatkozását.

volt hajlandó folytatni a háborút, ezért e töredék hadsereg jó része megadta magát Wallensteinnek, a lovasság pedig egészen a Balti-tengerig húzódott vissza.⁵⁰⁶ Mindez jól jelképezi, hogy a szövetséges hatalmak be nem váltott pénzbeli és katonai ígéretei, valamint a fejedelem disszimulációi miatt 1627-re a westminsteri szerződésben megfogalmazott együttműködés meglehetősen dicstelen véget ért.

A kudarcok mellett ugyanakkor megfigyelhető, hogy éppen az 1625–1626-os nyugat-európai követségei, valamint portai alkudozásai időszakában domborodott ki legmarkánsabban Bethlen Gábor fő külpolitikai célkitűzése, vagyis az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi státuszának minél előnyösebb meghatározása és védelmének államközi szerződésbe foglalt garantálása. Erre azonban nem minden áron törekedett, hanem csak abban az esetben, ha a meglévő, oszmán vazallus státuszához képest előnyösebb helyzetet érhetett volna el. Így a császár és a szultán vonatkozásában csak abban az esetben ragaszkodott volna Erdély mint „szabados fejedelemség” befoglalásához a gyarmati békébe, amennyiben egyik birodalom rá vonatkozó igénye sem lett volna rögzítve⁵⁰⁷ – ez a célkitűzése lehetetlennek bizonyult, hiszen mindkét birodalom jogot formált Erdély birtokára. A gyarmati béketárgyalások hátráltatására és felfüggesztésére tett kísérletei ugyanakkor lehetőséget biztosítottak számára, hogy mint a térségben hatalommal és befolyással rendelkező tényezővel számoljanak vele a Habsburg-ellenes hatalmak, és így annál szívesebben kössenek vele szövetséget. E szándék meglétéről a portai követek szoros együttműködése tanúskodik, amelynek során együttes erőfeszítéseikkel érték el, hogy a szultán engedélyezze a fejedelem hadra kelését, továbbá szövetségkötését a Habsburg-ellenes hatalmakkal. A nemzetközi szövetségben való részvétel ugyanis garantálta volna számára a császár elleni védelmét, valamint személye és erdélyi uralma befoglalását a jövőben univerzális békébe. A francia példa mutatja ugyanakkor, hogy a hangsúlyt nem a távoli békekötésbe való befoglalásra, hanem az imminens érdekeinek védelmére helyezte, amelyek nem nélkülözték az anyagi megfontolásokat sem. Így a számára előnytelenül alakuló francia tárgyalások miatt XIII. Lajos irányában nem köteleződött, nem is köteleződhetett el. A hágai szövetség tagjai viszont fenntartották számára a szövetségkötés, ezáltal állama és személye védelme és garantálása lehetőségét, amely végül a westminsteri szerződésben öltött testet – Bethlen Gábor és II. Ferdinánd békekötésével majdnem egy időben.

A minden oldalról kölcsönös csalódottsággal végződő 1625–1626-os események egyrészt kiváló képet adnak arról a szoros együttműködésről, amely a Habsburg-ellenes

⁵⁰⁶ J. V. POLIŠENSKÝ, *War and Society... i. m.*, 116–117.

⁵⁰⁷ GERGELY S., *Adalék „Bethlen Gábor és a Porta”... i. m.* 146–148.

hatalmak portai képviselői és az erdélyi követek között kialakult; másrészt egyszerre mutatják azokat a korlátokat, amelyeket az erdélyi külpolitikának, illetve Bethlen Gábornak nem sikerült leküzdenie leendő szövetségeseivel szemben. Ezek közül a földrajzi távolság csak az egyik, és talán még a legkönnyebben áthidalható volt. A fejedelemmel mint oszmán vazallussal szemben fennálló bizalmatlanságot mutatják viszont az anyagi és katonai feltételeit túlzónak tartó vélemények; az a hozzáállás, hogy az angol vagy a francia király védelmére nem tarthatott automatikusan igényt a császár elleni diverziójáért cserébe; és az a hatalmas anyagi és katonai energia befektetés, amelyet éppen ezen attitűdök miatt kellett megelőlegeznie, hogy a nemzetközi szövetségbe felvegyék, és amelyekért utólag szinte semmilyen pénzbeli kárpótlást nem kapott.

Bethlen Gábor csalódása mellett ugyanakkor kevésbé ismert, hogy az erdélyi fejedelem igyekezetei talán nem mentek teljesen veszendőbe. Erre éppen a francia viszonylat szolgáltat példát, és éppen abban a vonatkozásban, amely az erdélyi-francia tárgyalások végső szakaszában egyedülként megmaradt, vagyis hogy a fejedelem tudtával szülessen meg a jövődő békekötés. Bár a westminsteri szerződést csak 1627 februárjában ratifikálta IV. Keresztély dán király, már a Német-római Birodalomba küldött francia követ 1626. decemberi instrukciójában feltűnt az a pont, amely a Dánia és Bajorország közötti esetleges francia különbéke közvetítés kapcsán felhívta a figyelmet az erdélyi fejedelemre. Mégpedig Bethlen Gábor későbbi, a békefeltételekről szóló megállapodás utáni értesítését ajánlotta arra az esetre, ha a dán király a bajor tárgyalásokról informálni akarná a fejedelmet, nehogy utóbbi kiszivárogtasson valamit a császárnak.⁵⁰⁸

E meglehetősen pejoratív megfogalmazás két dologra mutat rá. Egyrészt arra, hogy a francia diplomácia elképzelhetőnek tartotta, hogy Dánia a szövetségesei tudta és beleegyezése nélkül kezdjen béketárgyalásokba – ebből a perspektívából a fejedelem eljárása nem tűnik olyannyira kirívónak, mint amennyire utólagos disszimulációja miatt a kortársak, főképp a hágai szövetség tagjai számára bizonyult. Másrészt pedig arra, hogy Bethlen Gábor érdekei végül már húsz évvel a veszfáliai tárgyalások előtt, 1626 folyamán megjelentek a nemzetközi porondon, és az egyik, a német ügyeket érintő békealkudozás előkészítése alkalmával a résztvevők számoltak azzal, hogy a békének legalábbis az erdélyi fejedelem tudtával kell megszületnie.

⁵⁰⁸ Henri de Gournay, Marcheville grófja instrukciói, 1626. december. An, KK1364, Fol. 423.

V. Fejezet

Bethlen Gábor és a „*fejedelmek társadalma*”

Ebben a fejezetben Bethlen Gábornak a személyes elismertetésére tett külpolitikai törekvéseit mutatom be. Mindezek célja az volt, hogy előnyös házasságpolitika és rokon kapcsalatok kiépítése révén, valamint az erdélyi fejedelmi címen kívüli egyéb titulusok megszerzésével és a Német-római Birodalomhoz kötődő retorikai elemek hangoztatásával minél jobban beilleszkedjen az európai „*fejedelmek társadalmába*.”⁵⁰⁹ A dinasztikus célok negatív felhanggal kísérésén kívül, az utóbbi időkig azoknak az országegyesítő tervvel való összefonódásán volt a hangsúly a fejedelem politikai motivációinak elemzésekor:

„Hatalomgyarapítás hadakozással vagy házassalással – a 16–17. századi uralkodó e főmotívumának érvénye alól Bethlen Gábor sem volt persze kivétel. Ebben az értelemben helytállónak tekinthetjük Szekfü Gyulának akár azt a

⁵⁰⁹ A kifejezést az alábbi műből vettem át: L. BÉLY, *La société des princes... i. m.*

fogalmazását is, amely szerint „Bethlen Gábor cselekedeteinek egyetlen rugója a dinasztikus érdek és önzés volt.” Ám nagy nyomatékkal kell hozzátennünk – Szekfű erről is szól, de elütő hangsúllyal –, hogy ez a hatalomgyarapítási cél Bethlennél egybeesett – objektíven is, tudatosan is – egy másik, a szó általános értelmében vett nemzeti céllal: a három részre darabolt ország legalábbis két részének újbóli egységével – az erdélyi fejedelemség és a királyi Magyarország egyesítésével.”⁵¹⁰

A dinasztikus külpolitika vizsgálatánál egyrészt le kell szögezni, hogy annak hangsúlyozása és a dinasztia túlélésének biztosítása teljesen természetes szempont volt a korszakban, a konfesszionális választóvonalakon túl is, hozzájárulva a szuverén uralkodóházak mögött lassan felszálló territoriális államok kialakulásához.⁵¹¹ A nemzetközi kapcsolatok története lényegében leírható az uralkodóházak és fejedelmek egymáshoz való viszonyával, amelynek során különösen a házasságok révén létrejövő dinasztikus szövetségek teremtették meg az uralkodók zárt világát: a fejedelmek társadalmát. A különböző rokonsági fokok, a ténylegesen birtokolt címek vagy a csak fenntartott területi igények eltérő megszólítások és címzések formájában pedig megjelentek a kapcsolattartásban, levelezésekben, ceremóniákban.⁵¹² Az újonnan megjelenő uralkodóházak pedig törekedtek saját legitimitásuk és nemzetközi elismerésük biztosítására.

Bethlen Gábor igyekezetei a fejedelmek társadalmába való belépésére tetten érhető második felesége kiválasztásának külpolitikai szempontjai mentén, hiszen a saját származásánál jóval előkelőbb családok nőtagjai megkérésével személyes elismerését igyekezett növelni. E témakörhöz sorolható még azoknak a vágyott vagy ténylegesen elért címeknek a megszerzésére, továbbá elismertetésére irányuló nagyszabású tervei és törekvései, amelyek szintén hozzájárultak (volna) személyes elismerésének növeléséhez, mint például a cseh vagy a magyar királyi, illetve a Német-római Birodalom fejedelme cím. Házasságpolitikájának mélyebb vizsgálata ugyanakkor azt mutatja, hogy a fejedelemnek végül mégis le kellett mondania a Bethlen családot illető dinasztikus vágyairól, miközben egyes címeit vagy megszólításait inkább csak a retorika szintjén tudta hasznosítani. Francia és angol kapcsolatai alakulásának végső összevetése Bethlen Péter peregrinációja apropóján azonban árnyalja a többnyire negatív képet annyiban, hogy véleményem szerint Franciaország szempontjából valóban megtörtént a Bethlen név szimbolikus elismerése, így legalább részlegesen megvalósulhatott a fejedelem belépése az európai fejedelmek társadalmába.

⁵¹⁰ PACH Zsigmond Pál, *Bethlen Gáborról, születésének 400. évfordulóján = Tudományos ülészak Bethlen Gábor születésének 400. évfordulója alkalmából... i. m.*, 660. Kiemelés a szerzőtől.

⁵¹¹ L. BÉLY, *L'art de la paix... i. m.*, 123.

⁵¹² Uo., 8–9. Uő, *La société des princes... i. m.*, 10.

V. 1. Házasságpolitika és rokonsági kapcsolatok kiépítése

A dinasztikus külpolitika talán legmeglepőbb húzásának tartható Bethlen Gábor esetében, hogy 1623 nyarán megkérte II. Ferdinánd Cecília Renáta nevű leányát. Mindez kiegészült azzal, hogy adott esetben a fejedelem vállalt volna egy, a török kiűzésére irányuló összefogásban való részvételt is. A magyar historiográfia jórészt elterelő hadműveletként értelmezte e megkeresést, hogy a fejedelem elaltassa a császár figyelmét közvetlenül a készülő hadjárata megindítása előtt.⁵¹³ Kétség kívül ez a haszna is megvolt e követségnek, azonban az elhúzódó alkudozások arra engednek következtetni, hogy egyéb megfontolások is állhattak a háttérben. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a II. Ferdinánddal folytatott házasságpolitikai tárgyalások mögött bemutassam, milyen, a korszakban zajló hatalmasabb folyamathoz csatlakozott volna Bethlen Gábor a katolikus oldalra való átállással és a török kiűzésére vonatkozó terveivel. Ez pedig nem volt más, mint a Gonzaga Károly, Nevers hercege⁵¹⁴ által alapított, és az 1610-es évek vége óta a katolikus európai udvarokat megmozgatni igyekező kereszties mozgalom, az *Ordo Militiae Christianae* megjelenése és törökellenes tervei. A rend történetének rövid felvázolása után kitérek arra a néhány kapcsolódási pontra, amelyek sejtetni engedik, hogy a fejedelem legalábbis tudhatott a Balkán felszabadítását célzó összefogás tervéről, és amelyek így időlegesen kiválthatták részéről a Habsburg házhoz közeledő külpolitikai lépéseket.

Gonzaga Károly az utolsó bizánci császárokat adó Palaiologosz házból származott nagyanyjának, Palaiologosz Margit, Montferrat grófnéjának harmadszülött fián, Gonzaga Lajoson keresztül, aki 1549-ben állt francia szolgálatba. Utóbbi felesége Klevei Henriett lett,⁵¹⁵ aki által Nevers később a jüllich-klevei örökösödési viszályba is beleszólhatott volna, ha IV. Henrik nem tiltotta volna meg neki jogai érvényesítését. A szerteágazó ősökkel rendelkező hercegi leszármazott kereszties céljai eredetileg csak azután fogalmazódtak meg, hogy 1609-ben a görög Mani-félszigetről (Μάνη) mint jövőbeli szuverénjüket keresték fel, hogy a Morea

⁵¹³ Hadtörténeti szempontból legalábbis ezt hangsúlyozza: BÁNLAKY J., *i. m.*, 348–349. Mindemellert a császári udvarnak már 1623 elején tudomása volt Bethlen Gábor sziléziai katonai terveiről. Levelek Dietrichstein bíborostól, illetve számára, 1623. január-június, 1623. március 4, 23. *Documenta Bohemica... i. m., III.*, 163, 165.

⁵¹⁴ A francia arisztokráciában elfoglalt helyéről, továbbá későbbi szerepéről mantovai herceggént lásd: Ariane BOLTANSKI, *Le pouvoir en partage: Les litiges entre le duc de Nevers et le gouvernement monarchique (1614–1617)*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1/46(1999), 117–145. Giancarlo MALACARNE, *Morte di una dinastia: da Carlo I a Ferdinando Carlo, 1628–1708 (I Gonzaga di Mantova: una Stirpe per una Capitale Europea, vol. 5., I Gonzaga-Nevers)*, Modena, 2008.

⁵¹⁵ *Uo.*, 84, 92.

térségének felszabadítása után ezen egykori görög-bizánci területek uralkodója legyen. A hízelgő és nagy reményekkel kecsegtető küldetést Nevers hercege elvállalta, és az 1610-es években a Balkán ortodox egyházi szereplőin keresztül titkos tárgyalásokat folytatott a tágabb régió lakóinak fellázításáról és egy montenegrói partraszállásról, amely után Konstantinápoly elfoglalását mintegy nyolc hónappal később tervezték elérni, számítva Moldva és Havasalföld átállítására is. Mindez természetesen csak a katolikus uralkodók hathatós anyagi és katonai támogatását élvezve valósulhatott volna meg, így célszerűnek látszott keresztes háborúként hozzá látni a hadjárat megszervezéséhez.⁵¹⁶ Noha a keresztes háború az egyház civilizációs küldetésének tűnik, végül inkább Nevers-nek és francia egyházi szövetségeseinek: Richelieu bíborosnak, François Leclerc du Tremblay kapucinus szerzetesnek (ismertebb nevén Père Josephnek), valamint Denis de Marquemont lyoni érsek, vatikáni francia követnek kellett a pápai udvar meggyőzéséről gondoskodniuk, miután a francia udvar jóváhagyta terveiket.

A *Militia Christiana*, francia nyelven *Milice chrétienne* nevű lovagrend Párizsban alakult meg 1618 augusztusában, hosszas franciaországi és pápai udvarbeli egyeztetések után. Nevers, valamint Michael Adolf von Althan⁵¹⁷ és Gian Battista Petrigiani-Sforza⁵¹⁸ a rend keleti ágának alapjait Olmützben rakták le november 17-én. A rendalapító francia főnemes pedig 1619. március 8-án avatta fel a keleti ág 21 lovagját Habsburg Mátyás német-római császár és Ferdinánd főherceg jelenlétében, akik így megkapták a rend keresztjét és gallérját.⁵¹⁹ Tagságát színes társaság alkotta, akiknek többsége már korábban részt vett a török ellenes harcokban: ilyenek voltak Nicolae Pătrașcu és Radu Șerban elűzött havasalföldi vajdák;⁵²⁰ a lengyel Samuel Korecki herceg, aki sógorát, Alexander Movilă moldvai vajdát támogatva esett török fogságba 1615-ben, ahonnan 1617-ben szabadult;⁵²¹ vagy Homonnai Drugeth György.⁵²²

⁵¹⁶ A keresztes tervekről részletesen lásd: Gustave FAGNIEZ, *Le Père Joseph et Richelieu, Tome I., Le projet de croisade (1616–1625)*, Paris, 1889. G. TONGAS, *Les relations de la France avec l'empire ottoman... i. m.*, 53–63.

⁵¹⁷ MOLNÁR Antal, *Végyvár és rekatolizáció: Althan Mihály Adolf és a magyarországi katolikus restauráció kezdetei = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, 2005, 390–398.

⁵¹⁸ Fivérével, Bernardinóval külön lovagrendet hoztak létre 1618-ban, ennek alapító okiratát lásd: *Capitoli per la Fondazione della nuova Militia De' Cavalieri da erigersi sotto il Titolo della Beatissima Madre di Dio, e Sotto la Regola di S. Francesco d'Assisi [...]*, In Perugia [...], 1618.

⁵¹⁹ Carl GÖLLNER, *Beziehungen rumanischer Wojewoden Radu Serban, Nicolae Patrascu und Gaspar Gratiani zur Milice Crétienne*, Revue des Etudes Sud-Est Européennes 6(1968), 71–83. Olivier CHALINE, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620): un mystique chez les guerriers*, Paris, 2000, 323–324. G. MALACARNE, *Morte di una dinastia... i. m.*, 103.

⁵²⁰ C. GÖLLNER, *Beziehungen rumanischer Wojewoden... i. m.*

⁵²¹ A moldvai trónharcokról és az abban résztvevő lengyel és francia nemesekről, köztük az ekkor még Montespín néven szereplő, később Bethlennél járó Montalto moldvai katonai tevékenységéről lásd: Emmanuel ANTOCHE, *Le gentilhomme lorrain Charles de Joppecourt et l'histoire de la principauté de Moldavie dans la deuxième décennie du XVIIe siècle = Combattre, gouverner, écrire: études réunies en l'honneur de Jean Chagniot*, Paris, 2003.

⁵²² BORBÉLY Z., *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom... i. m.* Uő., *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon... i. m.*, 203. Homonnai két levele Neversnek megtalálható, Bécs, 1618. július 17. és Ungvár, 1618. novemberi dátummal: BnF, Ms. fr. 4703, Fol. 15, 89.

A Nevers-rel folytatott, elsősorban lengyelországi levelezések részletei⁵²³ ugyanakkor azt is sejtetik, hogy a lovagrend szabályzatának kidolgozása, valamint ennek pápai jóváhagyása egy darabig még a levegőben lógott. Végül XV. György pápa és II. Ferdinánd 1621-ben erősítették meg a rendet, továbbá fennmaradt egy VIII. Orbántól származó, 1623. február 12-ei dátummal kiállított bulla is ez ügyben, amely nyomtatásban egy évvel később jelent meg.⁵²⁴

Az *Ordo Militiae Christianae* legmerészebb célkitűzése az Oszmán Birodalom által elfoglalt balkáni és görög területek, valamint Konstantinápoly felszabadítása volt az európai hatalmak összefogásával és anyagi támogatásával. A küldetés természetesen lehetetlennek bizonyult nem csak a harmincéves háború által okozott ellenségeskedés miatt, hanem általánosabb okból is. A korszakban ugyanis a keresztény felekezeti megosztottság és az európai államok közötti, egyébként is jelen lévő konfliktusok, valamint az oszmánokkal való mindennapi kapcsolatok szorosabbá válása évszázadokig lehetlenné tette a török elleni keresztes harcot.⁵²⁵ Példaként elég csak az Oszmán Birodalommal hagyományosan jó viszonyt ápoló francia politika viszonyulását megvizsgálni a lovagrend célkitűzéseire. Kezdetben Nevers eltitkolta terveit Franciaországban, majd a későbbiekben éppen azokat a spanyolpárti minisztereket bizonyult lehetetlennek meggyőzni akár még a pápai nuncius segítségével is, akik közül néhányan maguk is szép hasznot húztak a levantei kereskedelemről.⁵²⁶ A konstantinápolyi posztját – feszült politikai helyzetben – újonnan elfoglaló Césy grófjának pedig egyenesen az volt a feladata, hogy a szultán előtt enyhítse a lovagrend létrejöttéről szóló híreszteléseket, illetve XIII. Lajos érintettségét, mondván, a szövetség csak a keresztény uralkodók közötti barátság megerősítésére szolgál.⁵²⁷

Másrésről viszont a lovagrend tagjainak szerteágazó célkitűzései alapján az is megállapítható, hogy a széttöredezett keresztény egység korszakában továbbra is vonzó maradt az oszmánok elleni harc eszméjének fenntartása, amely a nem szuverén fejedelmek részéről akár belépő lehetett a fejedelmek társadalmába vagy éppen területi törekvéseik

⁵²³ Elsősorban a több generációra visszamenő nemesi származás kritériuma körül folyt a vita, hiszen anélkül számos tagot, például az alapító Petrignani-Sforzákat, vagy Radu Şerbant is ki kellett volna zárni. Jellegetesen lásd a rend keleti ágának lovagjai által írt levelet Nevers-nek, Bécs, 1619. december 31. BnF, Ms. fr. 4703, Fol. 104–105.

⁵²⁴ G. MALACARNE, *Morte di una dinastia... i. m.*, 98–103. A Nevers és a Petrignani-Sforzák közötti viszály miatt az 1623-as bulla utóbbiak helyett már Nevers rokonát, Gonzaga VI. Ferdinánd mantovai herceget nevezte meg az olasz alapítók között.

⁵²⁵ Erről bővebben lásd: Géraud POUMARÈDE, *Pour en finir avec la Croisade: Mythes et réalités de la lutte contre les Turcs aux XVI e et XVII e siècles*, Paris, PUF, 2004. Henry LAURENS, John TOLAN, Gilles VEINSTEIN, *L'Europe et l'Islam: Quinze siècles d'histoire*, Odile Jacob Histoire, Paris, 2009.

⁵²⁶ G. FAGNIEZ, *Le Père Joseph et Richelieu... i. m.*, 14, 28–29. Ugyane kiadvány a herceg meghíúsult spanyol- és lengyelországi terveit is részletezi.

⁵²⁷ G. TONGAS, *Les relations de la France avec l'empire ottoman... i. m.*, 20.

legitimációjához. Így a résztvevők küldetésének keresztes jellege a vizsgált időszakban államalkotó jelentéssel is bővült, mivel a lovagrend tagjai közül többen is különböző fejedelemségekre pályáztak. Ilyen volt például Nevers utópisztikus küzdelme a bizánci császári trónért, amely a későbbiekben – jóval szerényebben és realiztikusabban – a mantovai örökösödésre szelídült, Radu Şerban törekvése elvesztett havasalföldi vajdasága visszanyerésére, vagy Homonnai Drugeth György erdélyi reményei és Bethlen-ellenes hadmozdulata 1619-ben. Bár nem tartom valószínűnek, hogy Bethlen Gábort olyannyira motiválta volna önmagában a hitetlenek elleni harc, hogy pusztán vallási okokból kezdjen bele – mint látható, ez a többiekre sem jellemző –, de a megfelelő körülmények között, a császár támogatásának biztosításával, rokonságának elnyerésével és egy vele kötött megállapodás alapján, egy törökellenes harc vélhetően legitimálta volna a visszafoglalt területek feletti uralmát, a korszakban 'politikailag korrekt' módon. Ahogyan látható volt, hasonlóan működött volna a nagyszombati szerződés titkos záradéka is, amely szabályozta az esetlegesen visszafoglalandó területek feletti osztozkodást a császár és a fejedelem között.

1623–1624 folyamán, Bethlen Gábor második hadjáratának előkészítése, lefolytatása és lezárására során dinasztikus külpolitikája részben ezzel a keresztes jelleggel bővült, amikor a házasságról szóló alkudozásai keretében maga is felajánlotta erejét a török kiűzésére. 1623 nyarán sógorán, Károlyi Mihályon, majd 1624 februárjában és 1625 áprilisában Kamuti Farkas és Bornemisza László követein keresztül tette meg újra és újra ajánlatait Cecília Renáta főhercegnő kezének elnyerésére. Az eredetileg Esterházy Miklós által közvetített proposíciói többek között előre vetítették esetleges katolizálását, közvetítették a török elleni küzdelemre való ajánlkozását és támogatását a császár fiának magyar királlyá választására. Ígérete szerint Erdélyt a koronával akár még életében „*inkorporálja*”, unokaöccsét pedig ezen túl Bécsben nevelteti.⁵²⁸ II. Ferdinánd – részben időhúzás céljából – a spanyol Habsburgok véleményét is kikérte az ügyben, akik Bethlen katolizálása és fiú utód nélküli elhunytával felesége javára történő végrendelkezése esetén támogathatónak tartották a frigyet.⁵²⁹ A bécsi udvar és annak magyar tagjai azonban nem hittek a fejedelem őszinteségében, és erről Bethlennek a szinte közvetlenül az ajánlatai megküldése után elindított második hadjárata sem győzte meg őket különösképpen. Pázmány Péter különösen ellenezte, hogy a császárt megtámadó fejedelem kéréséről egyáltalán szó essen, amíg az hadaival vissza nem vonul, majd az udvar sem a hadjárat

⁵²⁸ *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, II... i. m., 32–35.*

⁵²⁹ *Uo.*, 208–209.

után, sem az 1624. tavaszi béketárgyalások keretében megismételt ajánlatot nem fogadhatta el,⁵³⁰ sem pedig az 1625 elején keltet.

Az alábbiakban néhány olyan momentumot mutatok be feltételes módban, amelyek alapján elképzelhető, hogy Bethlen Gábor tudott a Nevers hercege és a *Militia christiana* lovagrend más tagjai által megindítani szándékozott kereszties hadjárat előkészületeiről, és amelyek befolyásolhatták a császári családhoz való közeledésében és ajánlkozásában a török kiűzésére. Az első ilyen kapcsolódási pont visszautal Matthias Quadtnak a III. fejezet végén bemutatott feltételezett szolgálatvállalására Mansfeld hadseregében, amelynek köszönhetően a fejedelem naprakész információkkal rendelkezhetett a nyugat-európai eseményekről. Miközben a sors iróniájaként a buzgó katolikus Nevers hercegének, egyben Champagne tartomány kormányzójának volt a felelőssége e terület védelme és a Mansfelddel való kapcsolattartás, amelyet 1622 legelejétől kezdve Montereau nevű emberén keresztül látott el, a herceg nem felejtkezett el a *Militia christiana* lovagrend célkitűzéseiről sem. Ennek jegyében már 1619-től fogva saját anyagi forrásait sem kímélve rendelte meg őt, ágyúkkal felszerelt gálya építését a hollandoktól, hogy azokon a vágyott kereszties sereget a keleti hadszíntérre szállíthassa.⁵³¹ A nagyszabású tervekből természetesen semmi nem valósult meg: a hajókat 1623 második felében arra használták, hogy a Kelet-Frízföldön berendezkedett Mansfeld alól dezertáló és végső nyomorukban tengődő francia zsoldos katonákat visszaszállítsák velük Franciaországba, majd a gályák az 1625-ben kezdődő, hugenottákkal vívott polgárháborúban veszttek oda végleg.⁵³² Mindebből azonban feltételezhető, hogy a Franciaországot és Hollandiát Mansfeld szolgálatában, illetve esetenként Montereau társaságában járó Quadt révén Bethlen Gábornak 1623 nyarára már tudomása lehetett a flotta elkészültéről és annak szándékolt felhasználásáról egy lehetséges kereszties háborúban. Mindez pedig időben is egybeesik első ajánlkozásával egy közös, törökellenes háború indítására a császárral.

A fejedelem a fentieknél részletesebb információkat szerezhetett 1624 legelején a Balkán felől visszatérő velencei és konstantinápolyi követeitől, Hatvani Istvántól és Toldalagi Mihálytól, akik a IV. fejezetben részletezett módon igyekeztek megnyerni a posztjára igyekvő aleppói francia konzult, Louis Gédoynt Bethlen ügyének. Gédoynt útínaplója az alábbi érdekes megfigyeléseket örökítette meg az utókornak:

⁵³⁰ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570-1637*, Budapest, Franklin, 1886, 143–150.

⁵³¹ 1619 és 1623 közötti velencei követjelentések alapján részletezi: G. FAGNIEZ, *Le Père Joseph et Richelieu... i. m.*, 54.

⁵³² *Uo.*, 154, 159. A lehetetlen helyzetbe került franciákról Benjamin du Mourier d'Aubery hágai francia követ jelentései is megemlékeznek. BnF, Ms. fr. 15959.

„Ami a többi illeti, mióta Belgrádban vagyok, óvatosan eltitkoltam, hogy a kereszténységben liga készülődik a török ellen ezen a tavaszon; megfejtett leveleket találtam ragusai vendéglátóm asztalán, aki az összeesküvést itt helyben szövi és akit Matteo Sturanninak⁵³³ hívnak. A levelekből megtudtam, hogy a pápa, a császár, a spanyol király (Savoyai Filibert herceg vezetésével, aki a hajói kapitánya), a lengyelek, a [toszán] nagyherceg és Nevers úr szervezkednek az újonnan fellázadt sidoni⁵³⁴ pasával, Fakhr al-Din emírrrel,⁵³⁵ és hogy egész Szerbiának és Boszniának fel kell lázadnia, ha a liga megjelenik. Számos álcázott szerzetes járja a vidéket titokban prédikálva és vigaszt nyújtva a népnek, amely nagy odaadással lelkesedik; még egy álruhás jezsuita is tartózkodik a házban, amelyben lakom, aki ügyes ember, és hat hónapja érkezett ide. Mindent titkolnak előlem, de ahhoz eleget látok, hogy Önt biztonsággal tájékoztathassam a terveik felől, még ha nem is értem, hogy hol találkoznának egy ekkorára tervezett hadsereggel, mint ahogyan azt sem tudom megítélni, honnan és mely vidékekről jöhetnének ennyien a kereszténységből.”⁵³⁶

Mint a fentiekből kiderül, egy balkáni partraszállás terve ezek szerint még 1623–1624 fordulóján is napirenden volt a *Militia christiana* lovagrend tagjai és az általuk lelkesített hódoltsági missziós atyák részéről. Külön fel kell hívni a figyelmet a belgrádi ragusai kereskedő, Matteo Sturanni személyére, akinél Gédoyne lakott, és akinek házában audiencián fogadta az erdélyi követeket. A Habsburg diplomáciában titkos levelezőként működő Sturanni egyben Althan gróf, a *Militia* keleti ága fejének leghűbb embere is volt annak hódoltsági kapcsolatrendszerében, így a gróf főképp tőle szerezte a törökökkel folytatott tárgyalásaihoz nélkülözhetetlen információkat. 1626-ban Rómába is elküldte, hogy a néhány évre visszanyúló budai rabkiváltó missziójának pápai megerősítést szerezzen.⁵³⁷ Gédoyne útinaplójának részlete fényt vet arra, esetenként valójában mennyire 'titkosan' is működhetett e titkos levelező, aki

⁵³³ Belgrádi ragusai kereskedő, 1624-től a Habsburg diplomácia titkos levelezőként alkalmazta. Belgrádi kereskedők levele Ferdinand Albernek Rómába, 1613. március 27. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1., 1609–1616*, sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály et al., Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1, szerk. KESERŰ Bálint), 85–86. HILLER I., A „Titkos Levelezők”... i. m., 211.

⁵³⁴ Sidon egykori főnóciái város, a szíriai Damaszkusz fő kikötője. *Universal Geography, Or, a Description of All the Parts of the World on a New Plan [...]*, by M. MALTE-BRUN, Vol. II., London, 1822, 137.

⁵³⁵ A pasa 1632-ben újra fellázadt és ismét a francia király, valamint a toszkán nagyherceg segítségét kérte. Peter N. MILLER, *Peiresc's Mediterranean World*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 2015, 281.

⁵³⁶ „Au reste, j'ai subtilement découvert depuis que je suis à Belgrade qu'il y a ligue faite en chrétienté pour entreprendre dans ce printemps sur l'état du Turc; j'ai trouvé lettres déchiffrées sur la table de mon hôte Ragusais qui trame ici l'entreprise et s'appelle Mathieu Sturanni, par lesquelles j'apprends que le Pape, l'Empereur, le roi d'Espagne (par la conduite du Prince Philibert de Savoie, général de ses galères), les Polonais, le grand Duc et M. de Nevers, sont de l'entreprise par intelligence qu'ils ont avec l'Emir Facardin, Pacha de Seyde, nouvellement révolté, et que toute la Servie et la Bosnie se doivent soulever sitôt que la ligue paraîtra. Il y a quantité de moines déguisés en ce pays qui vont prêchant et confortant les peuples sous main, lesquels s'animent avec grande dévotion; même, il y a un jésuite travesti dans la maison où je suis, qui est très habile homme et grandement accort, lequel y est venu depuis six mois. Ils me cachent tout, mais j'en vois assez pour vous pouvoir certainement avertir de leurs desseins, encore que je ne puisse comprendre où se doit donner le rendez-vous d'une armée qu'ils veulent si grande, ni juger d'où, ni de quelle part peuvent venir telles forces prises en la Chrétienté.” Gédoyne levele Puyzieux-nek, Belgrád, 1624. január 26. *Journal et correspondance de Gédoyne...* i. m., 47.

⁵³⁷ MOLNÁR A., *Végvár és rekatolizáció...* i. m., 396. Althan és két jezsuita társa, Vásárhelyi Dániel és Bastelieus János először 1623-ban mentek Budára. Ennek a rabszabadító útnak a beszámolóját lásd: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, II. kötet, 1617–1625*, sajtó alá rend. BALÁZS Mihály et al., Szeged, Scriptum, 1990, 411–413.

vagy gondatlanságból, vagy a tervek irreális és megvalósíthatatlan volta miatt hozzáférhetően hagyta a már dekódolt levelezését. Mindezek alapján azt is elképzelhetőnek tartom, hogy nem csak Gédoy, hanem akár Hatvani és Toldalagi is gond nélkül hozzáférhettek e befolyásos személy és a *Militia* terveihez Sturanni házában. A készülődés jeleit azonban – Gédoyhoz hasonlóan – minden biztonnal észrevették és jelentették Bethlen Gábornak.

A fejedelem figyelmét ezeken kívül felkelthették Althan gróf komáromi igyekezetei 1624 második felében, amikor Szent Mihály napján ünnepélyes külsőségek között felállította a lovagrendet Komáromban. Egyben egy tervezetet is beadott II. Ferdinándnak, amely szerint Magyarország rekatolizációját egy fegyveres testület segítségével lehetne végrehajtani. Továbbá katolikusokból álló hadsereg toborzására és Komáromban való letelepítésére tett ígéretet, amennyiben a király kinevezi várkapitánnyá – amelyre azonban nem került sor.⁵³⁸

Összességében e több irányból jövő, de egy irányba mutató információk véleményem szerint befolyásolhatták a második hadjárata után a protestáns blokk tagjaiból kiábrándult fejedelmet abban, hogy huzamosabb időn keresztül a katolikus oldal felé tapogatózzon. Ennek végső – bár a brandenburgi házassági terv mellett végül jelentéktelennek bizonyuló – záróakkordja volt, amikor 1625 folyamán a bécsi udvar Cecília Renáta helyett más hercegnőket ajánlott Bethlen Gábor figyelmébe, mint például toszkánaiakat vagy egy modenait.⁵³⁹ Ezt követően a spanyol Habsburgok tudta nélkül a császárné, Gonzaga Eleonóra javaslatára⁵⁴⁰ annak rokonságából a nevers-i hercegnőt is szóba hozták. Utóbbi nem lehetett más, mint Gonzaga Lujza Mária, Nevers hercegének legidősebb leánya. Későbbi sorsa a magyar történettudomány számára ismert lehet annyiban, hogy amikor 1646-ban IV. Ulászló lengyel király felesége lett – egyébként annak első felesége, Habsburg Cecília Renáta halála után – a Lengyelországba kísérésével megbízott Renée du Bec, Guébriant marsall özvegye hazafelé

⁵³⁸ MOLNÁR A., *Végvár és rekatolizáció... i. m.*, 395. A tervezetet lásd: VANYÓ Tihamér Aladár, *A Bécsi Pápai Követség Levéltárának iratai Magyarországról, 1611–1786*, Budapest, 1986, 434–437. (E forráskiadvány szerint 1630 körül kelt a memorandum.)

⁵³⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VIII. 1621–1629*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1882, 50. FRAKNÓI V., *Pázmány Péter és kora, II... i. m.*, 112–115.

⁵⁴⁰ "Non prima di questa settimana ho saputo, che l'Imperadore segretissimamente ad istanza dell' Imperatrice, con il consiglio del Principe d'Echembergh, ha proposto al Gabor il Matrimonio della figlia del Duca di Niuers, come parente di S. M.tá, ne sin adesso dal Gabor ci é risposta. Mi si dice, che l' Conte d'Ossona ha fatto gran doglienze per simiol proposta, massime fatta senza sua saputa, e che li sia stato detto per acquietarlo, che l'Duca di Niuers é stato sempre devoto alla Casa d'Austria, contro la quale mai ha militato, ne meno suo Padre, e dovendo succedere nel Ducato di Mantoua, esser bene obligarselo maggiormente, e renderselo piu devoto. Se l' sopradetto Matrimonio sará escluso dal Gabor, se li proporrá quello di Bada, quale in questa Corte si stima assai pou a proposito per gl'interessi dell' Imperadore, e Casa d'Austria, e l'eta della Principessa é piu proportionata p el Gabor havendo 30 anni in circa, et essendo bellissima." Carlo Carafa pápai nuncius jelentése, Bécs, 1625. május 31. Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 6948, nr. 102. Hálásan köszönöm Martí Tibornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a forrást.

tartva Pozsonyt is útba ejtette,⁵⁴¹ majd I. Rákóczi György lednicei birtokán szállt meg, azonban találkozni nem tudott vele.⁵⁴²

Visszatérve Bethlen Gáborra, 1625 májusában, vélhetően már pusztán időhúzás céljából a fejedelem annyiban engedett a császári udvartól jövő kitérő válasznak, hogy legalább a nevers-i hercegnő iránt mutatott némi érdeklődést, és kérte arcképe megküldését II. Ferdinándtól. Miközben azonban utóbbi a mantovai herceg közvetítésével alkudozásokba bocsátkozott Nevers-rel, addig Bethlen már előkészítette azt az ünnepélyes követséget, amelynek feladata volt utoljára, immár nyíltan megkérni Cecília Renáta főhercegnő kezét Bécsben, majd elutasító válasz esetén onnan továbbmenve a brandenburgi választófejedelem udvarában annak nővérét, Katalint elnyerni.⁵⁴³ Mielőtt azonban rátérnék a végül megvalósult brandenburgi házasság külpolitikai vonatkozásaira, talán érdemes annyit megjegyezni, hogy a fentiek ismeretében a fejedelem valószínűleg nem véletlenül a nevers-i hercegnő iránt mutatott legalább látszólagos érdeklődést. Ez alapján valószínűleg az a vélekedés is téves, miszerint Thomas Roe igyekezetei és felvilágosítása térítette volna el a fejedelmet az utóbbi házassági ajánlattól,⁵⁴⁴ hiszen véleményem szerint a vizsgált években Bethlen bőven tisztában lehetett azzal, ki volt Nevers hercege és milyen keresztes terveket szövögetett. Ráadásul Bethlennek ez az utolsó elterelő húzása egybeesett az Althan gróf részvételével, 1625 tavaszán zajló, már ismeretett gyarmati béketárgyalásokkal. Így tehát az Erdélyi Fejedelemségnek a császár általi elismertetésére tett kísérletével párhuzamosan Bethlen Gábor még egy utolsó próbát tett saját, személyes elismerésének növelésére is, Cecília Renáta végső, ünnepélyes és nyilvános megkérésével.

Kovacsóczy István kancellár és Mikó Ferenc kincstartó bécsújhelyi tárgyalásai azonban még ez alkalommal is a császári család elutasításával találkoztak, amelynek fájdmát II. Ferdinánd a *Serenissimus* címnek a fejedelem részére történő megadásával igyekezett enyhíteni – a külföldi követek nem kis rosszállása mellett. A császár azzal védekezett, hogy magyar királyként tüntette ki Bethlent a címmel.⁵⁴⁵ A fejedelem pedig a császári kegy e megnyilvánulását nem átalotta a konstantinápolyi rezidens követek orra alá dörgölni Balásházi

⁵⁴¹ A szakirodalomban az első „követnőnek” („ambassadrice”) nevezett Guébriant marsallné útjáról a kíséret egyik tagja kortárs beszámolót közölt: Jean LE LABOUREUR, *Histoire et relation du voyage de la reine de Pologne et du retour de Madame la Maréchalle de Guébriant, Ambassadrice extraordinaire et Surintendante de sa conduite*, Paris, Vve J. Camusat, 1648. Lásd még : L. BELY, *L'art de la paix... i. m.*, 213–224.

⁵⁴² I. Rákóczi György levele Guébriant marsallnének, Várad, 1646. június 4. SZILÁGYI S., *Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia... i. m.*, 361.

⁵⁴³ FRAKNÓI V., *Pázmány Péter és kora, II... i. m.*, 115–116.

⁵⁴⁴ ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezései... i. m.*, 58.

⁵⁴⁵ FRAKNÓI V., *Pázmány Péter és kora, II... i. m.*, 117. Bethlent a szövetségesei már kezdettől ezzel a megszólítással illették, például Hohenlohe gróf vagy Pfalzi Frigyes a neki írott leveleiben. *Cancellaria Secreta Anhaltina [...]*, hrsg. Wilhelm JOCHER, 1621, 111. ODLOŽILIK, *i. m.*,

kapitliha révén, hogy azok lássák, milyen szoros barátságban van II. Ferdinánddal. Mindez jó szolgálatot tehetett éppen akkor, amikor Bethlen Gábor a leendő szövetségeselek hidegségével találkozott az előző fejezetben részletezett, 1625 nyarán betejesztett hadba lépési feltételei elutasítása után.⁵⁴⁶

A császár iránti barátság fentebb részletezett megnyilvánulásai – mint láttuk – azonban jórészt csak a külső körülmények együttállásának köszönhetően jutottak ilyen egyértelműen kifejezésre. A protestáns oldalhoz való közeledés jegyében ugyanis már 1624 óta folyamatban volt a brandenburgi házasság előkészítése is. E dinasztikus kapcsolat kialakításához vezető követségeket, annak külpolitikai vonzatait, különösen a császári, lengyel és svéd oldalról,⁵⁴⁷ továbbá a Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin kassai menyegzőjének ceremoniális részleteit⁵⁴⁸ a korábbi kutatás már jórészt megvilágította. Az alábbiakban ezért csak néhány, a francia forrásokból származó adalékot, megjegyzést szeretnék tenni a témában, aláhúzva Bethlennek a fejedelmek társadalmába való belépésére tett, végül igencsak aránytalannak bizonyuló igyekezeit.

Mindamellet, hogy a világraszóló esküvőről készült német nyelvű kiadványt franciára⁵⁴⁹ is lefordították és néhány egyéb tudósításnak⁵⁵⁰ köszönhetően a francia nyelvterületen is hírt kaphattak az olvasók az eseményről, a francia diplomáciai forrásokban csak egy helyen található rövid reflektálás a dinasztikus házasság lehetséges következményeire. Mégpedig a hágai francia követ, Espesses jegyzett meg röviden annyit, hogy „*ami Gábor esküvőjét illeti a brandenburgi választófejedelem hűgával, megerősítették a Németországból*

⁵⁴⁶ A *Serenissimus* cím megadását tényként közli Césy a Brienne külügyi államtitkárnak 1625. november 16-án írt levelében. BnF, Ms. fr. 16150, Fol. 437. Az összefüggést a velencei bailo láttaltja ugyan aznap írt jelentésében. ÓVÁRY L., *i. m.*, 600.

⁵⁴⁷ A Brandenburgba küldött erdélyi követek iratanyagából való közlemények: SZABÓ Gyula, *Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal (A berlini titkos állami levéltárból)*, TT, 1888, 640–666. Ugyanezekből a szövegekből válogatás részben magyar nyelvű regesztaként: MARCZALI H., *Újabb regesták a külföldi levéltárakból... i. m.*, 787–796. Berlini levéltári források alapján az eddigi legkiterjedtebb külpolitikai elemzést elkészítette: KÁRMÁN Gábor, *Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, Aetas 30/3(2015), 9–36.

⁵⁴⁸ Uő., *Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 93–105. Violeta BARBU, *Mirtul și laurii: Nunta principelui Gabriel Bethlen cu Katarina von Brandenburg reflectată în spațiul francez = Uo.*, 106–130. DEÁK Éva, *Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozása = Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Budapest, 2007, 251–265. Uő., *The Wedding Festivities of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*, Hungarian Studies, 2(2012), 251–271. SZABÓ Péter, *'Bethlen Gábor lakodalmara csinált ekesegek' = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, JATE, 1990, 443–449. KEMÉNY János *Önéletírása = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 51–65.

⁵⁴⁹ *Le triomphe admirable observé en l'aliance de Bethleem Gabor Prince de Transilvanie, avec la Princesse Catherine de Brandebourg, Ensemble les magnifiques présens envoyez de la part del'Empereur, du Roy d'Espagne, de l'Evesque de Cracovie et autres princes d'Allemagne et celuy du grand Turc enuoyé par un Bacha*, Paris, Chez Iean Martin, 1626.

⁵⁵⁰ *Mercure françois*

jövő híreink, és a házassági szerződésbe illesztett záradék nagyon hasznos lesz a közös ügy szempontjából.”⁵⁵¹ A Brandenburgban 1625. szeptemberben, míg Erdélyben novemberben megerősített házassági szerződés⁵⁵² záradéka azonban jelenleg nem ismert; Kármán Gábor kutatásai alapján azonban valószínűsíthető, hogy ebben a megjegyzésben is arról a titkos szóbeli megállapodásról van szó, amely szerint Bethlen Gábor halála után Brandenburgi Katalin örökli az erdélyi fejedelmi trónt.⁵⁵³

Ezek szerint erről a francia diplomácia egyenesen a választófejedelemségből szerezhetett tudomást, amely – ahogy láttuk a IV. fejezetben – 1625 őszen, a házassági szerződés megkötése idején nyíltan nem, csak titokban adott kedvező választ Franciaország megkeresésére a leendő hágai szövetségben való részvételről. Másrészt mire a házasság megkötött 1626 tavaszán, a francia diplomácia a hugenották elleni belső küzdelmek hatására már kivonta magát a „közös ügyből”, így talán csak arra történhetett utalás, amire I. Károly angol uralkodó és a pfalzi diplomácia esetében is van példa: mindenki azzal a reménnyel tekintett ugyanis a dinasztikus szövetségre, hogy az abban résztvevők, így a brandenburgi választó és az erdélyi fejedelem immár komolyabban fogják venni elkötelezettségüket a protestáns, Habsburg-ellenes oldalon.⁵⁵⁴

Egyéb tárgyalópartnereihez hasonlóan Bethlen Gábor a brandenburgi választófejedelmet is nagyszabású összefogási tervekkel igyekezett meggyőzni arról, hogy nyíltan szálljon szembe a Habsburgokkal, mivel pusztán Pfalzi Frigyes ügyéért a fejedelem már nem szállt volna síkra.⁵⁵⁵ Ennél tovább is ment annyiban, hogy az Ausztriai ház teljes megsemmisítéséről, majd annak az *universalis monarchia* elérésére való törekvése elleni fellépésről tett javaslatot Weikhard Schulitz és Matthias Quadt követségein keresztül.⁵⁵⁶ Míg az előbbi, vélhetően retorikai túlzással a fejedelem nem érte el a kívánt hatást,⁵⁵⁷ addig utóbbi elem hangsúlyozása már reflektálhatott a Holland Köztársaságból a számára, 1625 tavaszán írt üzenetre, amely szerint a „közös szabadságot” meg kell védeni a „zsarnokságtól és az elnyomástól.”⁵⁵⁸ Mindemellett az univerzális monarchia veszélyével való riogatás tükrözi

⁵⁵¹ „Quant au mariage de Gabor avec la Soeur du Marquis de Brandebourg. Il nous est confilmé par les avis que nous avons d'Allemagne et la clause inserée dans son contrat sera tres utile aux affaires communes.” Espesses jelentése a francia udvarnak, Hága, d. n. [1626 eleje]. BnF, Ms. fr. 7113, Fol. 159.

⁵⁵² SZABÓ Gy., *Bethlen Gábor házassága...* i. m., 656–663.

⁵⁵³ KÁRMÁN G., *Egy diplomáciai zsákutca...* i. m. 22–28.

⁵⁵⁴ *Uo.*, 28–29.

⁵⁵⁵ MARCZALI H., *Újabb regesták a külföldi levéltárakból...* i. m., 789. SZABÓ Gy., *Bethlen Gábor házassága...* i. m., 644, 649.

⁵⁵⁶ *Uo.* KÁRMÁN G., *Egy diplomáciai zsákutca...* i. m., 30.

⁵⁵⁷ „A cél nem lehet Ausztria bukása, mert erre kevés külföldi király állana rá.” MARCZALI H., *Újabb regesták...* i. m., 790.

⁵⁵⁸ PIRI Z., i. m., 169.

Franciaországnak a korszakban Spanyolországgal szemben fennálló félelmeinek legfőbb retorikai elemét is, bár kérdés, hogy Bethlen Gábor vajon tudomást szerezhetett-e a témában dúló francia propagandaháborúról,⁵⁵⁹ vagy a Brandenburggal folytatott titkos francia tárgyalásokról.

Így vagy úgy, de Brandenburgot sem a francia, sem az erdélyi diplomácia nem tudta a hágai szövetség felé való közeledésre sarkallni: a választófejedelem számára saját területi követelése, mint például Jüllich vagy Jägerndorf restitúciójának elérése⁵⁶⁰ számított igazán a császár elleni nyílt elköteleződés helyett. Francia források alapján kitűnik, hogy György Vilmos mindkét ügyben számíthatott Bethlen Gábor közvetítésére, előbbi esetében még ha csak érintőlegesen is. Espesses jelentései Matthias Quadt hágai útjairól 1626 őszén azt jegyezték fel, hogy az erdélyi követ a Londonba való átkelése előtt átadott neki egy memoárt a jüllich-klevei örökösödésről,⁵⁶¹ amelyet minden bizonnyal a brandenburgi választófejedelem küldött vele. Ezen kívül Bethlen Gábor konkrét lépéseket is tett a Jägerndorf feletti befolyás el-, illetve a Hohenzollern-dinasztia szempontjából visszanyerésére újdonsült brandenburgi rokonságára hivatkozva. 1626 nyarán a Német-római Birodalomba delegált francia küldött osztotta meg azt a hírt, miszerint az erdélyi fejedelem a jägerndorfi hercegséget kérte a császártól az árván maradt ifjú örgróf gyámságára hivatkozva.⁵⁶² A fejedelemnek a brandenburgi rokonságán alapuló törekvését megerősítette a bécsi francia rezidens, Valembourg jelentése is, amely szerint Bethlen Gábor azt írta a sziléziai rendeknek, hogy állítsák vissza jogaiba a jägerndorfi herceget, mivel a császár nem vehette volna el tőle a birtokát a Brandenburgi ház kárára, amelyhez mindezidáig tartozott, következésképpen a feleségéhez, akire a fivére egyébként is a hozománya részeként átruházta.⁵⁶³

Nem tudni, hogy a brandenburgi-erdélyi házassági szerződés titkos záradéka, amely tehát minden valószínűség szerint rögzítette Katalin erdélyi öröklését, tartalmazott-e egyéb kitételeket is, mint például Jägerndorf hercegségének hozományként való átruházását a fejedelemasszonyra, vagy Bethlen kinevezését a jägerndorfi örgróf fiatal árvájának gyámjává. Ezeket az ígéretek a brandenburgi fél végső soron minden nehézség nélkül megtehetette abban

⁵⁵⁹ E. THUAU, *i. m.*

⁵⁶⁰ MARCZALI H., *Újabb regesták... i. m.*, 791.

⁵⁶¹ Espesses levele a francia udvarnak, 1626. szeptember 24. Ad, 54CP10, Fol. 217. Másolata: BnF, Ms. fr. 7114, Fol. 19.

⁵⁶² „Aussy s’escrit il que Bethlehem Gabor a demandé à l’Empereur la Duché [fölköte: Principauté] de Jegendorf comme Tuteur du jeune fils du feu Marquis.” De Masan levele d’Herbault külügyi államtitkárnak, h. n. [Hanau], 1626. július 16. Ad, 11CP13, Fol. 85.

⁵⁶³ „[...] ayant écrit aux estats du pays, et demandé la restitution du Marqui de Jegendorff qu’il pretend n’avoir peu estre confisqué par l’Empereur [...] au prejudice aux ceux de la Maison de Brandenburg à qui il a appartenu de tout temps, et consequemment à sa femme à qui il dit qu’il a esté assigné par l’Electeur son frere pour partie de son dot.” Valembourg levele d’Herbault-nak, Bécs, 1626. július 29. Ad, 11CP13, Fol. 96v.

a helyzetben, amikor a hercegség feletti konkrét hatalmat egyáltalán nem tudta gyakorolni, így annak megszerzése teljességgel a fejedelemre hárult: az események pozitív végkimenetele esetén viszont a Hohenzollern dinasztia számára is haszonnal járt volna. Mindenesetre úgy tűnik, hogy mindkét személy, Katalin és az ifjú örgróf vélt vagy valós jogait is a fejedelem kívánta érvényesíttetni azáltal, hogy a sziléziai hercegséget valamilyen módon vissza kívánta szerezni a császártól, illetve maguktól a sziléziai rendektől. E kérdéskör tisztázása a jövőben további kutatásokat kíván, ugyanakkor – ahogyan Oppeln és Ratibor esetében a következőkben látható lesz – rávilágít arra, hogy Bethlen Gábor külpolitikájának fontos célkitűzése volt legalább egy sziléziai hercegség tényleges birtoklása a német-római birodalom fejedelme titulus viselete mellett.

Végül pedig, visszatérve a dinasztikus külpolitika titkos vonzatára, azaz az Erdélyi Fejedelemségnek a Hohenzollern dinasztiára való átruházására, kiemelendő, hogy ez a fajta *translatio*, továbbá a lehetséges Bethlen családbeli örökösök partvonalra kerülése a Habsburg házassági kötelék létrejötte esetén is megtörént volna, ha Bethlen Gábor eredeti, 1623-as ígéretei, majd a spanyol Habsburgok erre reflektáló feltételei megvalósultak volna. Mindezek alapján pedig egyelőre úgy tűnik, hogy a fejedelem már eredetileg is a saját családja hátrányára, illetőleg bármilyen dinasztia-alapító terveire ellenére végül csak úgy tudta elképzelni belépését a fejedelmek társadalmába házasságpolitikáján keresztül, hogy azzal tulajdonképpen lemondott a Bethlen család Erdélyi Fejedelemség feletti tartós uralmáról. A valós összefüggések feltárása azonban ebben a kérdéskörben is még további kutatásokat kíván.

V. 2. Titulatúra: *Rex, Princeps, Dux*

A III. fejezetben látható volt, hogy a harmincéves háború kitörését követően milyen osztozkodás indult meg a Cseh Királyság trónjának betöltésében érdekelt Pfalzi Frigyes és Károly Emmánuel savoyai herceg között, majd pedig az is, hogy milyen retorikával igyekeztek meggyőzni a nemzetközi közvéleményt, valamint a francia békeközvetítő küldöttséget arról, hogy Frigyes cseh királysága mennyivel jobb, mintha a török uralma alatt álló Bethlen Gáboré lenne e cím. Az alábbiakban ugyanezen kérdéskört az erdélyi fejedelem szempontjából járom körül, mégpedig kiemelve azt az összefüggést, amelyet a cseh és magyar királyság együttes birtoklásában, illetve ezeknek a Német-római Birodalomhoz való viszonyában láttak a kortársak vagy a fejedelem. Bethlen Gábor magyar királlyá koronázásának elmaradásában pedig megvilágítom a nemzetközi elismerés hiányának szerepét, amelyet portai részről Péter

Katalin és Papp Sándor idézett munkái tisztáztak, francia szempontból pedig a disszertáció III. fejezetében már bemutattam. Ide kívánczok viszont a császári fél elismerésének kérdése is, amelyet kiegészítenek Bethlennek az „*imperiomi és erdélyi fejedelem*”⁵⁶⁴ cím elnyerésére, valamint Oppeln és Ratibor hercegségének megtartására és visszaszerzésére irányuló törekvései.

Mint ismert, 1619 folyamán a cseh rendek úgy ajánlották fel Bethlen Gábornak koronájukat, hogy kiemelték, a még meg nem szerzett magyar királyi cím mellett viselhetné országuk koronáját is,⁵⁶⁵ a korábbi évszázadok versengő dinasztiáinak perszonalunions hagyományára alapozva.⁵⁶⁶ A Magyar Királyság egy nagyobb egységen kívüli létezésének esélye a Habsburg ház trónfosztásának, illetve császári címe elvesztésének felmerülésével maga Bethlen Gábor számára is ellentmondásosnak tűnhetett: „*ki ha végben mehet, minden kétség nélkül az Austriaca familia nem száz esztendő forgásában veheti el az imeratorságot, és bátor Magyarország is gondolkodjék állapotjáról, mert magában bizony igen erőtlen királyság leszen az accidentiák nélkül.*”⁵⁶⁷ Értelemszerűen tehát ide illeszkedik a fejedelemnek a portai protektorátus megszerzésére előkészített nagyszabású terve, amely szerint nem csak a magyar, hanem a cseh koronát is megszerezve, továbbá a Habsburgoktól elszakadó örökös tartományok élén állva szultáni védelem alá helyezi ezen országokat.⁵⁶⁸

Mindeközben azonban Bethlen egy kósza, és a cseh-pfalzi szövetségeseiéhez hasonlóan irreálisnak tűnő tervet is felvetett, hogy egy nyugati típusú államrendszerbe, a Német-római Birodalomba betagolja a Magyar Királyságot. E felvetését Szekfű Gyula úgy értelmezte, hogy „*aligha egyéb okból, mint a játékos diplomatizáláshoz vegyített bosszúérzetből az ő cseh királyi megtréfáltatása miatt*” javaslatot tett, „*hogy az ő [Pfalzi Frigyes] vezetése alá jutott Magyarországot csatolják be nem csak egyszerű tagnak, hanem választói fejedelemségnek, a német birodalomba.*”⁵⁶⁹ A két különböző ügyet is összefogó felvetés eredetileg az *Anhaltische geheime Cantzley*⁵⁷⁰ című, német és latin nyelven is kiadott „*levélpropaganda*” anyagból származik, amelyet bár tendenciózusan állított össze bajor kancelláriai közlője, de alapjaiban a Prága 1620-as elfoglalásakor hátrahagyott és a bajorok által megkaparintott Anhalti hercegi

⁵⁶⁴ Más változatban „*imperiumbeli és erdélyi Gábor.*” MNL OL, E143, 2. doboz, 4. fasc., Fol. 3, 26.

⁵⁶⁵ Bethlen Gábor levele Rákóczi Györgynek, Gyulaféhérvár, 1619. augusztus 18. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 119.

⁵⁶⁶ PÉTER K., A fejedelemség virágkora (1606–1660)... i. m., 660. J. PÁNEK, *Mitteleuropa in den politischen Vorstellungen... i. m.*, 134.

⁵⁶⁷ Bethlen Gábor levele Rhédey Ferencnek, Segesvár, 1619. június 17. *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan... i. m.*, 112.

⁵⁶⁸ PAPP S., *Bethlen Gábor, a magyar királyság... i. m.*, 951.

⁵⁶⁹ SZEKFŰ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 84.

⁵⁷⁰ *Fürstliche Anhaltische geheime Cantzley [...]*, 1621. *Cancellaria Secreta Anhaltina [...]*, 1621.

levéltár dokumentumait tartalmazta.⁵⁷¹ Az így publikált iratok tanúsága szerint 1619. november 14-én írt levelében Bethlen Gábor a Pozsonyban tartózkodó Hohenlohe grófján keresztül felajánlotta Pfalzi Frigyesnek, hogy ha megszerzi a magyar királyi címet, akkor utód nélküli halála esetére örökösének Frigyest teszi meg; illetve javasolta, hogy a Magyar Királyságot mint választófejedelemséget kapcsolják a Német-római Birodalomhoz.⁵⁷²

E tervek illeszkedtek Pfalzi Frigyes korábban már bemutatott vágyakozásához a magyar trónra, amelyet a savoyai herceggel folytatott tárgyalásain is megszerzendőnek tartott. Anhalti Keresztély mérlegelte az urának Bethlen által felajánlott lehetőségeket, illetve azt, hogy saját fejedelmének nyilván tetszésére volna a magyar korona elnyerése; másrészt viszont nem látta célszerűnek a Magyar Királyság választófejedelemségként való bevonását a Német-római Birodalomba, mivel a vele együtt nyolctagúvá váló kollégiumban Pfalzi Frigyesnek immár három szavazata lenne, amelybe a többi választófejedelem bizonyosan nem egyezne bele. Ha azonban Magyarország a Német-római Birodalom protektorátusa alá kerülne, akkor a birodalom nevében állandó békét köthetne az oszmánokkal.⁵⁷³ Jelenleg nem ismert, hogy ez a válasz eljuthatott-e vajon Bethlen Gáborhoz, illetve ha igen, akkor mi lehetett a fejedelem reakciója. Utóbbi javaslat azonban mindenképp aláásta volna azt a fejedelmi érvelést a Portán, miszerint az oszmánok II. Ferdinánddal nem mint német-római császárral, hanem mint magyar királlyal kötötték meg a zsitvatoroki békét. Mindenesetre ha Bethlen Gábor komolyan is gondolta a Magyar Királyságnak a Német-római Birodalomhoz való csatolását, a katonai helyzet megfordulása és Bécs ostromának felbomlása nyomán, továbbá szövetségesei folyamatos pénzbeli tartozásai miatt immár felmérhette, hogy a birodalom felől nem számíthatna tartós védelemre magyar királyként. Mint utóbb bebizonyosodott, mindez a konföderáció tagjaként sem valósult meg, hiszen a tagok, különösen a csehek még saját védelmüket is képtelenek voltak ellátni.

Mindeközben Bethlen igénye arra, hogy ne csak a konföderációs szövetségesei, illetve utóbb a Porta, hanem a Német-római Birodalom feje, a császár elismerését is elnyerje, akár megmutatkozhatott a besztercebányai országgyűlésen való királlyá választása során, mégpedig koronázásának elhalasztása kérdésében is. A Bethlen Gábor magyar királyságának portai támogatásáról szóló, azt megerősítő szultáni levél éppen a besztercebányai országgyűlésre érkezett meg, míg francia szempontból látható volt, hogy a fejedelem végül egyedül a

⁵⁷¹ Készítéséről, továbbá szerepéről a Bethlenről kialakult törökös kép továbbvitelében lásd: ALMÁSI G., *Bethlen és a törökösség... i. m.*, 336–339.

⁵⁷² *Fürstliche Anhaltische geheime Cantzley... i. m.*, 142–143. *Cancellaria Secreta Anhaltina... i. m.*, 111.

⁵⁷³ *Uo.*, 112–113. *Fürstliche Anhaltische geheime Cantzley... i. m.*, 144–145. SZEKFÜ Gy., *Bethlen Gábor... i. m.*, 84–85.

megkoronázás elkerülésével maradt nemzetközileg tárgyalóképes Pfalzi Frigyeshez képest. Kevésbé ismert, hogy a fejedelemnek egy saját szempontú narratívája is fennmaradt az eseményekről a hozzá 1625-ben, a IV. fejezetben részletezett módon delegált követ, Paul Strassburg beszámolójának köszönhetően. Bethlen Gábor 1625. július 31-én és augusztus 8-án fogadta hosszú audiencián Strassburgot Gyulafehérváron, aki részletesen beszámolt a beszélgetéseikről Thurn grófnak írott levelében.⁵⁷⁴ Míg Pfalzi Frigyes követe a katolikus oldal elnyomására és az ellene formálódó nemzetközi összefogásra helyezte a hangsúlyt, addig a fejedelem a saját szemszögéből visszatekintve a háborúba való belépése óta eltelt időre, számos eddig jobban vagy kevésbé ismert részletet villantott fel válaszában.

Bethlen Gábor úgy vélte, hogy az Ausztriai házzal való frigy tartós megtartása lehetetlennek tűnik több okból is, amelyeket az erdélyi fejedelmi trónra lépéséig, 1613-ig visszamenően előszámlált: narratívája többnyire a III. fejezetben már ismertetett, a fejedelem iránti bizalmatlanságból eredő, Erdély területe ellen tervezett invázióból indult ki, megemlítette Homonnai támadását, és szokás szerint felrótta a császárnak, hogy nem tartotta be a közös megállapodásukat. II. Ferdinánd uralkodásának idejére rátérve megemlékezett arról, hogy a csehek neki ígérték koronájukat, de ő nem az uralkodás iránti vágyból, hanem Isten dicsőségére és a közös szabadságért fogott fegyvert, és a Thurzók, Széchy György és Rákóczi György felhívására indult Magyarországra. Pozsonyban a csehekkel konföderációra lépett, majd a beszercebányi országgyűlés idején egy alkalommal a császártól delegált Rambald von Collalto gróffal, Thurzó Imre tolmácsolása mellett, délután kettőtől este nyolc óráig tartó titkos megbeszélést folytatott.⁵⁷⁵ E tárgyalások alatt – Bethlen Gábor visszatekintése szerint – akkor engedte volna magát ünnepélyesen megkoronázni, ha a rendek nyíltan megválasztják és egyben a császár beleegyezését és engedélyét elnyeri, illetve azon feltételek mellett, hogy a teljes Magyar Királyságot a császár nevével neki ígéri Komárom és Győr átadásával.⁵⁷⁶ A saját önmérsékletét és uralomvágytól való tartózkodását szem előtt tartó bethleni narratívából e sorokat kiemelve röviden elmondható, hogy akár megtörtént e beszélgetés valójában, akár nem, fontos adalékot szolgáltat arról, hogy a fejedelem hogyan látta utólag saját magyarországi szereplését. E kérdésben is fontos azonban leszögezni, hogy a jövőbeni kutatások feladata részletesebben megvizsgálni a császári elismerés témakörét.

⁵⁷⁴ Strassburg levele Thurnnak, Gyulafehérvár, 1625. augusztus 25. A „*Collectio Camerariana*”... i. m., 225–236.

⁵⁷⁵ *Uo.*, 229–231.

⁵⁷⁶ „[...] *caesaris nomine sibi totum Hungariae regnum promississe et promptam Komariae ac Javorini cessionem pollicitum. [...] ea conditione regem solenniter se coronari pateretur, sed tam ex consensu et permissione caesaris, quam publica voluntate ordinum designatus esset.*” *Uo.*, 231.

Az eddigieket összefoglalva továbbá megállapítható, hogy Bethlen Gábornak éppen a protestáns oldal követe, Paul Strassburg előtt elhangzó mondandója nem takargatta azon szándékát, amely szerint állítólag már 1620-ban, de a kontextust figyelembe véve legalábbis az 1620-as évek közepére állama és személye II. Ferdinánd általi elismerésének elnyerésére (is) törekedett. Pusztán az 1625-re kicsúcsosodó eseményekre tekintve alábbi törekvései a legszembetűnőbbek a császári viszonylatban: 1. a gyarmati béketárgyalások alatti igyekezete Erdély mint szabados fejedelemség nemzetközi szerződésbe foglalására nemcsak a szultán, hanem a császár részéről; 2. a dinasztikus házassági terveit kísérő tárgyalások idején kísérletei a császári rokonság és a Magyar Királyság feletti uralom elnyerésére; 3. valamint tágabb értelemben azon portai engedély megszerzésére tett igyekezetei, amely alapján a szultán védelmén kívül más államok protektorátusa alá is helyezhette volna magát és fejedelemségét. Ebben a kontextusban különösen fontossá válik a portai követeknek az engedély megszerzésében végzett munkája abból a célból, hogy elkerüljenek egy olyan félreérthető, és a Porta számára gyanúsnak tűnő megfogalmazást, amely szerint „*a szövetséges királyok védelme alá szabadon helyezkedhet*” kifejezésbe a császár is beleérthető lenne.⁵⁷⁷

Visszatérve a császári elismerés kérdésére, további két cím köthető e témakörhöz: a fejedelmi (*princeps*) és a hercegi (*dux*). Előbbi kifejezés egyben az erdélyi, valamint a birodalmi fejedelmi titultust is jelöli, amelyek közül az első II. Ferdinándhoz mint magyar királyhoz, a második pedig, a hercegi címmel együtt mint császárhoz viszonyulva vizsgálandó. Az erdélyi fejedelmi cím az 1570-ben, I. Miksa és János Zsigmond között megkötött speyeri szerződéstől eredeztethető.⁵⁷⁸ Ahogyan a III. fejezetben már látható volt, Bethlen Gábor esetében egyik nagyszombati szerződés sem tartalmazta a *princeps Transylvaniae* titultust a magyar királyi oldalról kiállított példányokon, hanem az iratok szövegezése II. Mátyás császár és magyar király, Bethlen Gábor és az erdélyi rendek közötti megállapodásként határozta meg a tárgyukat.⁵⁷⁹ Végül explicit módon az 1619. március 26-ai nagykárolyi szerződés szövege utalt vissza a két nagyszombati megállapodásra mint ami a magyar király és az erdélyi fejedelem

⁵⁷⁷ „*generall liberty to enter into the protection of the kings united*” Thomas Roe jelentése, 1625. május 5/15. *The Negotiations of Sir Thomas Roe... i. m.*, 392–393. Simon Contarini és Zorzi Giustiniani jelentése a dózsénak és a szenátusnak, 1625. május 15. ÓVÁRY L., *i. m.*, 563.

⁵⁷⁸ OBORNI Teréz, *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Budapest, 2002, 291–305. *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 189–199.

⁵⁷⁹ A magyar királyi biztosok által 1615. május 6-án kiállított példányon „*dominus Gabriel Bethlen*” szerepel. *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria. 4.: Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, 4. kötet, 1608-1652*, szerk. HATVANI Mihály, Pest, 1859, 115–116. *Confirmatio transactionis anni 1615 inter Suam Majestates Caesaream, ac regiam Matthiam II. nec non Gabrielem Bethlen, Statusque, et Ordines Transylvaniae, Tyrnaviae [Prága], 2 Septemb. 1617. G. PRAY, Gabrielis Bethlenii... i. m., I., 31–40.*

között köttetett.⁵⁸⁰ Az elismerési folyamat csúcsának a szintén már említett, 1620. januári fegyverszüneti okmány megfogalmazása, valamint az azt néhány nappal követő előzetes megállapodás szövege tekinthető, amely az előzőnél tovább is ment annyiban, hogy a császári példány is egyértelműen Magyarország és Erdély fejedelmének (*princeps Hungariae et Transilvaniae*) nevezi Bethlen Gábort.⁵⁸¹

Bár mindez természetesen túlmutat önmagán az erdélyi fejedelmi címen, de amiatt mégis említést érdemel, hogy annak a maximumának tekinthető, ameddig Bethlen Gábor a Magyar Királyság és Erdély vonatkozásában a császári, illetve magyar királyi féltől jövő elismerésben valaha eljutott: az 1619–1620-as évek vérmes reményei közepette talán még az sem volt kizárható, hogy a fejedelem valóban elhitte, hogy II. Ferdinánd idővel elismeri választott magyar királyi címét is.⁵⁸² Ugyanakkor mindez azt a további gondolkodásra készítő kérdést is felveti, hogy II. Ferdinánd milyen minőségében ismerhette volna el egyáltalán Bethlent választott magyar királynak: erdélyi fejedelmi címét mint magyar király adhatta meg, azonban elismerhette volna-e egyik magyar királyként a másikat? Ez a problémakör egyrészt visszavezet a francia békeközvetítő küldöttségnek a cseh királyi titulus többszörös birtoklását orvosolni kívánó, a III. fejezetben bemutatott javaslatára, amely egymás után következő királyokként engedte volna uralkodni II. Ferdinándot és Pfalzi Frigyeset; másrészt ahhoz a Bethlen Gábor által felvetett ötlethez, miszerint a Magyar Királyság létét a Német-római Birodalom keretein belül látta volna elképzelhetőnek, akár választófejedelmi joggal felruházva, és így választott magyar királyi címének elismerésére a császári főség által kerülhetett volna sor.

Ahogy látható volt a pfalzi és a savoyai külpolitikai alkudozások felvillantásakor, a koronák egymás közötti szétosztása talán még könnyebben is ment volna, ha a császári trónt nem Habsburg házi uralkodó töltötte volna be. A pfalzi külpolitika valódi jelöltje sokáig – hiábavalóan – Bajor Miksa volt, ám Bethlen Gábornak a Franciaországgal kapcsolatos retorikája szerint neki is lett volna saját elképzelése arról, ki válhatta volna fel II. Ferdinándot a birodalom élén. E képzeletbeli jelölt pedig nem volt más, mint XIII. Lajos francia uralkodó. Bethlen Gábornak a Paul Strassburg előtt, 1625 augusztusában kifejetett visszatekintése szerint már a francia béközvetítő küldöttséggel folytatott tárgyalásai során megemlítette, hogy XIII.

⁵⁸⁰ *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 474–484.

⁵⁸¹ *Uo.*, 495.

⁵⁸² A Magyar Királyság és Erdély összevonásának kérdésére jelenleg nem térek ki, hiszen a Porta vonatkozásában a kérdést már tisztázták Borsos Tamás naplója alapján: PÉTER K., *Bethlen Gábor magyar királysága... i. m.*, 1046. PAPP S., *Bethlen Gábor, a magyar királyság és a Porta... i. m.* BORSOS T., *Vásárhelytől a Fényes Portáig... i. m.*, 390–391.

Lajost a birodalom élére lehetne emelni: az egyházi választófejedelmek, csak úgy mint Pfalzi Frigyes és a Brandenburgi választó, némiképp nehezebben a szász választó szavazata is biztosítható lenne. Bár ő maga nem a Német-római Birodalom fejedelme, attól függetlenül biztosította a követeket a Magyar Királyság és Erdély támogatásáról. Bethlen interpretációja szerint a francia biztosok azután hagyták el a tárgyalások helyszínét és tértek vissza hazájukba, hogy a fejdelem megesküdött szándékai őszinteségéről, így megígérték, hogy XIII. Lajossal megtárgyalják a javaslatot.⁵⁸³

Kétséges, hogy valóban elhangozhatott-e egy ekkora horderejű megbeszélés a fejdelem és a francia békeközvetítők között, hiszen utóbbiak nem utaltak rá az 1620. őszi, személyes pozsonyi találkozásukról készült beszámolójukban, a keleti hadszínteret pedig csak mintegy fél évvel később hagyták végleg maguk mögött. Természetesen az is lehetséges, hogy nem mertek írásba foglalni egy ilyen merész, és a császár javára végzett tevékenységükkel homlokegyenest ellenkező javaslatot. Hogy a fejedelmet mégis foglalkoztathatta egy hasonló rendezési terv már jóval 1625 előtt, mégis valószínűnek tűnik abból, hogy követei Louis Gédoynt is traktálták vele Belgrádban, 1624 januárjában:

„[...] azt is gyakran sürgették: írjam meg Önnek, az ügyek ilyen zavaros állapotában Franciaország királyát nem lenne nehéz császárrá tenni, s ha erre öfelsege hajlandóságot mutatna, uruk vállalkozna a végrehajtásra, akár török fegyverekkel is, két év alatt meg is valósítható, elegendő lenne az első évben 15 ezer fegyveressel segíteni, és a következő évben 10 ezer fővel megújítani a segélyhadat, ezeknek ő biztosítaná az áthaladást; annyira kértek engem, kénytelen vagyok mellékesen beszámolni (a javaslatról).”⁵⁸⁴

Nem tartom valószínűnek, hogy a francia udvar bármennyire is vonzónak tartott volna egy olyan haditervet, amely szerint oszmán csapatok vinnék be a legkeresztényibb királynak nevezett XIII. Lajost a Német-római Birodalom élére. Arról nem is beszélve, hogy Franciaország szempontjából csak a 17. század második felére alakult ki olyan helyzet – elsősorban a vesztfáliai béke rendelkezéseinek köszönhetően – amely alapján ténylegesen beleszólhatott a birodalom belügyeibe, így a császárválasztásba, amelyen francia jelölt egyébként csak a század végére merült fel komolyabban.⁵⁸⁵ Az 1620-as évek második felében

⁵⁸³ A „Collectio Camerariana”... i. m., 231–232.

⁵⁸⁴ Fordította Héjjas Eszter. Uő., *Hírek Magyarországról...* i. m., 258.

⁵⁸⁵ HÁMORI NAGY ZS., *Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században...* i. m. Mémoires sur l'élection des empereurs, par [Nicolas-Louis] LE DRAN, Ire partie, Mémoire sur la part que la France a prise en différents temps à l'élection des empereurs. Ad, 3MD1. Guido BRAUN, *La connaissance du Saint-Empire en France du baroque aux Lumières 1643–1756*, München, 2010.

azonban még csak egy halvány kísérletre futotta a francia diplomácia részéről, hogy III. Ferdinánd megválasztását Bajor Miksa jelöltségével megakadályozzák, sikertelenül.⁵⁸⁶

Bethlen Gábor elképzeléseire visszatérve azonban elmondható, hogy 1626 nyarán, tervezett hadjárata előkészítésekor még egyszer elővette a francia király császári trónra jutattásának nagyszabású tervét, mégpedig a hasonlóan hangzatos, a Porta meggyőzésére irányuló érvrendszere részeként. A Toldalagi Mihály instrukcióiban szereplő megfogalmazás szerint a keresztény országok fejedelmei elhatározták, hogy a francia királyt választják császárnak, és ha ez megvalósul, akkor a szultánnal is békét kötnek és barátságban lesznek.⁵⁸⁷ Ahogyan a velencei követjelentések is megerősítik, az oszmán katonai segítség megszerzésének idején bevetett érvelés azonban bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a fejedelem őszinteségében csalódó konstantinápolyi francia követ, Césy még inkább elforduljon az erdélyi ügyek támogatásától és még tartózkodóbban viselkedjen erdélyi és angol kollégáival szemben.⁵⁸⁸ Bethlen Gábor francia diplomáciai kapcsolatai alakulása szempontjából tehát elmondható, hogy a Német-római Birodalom kontextusában való érvelés – kiegészülve a korábban már bemutatott, Oppeln és Ratibor hercegeként a francia uralkodó védelme alá helyezkedés igényével – egyértelműen kontraproduktívnak bizonyult az események döntő szakaszba lépésének idejére.

Bethlen Gábor ugyanakkor 1622 után joggal viselte a II. Ferdinánd mint német-római császár által számára ténylegesen adományozott alábbi két titulust: a birodalmi fejedelmi (*princeps Sacri Romani imperii*) és az Oppeln és Ratibor hercege (*dux Oppoliae et Ratiboriae*) címet. Ezeknek a lehetséges megadásáról először a meglehetősen császári bőkezűséget ígérő, 1620. január 23-án megkötött előzetes megállapodás rendelkezett, majd mindkettő bekerült a nikolsburgi béke pontjai közé: ennek 1622. január 6-ai ratifikációjakor Bethlen már alkalmazta is újonnan szerzett címeit, amelyeket esetleges utódai is viselhettek volna.⁵⁸⁹ A hercegségek birtoklása azonban gazdaságilag nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket, miközben azok rendjei sem kívántak egyöntetűen a cseh király helyett mást elfogadni maguk fölé, sőt, a fejedelem meghívása nélkül többször is tartottak rendi gyűlést.⁵⁹⁰ Mindezek ellenére a későbbiekben Bethlen makacsul ragaszkodott hozzájuk, még akkor is, amikor 1624. május 8-án megkötött bécsi béke után valóban el kellett búcsúznia Oppeln és Ratibor tényleges

⁵⁸⁶ Marcheville instrukciói, Párizs, 1627. június és Saint-Germain-en-Laye, 1629. augusztus. Ad, 2CP6, Fol. 194–198., 285–291.

⁵⁸⁷ Toldalagi Mihály instrukciói, 1626. június. *Török-magyarok... i. m.*, 458.

⁵⁸⁸ Zorzi Giustiniani jelentése, Pera, 1626. augusztus 10. ÓVÁRY L., *i. m.*, 651.

⁵⁸⁹ „*Sacri Romani imperii et Transilvaniae princeps, [...] Opoliae Ratiboriaeque dux*”. *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 545.

⁵⁹⁰ Bethlen investitúrájáról részletesen lásd: VERESS Endre, *Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppeln-ratibori hercegségekhez (Második és befejező közlemény): Bethlen Gábor, mint Oppeln és Ratibor hercege*, Erdélyi Múzeum, 14. kötet, 4. füzet(1897), 213–222, idézett oldalak: 214–217.

birtoklásától, hiába igyekezett az 1623–1624 fordulóján tárgyalta fegyverszüneti alkudozások során legalább tíz hónapra megőrizni őket.⁵⁹¹ Úgy tűnik, pusztán a *princeps* és *dux* címek viselésébe azonban a császár jóindulatúan beleegyezett, azt leszámítva, hogy azokat immár nem örökölhatték volna a fejedelem utódai.⁵⁹²

Ahogy Bethlen Gábor francia tárgyalásai esetében látható volt, a későbbiekben is komoly reményt fűzött hozzá, hogy visszanyerheti Oppeln és Ratibor hercegségét és francia protektorátus alá helyezheti magát mint protestáns német fejedelem. Ugyanígy a jägerndorfi hercegség megszerzésével is emiatt számolhatott: nemzetközi tekintélyét minden bizonnyal növelte volna bármelyik sziléziai hercegség tényleges birtoklása, és az, hogy megvethette volna lábát a Német-római Birodalom területén. A reménykeltő kezdetek ellenére végeredményben azonban sem dinasztikus külpolitikája, sem a császári fél elismerésének elnyerésére irányuló törekvései, sem területi követelései nem jártak túlzott sikerrel: erdélyi fejedelmi címét leszámítva a többi titulusa mögött nem állt valós hatalom, míg lassan az előbbi is kicsúszott a Bethlen család kezei közül a Hohenzollern dinasztiából származó Brandenburgi Katalin javára eldöntött öröklés révén. Mindeközben némiképp árnyalja az összességében komor képet, hogy Bethlen Gábornak uralkodása végére – a francia szövetségkötés elmaradása ellenére – sikerült a Bethlen név elismerését elnyernie XIII. Lajostól Bethlen Péter peregrinációjának párizsi szakasza során.

V. 4. Bethlen Péter peregrinációja mint a külpolitikai elismerés jelképe

Leideni tanulmányainak befejeztével Bethlen Gábor erdélyi fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter peregrinációs körútra indult a főbb európai udvarok érintésével. Régi nevelői helyett újak társaságában látogatta végig Spanyol Németalföldet, Angliát, Franciaországot és Itáliát 1628 folyamán. E kultúrtörténeti jelentőségű tanulmányút történetét, amelyet sok szempontból már vizsgált a szakirodalom,⁵⁹³ legújabbban – és eddig legrészletesebben – Kovács Katalin

⁵⁹¹ A fegyverszüneti és békeokmányokat közli: *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 562–609. A tárgyalások iratai megtalálhatók: MNL OL, E143, 2. doboz, 4. fasciculus. A hercegségeknek a fegyverszünet végéig való megőrzése a 31. folión.

⁵⁹² *Österreichische Staatsverträge... i. m.*, 599. Az utólagos betoldás kitűnik: MNL OL, E143, 2. doboz, 4. fasciculus, 83v, 93v.

⁵⁹³ A teljesség igénye nélkül lásd: LUKINICH Imre, *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása 1619–1628 = Nagyenyedi Album*, Budapest, 1926, 79–100. HELTAI János, *Bethlen Péter és Pázmány = OSZK Évkönyve*, szerk. KOVÁCS Ilona, Budapest, 1984, 411–422. *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez*, I. MONOK István, *Idősb Bethlen István levelei*, II. GÖMÖRI György, *Emlékkönyvi bejegyzések = Ráday Évkönyv*, VI. kötet, Budapest, 1990, 193–209. KRUPPA Tamás, MONOK István, *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*, Lymbus 2009, 7–14. SZABÓ Péter, *Bethlen Gábor*

disszertációja tárta fel.⁵⁹⁴ A témát ezúttal a felekezetek közötti diplomácia nézőpontjából közelítem meg, és az ifjú gróf protestáns és katolikus udvarokban történő fogadásának reprezentatív elemeit kiemelve reflektálok nagybátyja, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem külpolitikai célkitűzéseire a harmincéves háború folyamán.

Bethlen Péter peregrinációjának kezdetei Bethlen Gábornak a IV. és V. fejezetben bemutatott, 1625–1626 során folytatott külpolitikájához nyúlnak vissza, amikor a fejedelem feleségül vette György Vilmos brandenburgi választó hűgát, Katalint, és tárgyalásokat folytatott az Anglia, Dánia és Hollandia által megkötött hágai szövetséghez való csatlakozásáról, amelyre a westminsteri szerződéssel került sor 1626 végén. A Habsburg-ellenes erővel közös magyarországi támadása előkészítésekor az a francia diplomácia is támogatta titokban, amely nagy reményekkel nézett brandenburgi házassága elé. Bethlen Péter európai körutazásának idejére azonban a fejedelem már megkötötte békéjét a császárral, így az európai udvarokban tett tanulmányi körút háttérében – a szakirodalom jelenleg elfogadott vélekedése szerint – az állt, hogy neheztelő szövetségesei előtt megmagyarázza a békekötést és biztosítsa őket jóindulatáról.

Bethlen Pétert és kíséretét a harmincéves háborúban mind a katolikus, mind a protestáns oldalról érdekelt udvarokban, illetve a pápai államban is kitüntető figyelmességgel fogadták. Mindebben nagy szerepe volt annak, hogy az unokaöccse európai körútját nagybátyja gondosan előkészítette ajánlólevelekkel, amelyeket részben ő maga írt, részben II. Ferdinándtól és Pázmány Pétertől kért.⁵⁹⁵ E levelek megnyitották az európai és a pápai udvarok kapuját az ifjú gróf előtt.

Bethlen Péternek a peregrinációs körút befejezésére kijelölt, a régieket felváltó új nevelői,⁵⁹⁶ Cseffei László, Pálóczi Horváth János és Bornemisza Ferenc, a császári ajánlólevelek bécsi átvétele után, 1627. december 10-én érkeztek meg Leidenbe, ahonnan 17-én indultak tovább az ifjú gróf európai körutazására.⁵⁹⁷ Első útjuk Brüsszelbe vezetett. Itt Spanyol Németalföld helytartója, Izabella infánsnő fogadta Bethlen Pétert és kíséretét 1628. február elején. A brüsszeli francia rezidens, Nicolas de Baugy levelei⁵⁹⁸ felhívják a figyelmet

követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján = Bethlen Gábor és Európa... i. m. HÁMORI NAGY Zs., *Francia követjelentések Bethlen Péter brüsszeli és velencei tartózkodásáról... i. m.*

⁵⁹⁴ KOVÁCS Katalin Anita, *Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században a peregrináció tükrében*, Doktori (PhD) értekezés, PPKE BTK, 2016.

⁵⁹⁵ Pázmány közbenjárása és az ajánlólevelek ügyében ld. HELTAI J., *Bethlen Péter... i. m.*, különös tekintettel az általa a 7–8. lábjegyzetben feltüntetett szakirodalomra.

⁵⁹⁶ Bethlen István levelei fia kísérei kiválasztása ügyében: *Adalékok... i. m.*

⁵⁹⁷ Cseffey László levele Monostorszegi Kun Istvánnak, Leiden, 1627. december 16. Veress Endre kéziratos másolata alapján kiadta: KOVÁCS Sándor Iván, *Adalékok a régi magyar utazási irodalomhoz*, 1979 (Irodalomtörténet 2.), 316–318. Eredetije jelenleg a ROLKmiG, Mike Sándor gyűjtemény, No. 417.

⁵⁹⁸ Közl. HÁMORI NAGY Zs., *Francia követjelentések... i. m.*, 60–62.

arra, hogy a felekezeti különbségek ellenére a gróf szívélyes fogadtatásban részesült, amelyet nagybátyja dicsérő szavainak és II. Ferdinánd ajánlólevelének köszönhetett. A követ véleménye szerint ugyanis a császár mindenáron Bethlen Gábor visszatartására törekedett, amíg a birodalom ügyei lefoglalták, mivel intézésükben egyedül a fejedelem mozgolódása akadályozta. A császár kérésének megfelelően az infánsnő maga gondoskodott Bethlen Péter illő fogadtatásáról: az általa kijelölt szállásadó gróf házát az udvar bútoraival és baldachinjaival díszítette fel, és egyik saját hintóját bocsátotta az ifjú rendelkezésére. A megérkezése másnapján fogadta gyertyafényes audiencián, ahol Péter gróf latinul és magyarul üdvözölte az infánsnőt, szavait nevelői tolmácsolták. Másnap szállásadója bált rendezett a tiszteletére a brüsszeli előkelő hölgyek részvételével, máskülönben tekintélyes személy nem látogatta meg, és ő sem ment vendégségbe. A francia rezidens leveleiből az derül ki, hogy nem folytak a háttérben diplomáciai tárgyalások, hanem a formalitásokkal telő brüsszeli tartózkodás után az erdélyiek 1628. február 13-án szálltak hajóra Dunkerque-ben, ahonnan Angliába keltek át.

Az egy hónapos angliai tartózkodásról Cseffei László és Pálóczi Horváth János levelei,⁵⁹⁹ valamint a londoni velencei követ, Alvise Contarini jelentései tudósítanak.⁶⁰⁰ Ezek szerint I. Károly angol király kocsit küldetett az erdélyiekért, hogy a Towerben fogadja őket: az audiencián tolmács segítségével az erdélyi fejedelemtől társalogtak. Másnap szintén egy királyi hintón járták be Londont. Utóbb Cambridge és Oxford egyetemeit is meglátogatták, amelyek lenyűgözték az erdélyi utazókat. Az elragadtatott útleírásokat a velencei követ jelentései árnyalják, amelyek megörökítették a háttérben megbúvó külpolitikai ellentéteket, amelyek Buckingham hercege és Bornemisza Ferenc beszélgetésében törtek felszínre. A sokat idézett fordítás így szól:

„Úgy tartom, hogy Bornemizza Ferenc, aki az ifjú tutora, parancsot kapott Bethlentől, hogy megvédje ura visszavonulását és a Császárral kötött békéjét... Ennek megfelelően járt el, mert mikor a Herceg panaszkodott, hogy Gábor csávában hagyta Dániát, ő ezt azzal tromfolta, hogy megmondta, az angolok ugyanezt csinálták, s hogy az angol követ Konstantinápolyban szavakon kívül nekik mást nem adott.”⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Pálóczi Horváth János levele Bethlen Istvánnak, Párizs, 1628. április 13. Kiadta: GERGELY Samu, *Bethlen Péter utazása történetéhez*, TT, 1884, 590–592. Cseffei László levele anyjának, Tomori Annának, Párizs, 1628. április 8. Kiadta: BEKE Antal, *Két utazási levél a XVII. századból*, TT, 1881, 195–197.

⁶⁰⁰ Angol fordításban: *Calendar of State Papers, Venice, Vol. XX.*, London, 1915, 607; *Vol. XXI.*, London, 1916, 20. Eredeti olasz nyelven közli: KRUPPA Tamás, MONOK István, *Bornemisza Ferenc és Cseffei László... i. m.*

⁶⁰¹ Alvise Contarini jelentése. 1628. március 15. Közli: Uo., 13. Idézi például: GÖMÖRI György, *Bethlen Péter körutazásának nyomai nyugati emlékkönyvekben és jelentésekben = Erdélyiek és angolok: Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*, Budapest, 1991, 24.

A vita folytatását, továbbá Contarini egyéb leveleit nem szokták idézni: ezek szerint Bornemisza mind a vita során, mind a velencei követtel folytatott korábbi megbeszélésén az angol és francia királyok viszályával is magyarázta az erdélyi fejedelem visszavonulását, mivel tönkretette volna Bethlen Gábort, ha még mindig a szövetségükben harcolna. Ezzel a La Rochelle-i eseményekre utalt, amelyek során a hugenotta város angol katonai támogatással harcolt saját királya ellen, míg – a IV. fejezetben ismertetett módon – elvben Franciaország és Anglia néhány évvel korábban dinasztikus házasság révén közeledett egymáshoz, és mindketten támogatták anyagilag a hágai szövetségben harcoló dán királyt, valamint Ernst Mansfeld zsoldoseregét.⁶⁰² A velencei követ jelentései továbbá arról is felvilágosítást adnak, hogy Bornemisza feladata volt hasonlóképpen kimenteni urát Franciaországban és Velencében. Úgy tűnik, hogy a Buckingham hercegével folytatott rövid vita végül nem nyomta rá a bélyegét az erdélyiek angliai tartózkodására, ugyanakkor az elhidegült angol-francia viszony, valamint az erdélyi külpolitikával elégedetlen angol hozzáállás később, más formában még előbukkant a peregrináció folyamán.

Bethlen Péter és útítársai 1628 márciusának végén keltek át Franciaországba. Ottani tartózkodásukról szintén Cseffei László és Pálóczi Horváth János leveleiből⁶⁰³ lehet információkat szerezni, valamint a királyi audienciájukról röviden beszámolt a *Mercure françois* korabeli francia sajtótermék is.⁶⁰⁴ Bethlen Péter és XIII. Lajos találkozására 1628. április 2-án, vasárnap délelőtt a 11 órai nyilvános audiencián került sor, amikor a La Rochelle ostromára induló uralkodó búcsúzásakor fogadta a párizsi parlament tagjait és a külföldi követeket a Louvre-ban. XIII. Lajos szintén hintókat küldetett az erdélyi utazóknak, majd a találkozásukkor, miután átvette a fejedelem ajánlólevelét, hasonlóképpen kifejezte barátságát Bethlen Gábor és családja iránt.⁶⁰⁵ Szerdán az erdélyiek a királynéval, Ausztriai Annával találkoztak, a szokásnak megfelelően gyertyafénynél. Továbbá meglátogatták az anyakirálynét, Medici Máriát, valamint a király öccsét, Gaston orléans-i herceget is, aki a francia uralkodó gyermektelensége miatt akkor még a trónörökösnek számított. Pálóczi Horvát leveléből tudható, hogy Bethlen Péter egy, a király képével díszített medált kapott ajándékba XIII. Lajostól. Cseffei a fentebb már említett angol-francia ellentéteket emelte ki levelében, illetve hogy a családi kötelék ellenére bontakozott ki háború a két fiatal uralkodó között. A kálvinista

⁶⁰² Az angol-francia dinasztikus házassághoz kapcsolódó tárgyalások iratai megtalálhatók kiadva: RICHELIEU, A. J. du Plessis, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État... i. m.*.

⁶⁰³ Cseffei László levele Monostorszegi Kun Istvánnak, Velence, 1628. augusztus 28. *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*, vál. KOVÁCS Sándor Iván, Budapest, 2000. Továbbá lásd az 585. lábjegyzetben felsorolt leveleket.

⁶⁰⁴ *Mercure françois, Tome XIV*, Paris, 1628, 160.

⁶⁰⁵ Au Prince de Transilvanie, 1628. április 6. Közl. I. HUDIŢA, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains... i. m.*, 45.

erdélyiek szemében ugyanakkor úgy tűnt, hogy XIII. Lajos a saját országát pusztítja azáltal, hogy hugenotta városokat rombol le, illetve ostromol. Természetesen e felekezetek közötti különbségnek nyoma sem lehetett a publikus párizsi audiencián, sem akkor, amikor Bethlen Péter és kísérete, a királyt két hetes késéssel követve, a La Rochelle-t körülvevő ostromgyűrűt szemlélte meg, vélhetően 1628 április végén.⁶⁰⁶

A katolikus Franciaországban tapasztalható szívélyes, már-már családi fogadtatásnál is meglepőbb, hogy Toulouse-i, Marseille-i és firenzei útjukat követően Rómában maga VIII. Orbán pápa fogadta a kálvinista ifjút és kíséretét. Mindez Pázmány Péter közbenjárásának volt köszönhető, aki latba vetette befolyását a pápánál és a császárnál. Így a római császári követ küldöttje révén 1628 augusztusának első hetében létrejött a találkozó az egyházfő és a katolikus szempontból eretneknek számító erdélyi gróf között. Bethlen Péter temetési beszéde – amelynek szerzőségének kérdését Kovács Katalin disszertációja aprólékosan körüljárja, tehát jelenleg nem érintem – részletesen beszámol a pápai audienciáról. Heltai János cikke pedig összefoglalja a további, a témáról szóló forrásokat, így most ettől is eltekintek. Az idézett források alapján VIII. Orbán szívélyesen fogadta Bethlen Pétert és mintegy 15 főnyi kíséretét.

„A grófot teljes kíséretével ünnepélyesen vezették be a terembe, ahol a szokás szerint trónján ülő pápát állva csupán a Felséges Fejedelem titulussal szólította meg, s hosszan családiasan beszélgettek a legkülönbözőbb dolgokról, s közben sem Bethlen Péter, sem kísérete (kivéve annak katolikus tagjait, akik boldogan, [...], a pápa lábának csókolgatásával újították meg magukat) nem éltek olyan szertartásokkal, amelyek az evangélikus vallás szilárd híveihez méltatlanok lettek volna, hanem csupán az idős férfi korához, méltóságához és politikai hatalmához illő tiszteletet adták meg Orbánnak.”⁶⁰⁷

A római tartózkodás során az erdélyi delegáció augusztus 6-án vasárnap, privátim megjelent a pápai kápolnában az Urunk színeváltozása ünnepén tartott szentmisén, majd később az Angyalvárban is. Ezt követő hétfőn hagyták el Rómát, és útjukat Padován keresztül folytatták Velencébe. Előbbi városban maradt Pálóczi Horváth János egyetemi tanulmányok céljából, míg Velencéből a társaság többi tagja is többé-kevésbé külön utakon folytatta útját: Bethlen Péter és kísérete nagy része Bázeli és Strasbourg érintésével indult hazafelé,⁶⁰⁸ míg Bornemisza

⁶⁰⁶ HARAI D., *Gabriel Bethlen... i. m.*, 173–175.

⁶⁰⁷ A temetési beszédet idézi: HELTAI János, *Bethlen Péter... i. m.*, 415. A római látogatás részleteit szintén e tanulmány alapján foglaltam össze.

⁶⁰⁸ Velencében tervbe vett útjukat Cseffei László fogalmazta meg: „[...] Veronara Vincenziara Mantuara onnat heluetia által Nimet orszagra az Dunan Isten kegyelmibul Beczben.” Cseffei László levele anyjának, Hatvani Zsigmondné Tomori Annának, Velence, 1628. október 29. Közl. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei III. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus IX*, szerk. CSUKÁS István, HORVÁTH Károly, JATE, Szeged, 1969, 9. Kronológiai ellentmondás ugyanakkor, hogy Bethlen Péternek egy bázeli és egy Strasbourg-i albumjegyzése is ismert 1628.

Ferenc vélhetően visszafelé csatlakozott hozzájuk, miután a fejedelem kereskedelmi megbízásából Velencében hosszabb időt töltött. Erről a feladatáról, valamint a Szenátus előtt tartandó beszámolójáról a korábban már idézett londoni velencei követjelentés tett említést. A velencei tanács előtti megjelenéséről azonban jelenleg nem ismert semmilyen forrás.

Az erdélyiek velencei tartózkodásáról az ottani francia követ, Claude de Mesmes, Avaux grófja jelentése viszont feljegyzett egy érdekes epizódot, amely reflektál mind a már említett angol-francia viszályra, mind az angoloknak az erdélyi külpolitika fordulatával való elégedetlenségére. A forrás szerint Bethlen Péter az érkezése után először a francia, majd az angol és holland követeket látogatta meg.

„Az angol követ, Carlisle gróf felháborodott, amiért nem hozzá ment elsőként, és hogy megbántsa, az előre megbeszélte időben az előszobájába vezettette, majd beteget jelentett. Mindazonáltal rávette, hogy bocsánatot kérjen, majd találkoztak, és úgy-ahogy kibékültek. A francia követ is meglátogatta [Bethlen Pétert], aki nagy örömmel mesélt arról a tiszteletadásról és fogadtatásról, amelyben a [francia] királynál részesült.”⁶⁰⁹

A diplomáciatörténetben ismert az európai udvarokban rezideáló követek között, elsősorban a protokolláris elsőségért folytatott harc, amely többnyire a valós hatalmi helyzetet is leképezte. Ilyen volt például az ünnepi ceremóniákon, fogadásokon, vagy a templomban követett ülésrend, vagy éppen egymás meglátogatásának a sorrendje. E protokolláris versengés a katolikus udvarokban elsősorban a spanyol és a francia követek között folyt, míg spanyol érdekeltség nélküli ügyekben vagy spanyol állandó követség jelenléte híján – például Konstantinápolyban – a francia követ legfőbb vetélytársa az angol megbízott volt a diplomáciai elsőség terén.

A fenti eset is egy ilyen, La Rochelle ostroma idején különösen kiélezett angol-francia szembenállást példáz, amikor az erdélyiek megalázásának esete nem csak a ceremonális versengést, hanem a résztvevők attitűdjét is mutatja. Ennek megfelelően Carlisle gróf viselkedése reflektál a Bethlen Gábor és a császár közötti békekötéssel elégedetlen angol külpolitikára, valamint arra a bizalmatlanságra, amellyel I. Károly viseltetett az erdélyi fejedelem irányában. Mindez már akkor tetten érhető volt, amikor Erdély a westminsteri szerződés révén csatlakozott a hágai szövetséghez 1626 decemberében: az előkészítő tárgyalások folyamán az angol uralkodó többször is kifejezte, hogy mennyire nem bízik Bethlen Gáborban. Követét, Matthias Quadtot bár nyilvánosan fogadta, egyben meg is szégyenítette, és

október 16-ai és 23-ai dátummal, így kérdéses, hogy Cseffei nem rontotta-e el utolsó velencei levele datálását. Vö. GÖMÖRI Gy., *Emlékkönyvi... i. m.*, 24–25.

⁶⁰⁹ Közli HÁMORI NAGY Zs., *Francia követjelentések... i. m.*, 62–63.

több mint egy hónapig váratta a válasszal.⁶¹⁰ A szerződés aláírásakor a fejedelem már megkötötte a pozsonyi békét a császárral.

A résztvevők attitűdjét a másik oldalról vizsgálva, Bethlen Péter és kíséretének látogatásai a velencei követeknél azt a sorrendet tükrözik, hogy milyen szerepet tulajdonított az erdélyi fejedelem az egyes államoknak európai politikájában. Ennek megfelelően a protestáns Anglia és Hollandia, akikkel a fejedelem formális, Habsburg-ellenes szövetséget kötött, csak a második és harmadik helyett állt. Úgy tűnik, hogy a konfesszionális különbségek ellenére legfontosabbnak a Franciaországgal való kapcsolatot tartotta, annak ellenére, hogy hivatalosan sosem álltak szövetségben. A hágai szövetség formálódásának idején is csak a fejedelem inkognitóban lévő követét fogadták Párizsban,⁶¹¹ miközben egyébként is titkos küldötteken keresztül kommunikáltak 1625–1626 folyamán.

Az angol-francia ellentét kapcsán pedig a korábban már idézett londoni velencei követjelentésre támaszkodva kiemelendő a küldöttség legtapasztaltabb diplomatájával, Bornemisza Ferenczel kapcsolatos vélemény: „*Úgy találom, hogy ez az ember meglehetősen franciapárti.*” Bornemisza személyének említése nem maradhat ki a peregrináció diplomáciai hátterének vizsgálatakor, hiszen mind felekezeti hovatartozása, mind karrierje a fejedelem szolgálatában a francia kapcsolat fontosságát húzza alá. Bornemisza személyének kulcspozícióba állításával azonban, mint majd kitérek rá, óvatosan kell bánni. Az előkelő kolozsvári Bornemisza-család történetét legújabban Dáné Veronka kutatja,⁶¹² azonban Ferenc életútjáról kevesebb adat áll rendelkezésre a testvéreihez, Lászlóhoz és Gergelyhez képest. A töredékes adatokból jelenleg két dolgot emelnék ki: 1. a peregrináció történetével foglalkozó szakirodalom – Bethlen István, Péter atyjának levelére hivatkozva – hangsúlyozza, hogy bátyjával, a fejedelemmel együtt mindenképp protestáns nevelőkkel szerették volna felváltani a katolikus Kornis Mihályt. A Bornemisszákról ugyanakkor tudható, hogy katolikus vallásúak voltak, így valóban felmerül a gyanú, hogy inkább két társát szánták praeceptornak, neki pedig diplomáciai feladatai lehettek.

2. Bornemisza kiválasztásában, valamint a Franciaország felé való erdélyi irányultság kifejezésében felekezeti hovatartozása mellett korábbi karrierje is szerepet játszhatott.

⁶¹⁰ Az angol udvarban történt eseményekről részletes tájékoztatást ad Pfalzi Frigyes oda delegált követének, Joachim Rusdorfnak a francia nyelvű naplója, amelyet bővebben a IV. fejezetben használtam fel.

⁶¹¹ Zorzi Giustiniani konstantinápolyi velencei követ 1625. október 6-ai jelentése szerint abban az időben, amikor Francesco Barberini pápai legátus Párizsban tárgyal 1625 nyarán, Bethlen Gábor egyszerű utazónak álcázott követe is felkereste a francia udvart. XIII. Lajos azonban a legátus iránti tiszteletből felfedte az erdélyi küldött kilétét – ami azonban sajnos nem maradt az utókorra... ÓVÁRY L., *i. m.*, 597.

⁶¹² DÁNÉ Veronka, *Egy cubicularius klán ismeretlen ága... i. m.* HARAI D., *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain... i. m.*

Ifjúkorában Franciaországban élt,⁶¹³ a nyelvet kiválóan beszélte, és a hágai szövetséggel kapcsolatos tárgyalások idején, 1625–1626 folyamán ő képviselte Bethlen Gábor érdekeit a Portán, ahol elsősorban az oda delegált francia követtel, Philippe Harlay de Césyvel folytatott megbeszéléseket. Césy ráadásul erdélyi barátaiként utalt⁶¹⁴ a Bornemisszákra, illetve – ahogyan a IV. fejezetben láttuk – 1626 januárjában Erdélybe küldött tolmácsát, Tomaso Fornetitt külön hozzá irányította és kérte Bethlen Gábort, hogy Bornemisszát bízta meg a tárgyalások folytatásával. Ennek a fejedelem eleget is tett, azonban – fenntartásai miatt – csavaros módon. Az 1626 tavaszán a fejedelem és Brandenburgi Katalin esküvője miatt Erdélyben tartózkodó brandenburgi követ, Schwarzenberg gróf előtt kijelentette, hogy a franciák külön Bornemisszát kérték, de ő mégsem bízik benne.⁶¹⁵ Bár végül Bornemisszát Konstantinápolyba delegálta, ez csak a tárgyalások másodlagos helyszíne volt: ahogyan korábban bemutattam, a kolozsvári úr tudta nélkül ugyanis később közvetlenül Franciaországba is üzent Sebastien de Breyant de Montaltón keresztül.⁶¹⁶ Bethlen Gábor bizalmatlanságának oka jelenleg nem ismert, hiszen Dáné Veronka kutatásai alapján a kolozsvári Bornemisz család I. Rákóczi György fejedelemsége idején szorult ki a hatalom közeléből, olyannyira, hogy Ferenc az 1630-as évek végén Magyarországra emigrált. A homályt csak fokozza, hogy Bornemisz és Bethlen kölcsönösen csalódhattak egymásban: elég annyit megjegyezni, hogy egy 1629. szeptemberi, tehát még Bethlen Gábor életében, a közelgő halála után várható trónválság kapcsán a Bornemisz nevű levélíró felségsértésnek is beillő módon azt írta Césynek Konstantinápolyba, hogy „*mi katolikusok nem kérünk többet a fejedelem fajtájából.*”⁶¹⁷

Mindezek óvatosságra intenek azzal kapcsolatban, hogy Bornemisz Ferenc valódi küldetése Bethlen Péter peregrinációs körútja alkalmával titkos diplomáciai tárgyalások folytatása lett volna. Ha ilyen tárgyalásokat nem is valószínűsítünk, Bethlen Gábor Bornemisz

⁶¹³ „*Un gentilhomme de Transylvanye, nourri depuis vingt ans en France qui a esté icy un an auprès de moy.*” Césy levele XIII. Lajosnak, 1623. július 23. BnF, Ms. fr. 16145, Fol. 185v. Césy és Bornemisz ismeretségének, valamint utóbbi franciaországi múltjának e fontos bizonyítékát idézi HARAI D., *A francia–erdélyi kapcsolatok... i. m.*, 43. A levelet korábban közölte: E. de HURMUZAKI, *Documente privitoare... i. m., Suplement I, Vol. I/1.*, 213–214.

⁶¹⁴ Césy levelének fogalmazványa XIII. Lajosnak. Uo. Fol. 384. E levelet magyar nyelven összefoglalja és közli: HARAI D., *A francia–erdélyi kapcsolatok... i. m.*, 39–40, 69–70.

⁶¹⁵ 1626. *Conferenz mit dem Herzog von Siebenbürgen wegen vor seyender Confoederation im Haag* = MARCZALI H., *Újabb regesták a külföldi levéltárakból... i. m.*, 794. SZABÓ Gy., *Bethlen Gábor házassága... i. m.*, 645.

⁶¹⁶ HÁMORI NAGY Zs., *Francia követ... i. m.* Továbbá lásd Bornemisz, Césy és Fornetti a IV.3 alfejezetben ismertetett elégedetlenségét, amikor megtudták, hogy nem rajtuk keresztül fog létrejönni Erdély és Franciaország szövetsége.

⁶¹⁷ „*Car nous Catholiques ne voulons plus de la race du prince*”. Extraict d’une lettre du Sieur de Bornemisse à l’ambassadeur de France à Constantinople. Gyulafehérvár, 1629. szeptember 17. Ad, 56CP1, Fol. 78. Kiadta I. HUDIŢA, *Recueil... i. m.*, 47. Ez az idézet felekezeti perspektívába helyezi a konfliktust, ugyanakkor nem tartom valószínűnek, hogy Bethlen Gábor – akinek tanácsosai és megbízottai különféle felekezetekhez tartoztak – katolikus vallása miatt ne bízott volna meg Bornemisszában.

kijelölését unokaöccse mellé mégis több szempontból hasznosnak találhatta. Egyszerre tartotta távol udvarától azt a diplomatáját, akiben tehát bizalma – egyelőre ismeretlen okokból – már évekkal korábban megrendült, ugyanakkor mégis rajta keresztül tudta legjobban kifejezni francia irányú elkötelezettségét: erre lehetőséget adott Bornemisza katolikus vallása, a francia diplomáciához fűződő szoros viszonya és az a tény, hogy konstantinápolyi tárgyalópartnere már egy előző alkalommal is az ő megbízatását kérte. Konkrét feladatával kapcsolatban azonban sokkal valószínűbb, hogy Alvise Contarini információi a helytállóak, vagyis hogy küldetése az angol, francia, és velencei udvarokban Bethlen Gábor békekötésének mentegése volt. A feladatával kapcsolatos velencei véleményt többnyire a szakirodalom is elfogadja, azzal a megköttéssel, hogy bizonyára egyéb alkudozások folytak a háttérben. A már idézett velencei és francia követjelentések és az erdélyiektől fennmaradt levelek, amelyek egyike sem tartalmaz külpolitikai tárgyalásokra vonatkozó információkat, továbbá a Bornemisszával szemben fennálló fejedelmi bizalmatlanság ugyanakkor mindezt cáfolják.

Bár nem kizárt, hogy titkos tárgyalásokra utaló források még felbukkanhatnak, a peregrinációs körút értékét, sőt sikerét, másban látom, különös tekintettel arra, hogy a Habsburg-ellenes, protestáns tábor tagjának számító erdélyi fejedelem esetleges követét nem valószínű, hogy hivatalosan és nyilvánosan is fogadták volna francia, spanyol, vagy pápai részről. Erre bizonyíték maga a tény, hogy a francia-erdélyi alkudozások mindvégig titokban, inkognitóban utazó megbízottakon keresztül folytak, és Bethlen Gábor Párizsban járó emberét sem fogadták nyilvános audiencián. Egészen más azonban a helyzet, ha a fejedelmi családból származó ifjú gróf európai körutazásáról van szó, amely ártatlannak tűnik a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel és annak külpolitikai implikációi mellett. A lényegét ezért véleményem szerint elsősorban a katolikus: a spanyol németalföldi, francia és pápai udvarokban történő publikus és szívélyes fogadtatás reprezentatív elemei hangsúlyozzák, amelyekhez hozzájárulhatott a katolikus vallású tapasztalt diplomata, Bornemisza Ferenc jelenléte is. Mégpedig azt, hogy Bethlen Pétert mint nagybátyja, az erdélyi fejedelem képmását fogadták a felekezeti különbségek ellenére olyan tisztelettel, hogy kijelenthető: uralkodása végére Bethlen Gábor és erdélyi állama legalább Franciaország részéről elismerést nyert az európai politika színterén, és belépett az európai fejedelmek társadalmába.

VI. Fejezet

Összegzés

A disszertáció célja Bethlen Gábor erdélyi fejedelem állama és személye nemzetközi elismertetésére vonatkozó külpolitikájának vizsgálata volt a harmincéves háborúban való részvétele idején, különös tekintettel francia diplomáciai kapcsolataira. A vizsgálat során a kiindulópontként idézett, Angyal Dávidtól származó megállapítással ellentétben kiderült, hogy Franciaország viszonyulása Bethlen Gáborhoz nem írható le az általa feltételezett egyszerűséggel. A vizsgált korszakban – Anglia hozzáállásától eltérően – a francia diplomácia követi útján személyes kapcsolatot épített ki a fejedelemmel, míg a Stuart házi uralkodók jórészt a nevének felmerülését sem kívánták hallani. Ugyanakkor a francia szövetség megkötésére végül nem került sor, így Erdély nemzetközi elismerése és államiségének garantálása Franciaország részéről nem következett be. A fejedelem személyes elismerése irányába XIII. Lajos mégis szimbolikus gesztust tett Bethlen Péter nyílt párizsi audienciája révén, ezért végeredményben elmondható, hogy uralkodása végére Bethlen Gábor sikeresen belépett az európai fejedelmek társadalmába.⁶¹⁸

A disszertációban elvégzett vizsgálat során az eddig megszokottól eltérő szempontokat és forrásokat alkalmaztam, amelyek végül számos újdonságot szolgáltatottak Bethlen Gábor külpolitikájáról a korábbiakban rendelkezésre álló ismeretekhez képest. A harmincéves háborút végigkísérő felekezeti szembenállásra vonatkozó konfesszionális elméletén kívül figyelembe vettem a korszak háborúinak államépítő jellegét, valamint a nemzetközi szerződések megkötésekor jelentkező igényt azok garantálására. Kiemelkedő fontosságot tulajdonítottam a sokáig elhanyagolt dinasztikus szempontoknak is, amelyek a korban számos legitimációs indokot szolgáltatottak és létrehozták a fejedelmek társadalmát a maguk reprezentációs és retorikai elemeivel. Az így kialakított elméleti keretet olyan franciaországi kéziratforrások felhasználásával töltöttem meg, amelyeket még sohasem vizsgált a magyar történettudomány. Emellett figyelembe vettem néhány korábban már rendelkezésre álló egyéb forrást is, amelyeket még nem aknáztak ki kellőképpen a Bethlen Gábor külpolitikájával foglalkozó történészek.

A fenti elméletekre és forrásokra támaszkodva az alábbi témaköröket jártam körül, illetve eredményekre jutottam a disszertáció megírása során. A harmincéves háború kitörése körüli éveket vizsgálva kiderült, hogy Bethlen Gábor már uralkodása első felétől fogva, tehát még az európai konfliktus kirobbanása előtt kapcsolatban állt a korszak külpolitikáját hathatósan formáló pfalzi választófejedelmi udvarral a Heidelbergbe küldött erdélyi

⁶¹⁸ Bethlen Gábor külpolitikájának gyümölcseit tulajdonképpen a Rákóczi család arathatta le I. Rákóczi György és III. Ferdinánd 1645-ös linzi békéjében, majd Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta Mária dinasztikus esküvője révén.

peregrinusok révén. Már az 1610-es évek derekán felmerült benne, hogy a körülmények kedvező állása esetén a magyar és a cseh korona megszerzésére törekedhet majd. A háború kitörésekor a cseh-pfalzi szövetségesekkel tárgyalva a fejedelem a saját terveivel is csatlakozott a nagypolitikai játszmákhoz a császári, a cseh és a magyar korona elosztását illetően, amikor választott magyar királyi címét – örökös nélküli elhunytja esetére – felajánlotta Pfalzi Frigyesnek. A fejedelemnek a császári cím birtoklásáról alkotott sajátos elképzelése volt, hogy azt a francia királynak kellene betöltenie, ám e hangzatos retorikai elemre a korszak francia diplomáciai iratanyaga semmilyen utalást vagy reflexiót nem tartalmaz. Királlyá választása után koronázása elhalasztásával kapcsolatban a francia reláció vizsgálata új magyarázatot kínál annyiban, hogy Bethlen Gábor ezúton nemzetközileg tárgyalóképes maradt. Saját megfogalmazása szerint a fejedelem még II. Ferdinánd elismerésére is számított a beszercebányai országgyűlés alatt folytatott tárgyalásai idején. Mindemellert békéltető retorikát hangoztatva nem vágta el magát teljesen sem az ellenséges oldaltól, sem a francia békeközvetítő küldöttségtől. A koronázást elkerülve, békevágyát hangsúlyozva, valamint a reprezentatív elemeket kiemelve pedig összességében sokkal előnyösebb képet alakított ki magáról a francia diplomáciában, mint választott király társa, Pfalzi Frigyes. A francia békeközvetítő küldöttséggel való pozsonyi érintkezésekor már igényt tartott arra, hogy a császárral létrejövő békéjét XIII. Lajos garantálja, erre azonban a francia uralkodó sem ekkor, sem később nem mutatott hajlandóságot. Bethlennek a magyar koronáról való lemondásáért járó kárpótlásában azonban a franciák jóval méltányosabb álláspontot képviseltek a hainburgi béketárgyalások alkalmával, mint II. Ferdinánd.

A fejedelem második magyarországi hadjáratának időszakát a francia források segítségével vizsgálva számos új körülményre derült fény. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy rekonstruálhatóvá vált Bethlen Gábor legismertebb külföldi származású diplomatája, Matthias Quadt katonai és diplomáciai szolgálatvállalása Ernst Mansfeld gróf alatt. A lovaskapitány az Elzász-Lotaringia területén folytatott hadi, továbbá a Mansfeld nevében, Hollandiában és Franciaországban végzett követi tevékenysége során minden biznnyal naprakész információkkal látta el Bethlen Gábort a Habsburg-ellenes blokk alakulásáról. Ebből kifolyólag elmondható, hogy a fejedelem a nikolsburgi béke után továbbra is szorosan kapcsolódott a nyugat-európai eseményekhez, és tisztában volt például a francia külpolitika spanyolelles legfőbb irányvonalával. Matthias Quadt nyugati útja arra is magyarázatul szolgál, hogy 1623 első felétől kezdve – a protestáns szolidaritást látszólag feledve – miért fordult Bethlen Gábor huzamosabb ideig a császári udvar felé leánykérési ajánlatával és egy esetleges török elleni hadjárat tervével. Quadton, valamint kicsivel később

Hatvani István és Toldalagi Mihály követein keresztül minden bizonnyal eljutott hozzá az a hír, miszerint a Militia Christiana lovagrend alapítója, Nevers hercege hajókat készíttetett Hollandiában, hogy azokat a Konstantinápoly felszabadítását célzó keresztes tervei részeként bevesse. A fejedelem a császár vejeként, valamint egy keresztes háború résztvevőjeként minden bizonnyal könnyebben legitimálhatta volna az esetlegesen el-, illetve visszafoglalt magyarországi területek feletti uralmát.

Mindeközben azonban Bethlen Gábor a szövetségi külpolitikájával nem fordult el végleg a Habsburg-ellenes, Franciaország csatlakozása híján tisztán protestáns együttműködéstől. A hágai szövetség létrejöttének felvázolásakor rámutattam azokra az elemekre, amelyek felkelthették a francia diplomácia figyelmét Bethlen iránt, illetve amelyek analógiát szolgáltathatnak a vele való titkos tárgyalások kibontakozására: nevének felmerülése a királyi tanácsuléseken Mansfeld gróf propozícióinak köszönhető, míg az érintkezések titkossága jól hasonlítható a Brandenburggal folytatott francia érintkezésekhez. A szűken vett erdélyi-francia diplomáciai tárgyalásokat vizsgálva megállapíthatóvá vált az a szoros kapcsolat, amely a különböző helyszíneken, párhuzamosan futó tárgyalások között fennállt, hiszen a konstantinápolyi követi levelezések vizsgálata nélkül a közvetlen alkudozások sem lettek volna rekonstruálhatók. Az elemzés azonban arra is rámutatott, hogy az időben és térben eltérően tárgyalt témák közötti különbségek végül mindkét részről kölcsönös csalódottsághoz vezettek: Franciaország nem tudta a fejedelem ált. kért subsidium negyedét sem megfizetni, valamint garantálni Bethlen Gábor és Erdély védelmét. A tárgyalások utolsó szakaszában már magát a szövetségbe való felvételét is elutasította, hiszen maga a francia uralkodó is kimaradt a hágai koalícióból. Így Franciaország vonatkozásában az Erdélyi Fejedelemség államiségének nemzetközi elismerésére és biztonságának garantálására nem került sor. Végül a hágai szövetségbe a westminsteri szerződéssel belépő Erdély számára azonban tényleges szövetségesei sem tudtak hasonlókat garantálni, illetve a valós szerződés pontjai közül egy sem valósult meg a szintén kölcsönös csalódottsággal végződő 1626-os közös hadjárat alkalmával. Paradox módon mégis a francia diplomácia volt az, amely a közös szövetség híján is alkalmazta azt a tudását, miszerint Bethlen igényt formált a jövőbeni békekötésbe való befoglalására.

Bethlen Gábor személyes nemzetközi elismertetésére tett kísérleteit házasságpolitikája és az általa viselt címek keretein belül elemeztem. Matthias Quadt hollandiai és franciaországi útjaira hivatkozva bemutattam azt a háttérben szerveződő keresztes mozgalmat, amelynek feltételezett ismerete alapján a fejedelem 1623 nyarán ajánlkozhatott a császár rokonságának elnyerésére és a török kiűzésére. Brandenburgi házassági tárgyalásait vizsgálva pedig francia források alapján kimutattam, hogy milyen konkrét igényt támasztott egyes sziléziai

hercegségekre újonnan megszerzett rokoni kapcsolatai révén. Dinasztikus külpolitikája két irányának közös gyökerét pedig a Bethlen család Erdély feletti igényéről való lemondásban lehetett azonosítani a fejedelmek társadalmába való belépés eléréséért cserébe. Ez a lemondás a harmincéves háború kezdetén – Pfalzi Frigyessel folytatott alkudozásai során és a magyar korona vonatkozásában – minden bizonnyal inkább retorikai célokat szolgált, hiszen ekkor a fejedelem még reménykedhetett abban, hogy fiú utóda születik. A későbbiekben, brandenburgi házassági tárgyalásai idején azonban a lemondás, illetve átruházás egyre inkább keserű realitássá válhatott saját maga és családja⁶¹⁹ számára.

Bethlen Gábor titulaturáját elemezve kiviláglik, hogy erdélyi fejedelmi címén kívül, továbbá időleges Magyar Királyság-beli és oppeln-ratibori uralmát leszámítva nem állt mögöttük valós politikai hatalom, míg elismertetésük többnyire nehézségbe ütközött a császár részéről. Az elismerési folyamat csúcsának az 1620. januári előzetes megállapodás tekinthető, amely nemcsak Erdély, de a Magyar Királyság fejedelme címet is alkalmazta. Továbbá kimutattam, hogy Bethlen Gábor a Magyar Királyság feletti uralmát egy nagyobb nemzetközi államrendszerben képzelte el, amikor a Porta protektorátusának megszerzése mellett felvetette a Német-római Birodalomhoz való csatlakozás ötletét is.

Bethlen Gábor állama és személye nemzetközi elismertetése csak részsikereket hozott: bár felvették a hágai szövetségbe, annak semmilyen folyománya nem lett a résztvevők kölcsönös csalódottságán kívül. Személyes és családja elismertetésére tett kísérletei, a fejedelmek társadalmába való belépése csak a Bethlen család kárára valósulhatott meg, Franciaország vonatkozását leszámítva. A disszertációban feltárt adatok ugyanakkor hathatósan bizonyítják azt az igyekezetét, amellyel a keleti érdekszférához tartozás kénytelensége mellett a nyugat-európai államrendszer részévé kívánta tenni Erdélyi Fejedelemségét, valamint saját uralkodóházát: szerepét egyértelműen a Német-római Birodalom ügyeibe beleszólva képzelte el és próbálta megjeleníteni mind szövetségi, mind a fejedelmek társadalmába való belépésre törekvő külpolitikájával.

⁶¹⁹ Nem véletlen, hogy fivére, Bethlen István ellenérzéssel viseltetett a külföldi házassági tervek iránt. Lásd Pázmány Péter már idézett levelét az 1625. januári állapotokról: GINDELY A., *Okmánytár... i. m.*, 407–409.

VII. Fejezet

Források és szakirodalom

I. Levéltári források

Budapest

Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár

E143 Tractatus publici

Fasc. 2 és 4.

E190 Archivum familiae Rákóczi

1–3. doboz, 1619–1630.

Kolozsvár

Romániai Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága

Mike Sándor gyűjtemény

Krakkó

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

Rkp. 367. Akta za Zygmunta III. 1611–1636.

Párizs

Archives diplomatiques

Correspondance politique

Allemagne

2CP6 1618–1629 Missions diverses: Drouart, le Comte de Marcheville, le Baron de Charnacé, etc; de Masan, résident à Hanau.

Angleterre

8CP39–40 1626, août–1627, janv. Le Maréchal de Bassompierre, ambassadeur (copies).

Autriche

11CP10 1619–1623 Affaires de Bohème et de Hongrie (copies).

11CP13 1626–1628 Valembourg, Céberet, résidents; Masan, Manchot, Drouart, le Comte de Marcheville, agents en Allemagne; Mesmin, aux Grisons.

Hollande

54CP9–10 1620–1626 Du Maurier, d'Espesses, ambassadeurs; La Forest-Toiras, de Castojoux, chargés de mission.

Hongrie-Transylvanie

56CP1 1222–1667 Doc. divers – Le Baron d'Avaugour, à Datzig; le Comte de Brégy, à Varsovie; Fouquet de Croissy, envoyé.

Turquie

133CP3 1600–1628 Correspondance et documents divers: [...] le Comte de Césy, [...].

Turquie supplément

134CP1–2 1494–1646 d'Aramon, Césy, Marcheville, J. de la Haye-Vantelet (dépêches à la cour, originales).

Venise

138CP43–46 1624–1628. déc. Courtin de Villiers, d'Aligre, le Comte d'Avaux, ambassadeurs.

Mémoires et documents

Allemagne

3MD1 Mémoires sur l'élection des empereurs, par LE DRAN, [Nicolas-Louis], Ire partie, Mémoire sur la part que la France a prise en différents temps à l'élection des empereurs.

Autriche

9MD10 Georges Galland, Mémoires concernant les differents de la France avec la Maison d'Autriche, Avec lesclaircissements des difficultez qui peuvent se rencontrer a la négociation de la paix de toute l'Europe [...] Pour servir a la paix generale de la chrestienté, Traittée a Munster 1644.

Archives nationales

Série K, Monuments historiques, Registres (KK), VII. Histoire étrangère. Négociations.

KK1355 Correspondance royales, surtout diplomatiques (papiers Loménie de la Ville-aux-Clercs et Loménie de Brienne) [...].

KK1359 à 1366 Dépêches de d'Herbault, secreaire d'État aux Affaires étrangères. 1624–1627.

Bibliothèque nationale de France

Dupuy

10 « Mémoires pour l'histoire d'ALLEMAGNE. — Vol. III. »

468 Recueil de documents concernant l'histoire de l'ALLEMAGNE, du DANEMARK, de la HONGRIE, de la POLOGNE et de la SUEDE, et les relations de ces différents pays avec la France, de 1447 à 1633 environ.

Latin

12933 Mémoires pour l'histoire d'Allemagne de 1619 à 1638.

Les cinq cents de Colbert

296 Recueil de traites concernant particulièrement la France, l'Allemagne, la Suisse, la Suede et l'Italie. (1444–1635.)

385 « Divers mémoires d'Etat concernantz les affaires d'Allemaigne, depuis François premier, 1518, jusques 1638. »

457 Lettres et dépêches originales adressées à Philippe de Béthune, ambassadeur à Rome, par Nicolas de Baugy, résident à Bruxelles, puis ambassadeur en Hollande, Henri Brasset, résident à Bruxelles, et Philippe de Harlay de Cesy, ambassadeur à Constantinople. (1627–1630.)

483 Recueil de pièces diplomatiques et relations de voyages, concernant les rapports de la France avec la Turquie, l'Asie-Mineure, l'Égypte, l'Éthiopie, les pays Barbaresques, le Portugal, la Georgie, la Perse, l'Inde, le Canada, les Antilles et le Bresil. Correspondance originale de Harlay de Cesy et de nos consuls en pays ottoman, etc. (1535, 1559 et 1601–1664.)

Manuscrits français

3802 Recueil de lettres originales et de copies de pièces indiquées comme telles dans le dépouillement qui suit.

4703 Recueil de pièces originales et de copies concernant l'ordre de la Milice chrétienne, les projets de Charles de Gonzague, duc de Nevers, contre les Turcs, etc., l'histoire des années 1606 à 1620.

7112–7114 Recueil d'instructions et mémoires diplomatiques XLI–XLIII. Ambassade dans les Provinces unies des Pays-Bas de M. D'ESPESES (1624–1628).

15584 Recueil de lettres, pour la plupart originales, et autres pièces, relatives à l'histoire de France, principalement sous les règnes de Charles IX, Henri III, Henri IV et Louis XIII. (1477–1657).

15920–15933 Relations diplomatiques et militaires entre la France et l'Allemagne: affaire de Clèves et de Juliers; diète de Ratisbonne, etc. (1606–1658).

15959 Correspondances diplomatiques originales, concernant les relations entre la France et la Hollande, et principalement dépêches des ambassadeurs français près les États-Généraux des Provinces-Unies. (1605–1623).

16145 Dépêches originales de divers ambassadeurs et agents français à Constantinople IV. Années 1605–1623.

16149 Dépêches originales de divers ambassadeurs et agents français à Constantinople IV. Années 1619–1624, et, par exception, 1632.

16150–16153 Papiers de l'ambassade de Philippe de Harlay, comte de Césy, à Constantinople.

23558 Recueil de pièces et de lettres relatives aux relations de la France, de François Ier à Louis XIII, avec différents États d'Allemagne.

Mélanges de Colbert

8 Recueil de pièces, traités et correspondances originales d'ambassadeurs sur les rapports entre la FRANCE, la POLOGNE et la SUEDE (1627–1683).

11 Recueil de pièces diplomatiques, la plupart en copies, sur les rapports de la FRANCE avec le DANEMARK, les PAYS-BAS espagnols (1499–1655) et hollandais (1597–1657), l'ANGLETERRE (1215–1654), l'ÉCOSSE (1295–XVIIe siècle) et l'IRLANDE (1624).

Nouvelles acquisitions françaises

5178 Documents relatifs à la Turquie, à l'Égypte, aux États barbaresques et aux provinces Danubiennes, aux XVIe et XVIIe siècles.

6972–7328 Collection Brienne.

7016 Lettere di Luigi VALLARESSO, ambasciatore residente della serma republica di Venetia appresso Giacomo, re della Gran Bretagna. » (1622–1624).

7058 « Lettres, actes et mémoires concernans les empereurs d'Allemagne et les Electeurs de l'Empire. » (1338–1637).

7059 « Traitez entre les empereurs d'Allemagne et les rois de France ;... traitez entre les rois de France et les Électeurs ecclésiastiques, les électeurs Palatins, les archiducz d'Autriche, les ducs de Wirtemberg et autres princes allemans et les villes de la Hanse teutonique. » (1198–1631).

II. Kiadott források

Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf, Envoyez par le roi Louis XIII vers l'empereur Ferdinand II et les

princes & potentats d'Allemagne en l'année 1620, Avec les observations politiques de Monsieur de Bethune, employé en cette ambassade et en plusieurs autres considerables, sous le regnes de Henry IV et de Louis XIII, Paris, chez François Preuveray, 1667.

BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig, emlékiratok, levelek*, sajtó alá rend., bev., jegyz. KÓCZIÁNY László, Budapest, Irodalmi Kiadó, 1968.

BRANDL Gergely, GÖNCÖL Csaba, JUHÁSZ Krisztina, MARTON Gellért Ernő, SZABADOS János, *Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez = Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2017, 151–203.

Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, herausgegeben durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 2. Die Union und Heinrich IV.: 1607-1609, bearb. Moriz Ritter, München, 1875.

Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, herausgegeben durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 3., Der Jülicher Erbfolger, bearb. Moriz Ritter, München, 1877.

Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, herausgegeben durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 10, Der Ausgang der Regierung Rudolfs II, von den Anfängen des Kaisers Matthias, herausgegeben von Anton CHROUST, München, 1906.

Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher, herausgegeben durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 12, Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern, 1613–1618, herausgegeben von Hugo ALTMANN, München, 1978.

Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice, Volume 19, 1625-1626, Originally Published by His Majesty's Stationery Office, London, 1913.

CALLIERE, François de, *De la manière de négocier avec les souverains [...] (1716)*, édition critique par Alain Pekar LEMPEREUR. Genève, Droz, 2002.

Cancellaria Secreta Anhaltina [...], 1621.

Capitoli per la Fondazione della nuova Militia De' Cavalieri da erigersi sotto il Titolo della Beatissima Madre di Dio, e Sotto la Regola di S. Francesco d'Assisi [...], In Perugia [...], 1618.

CHARRIERE, E. (publié par), *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople [...]*, Tome I., Paris, 1848 (Collection de documents inédits sur l'histoire de France [...], Première série, Histoire politique).

Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia, II–IV, hrsg. Miroslav TOEGEL, Miloš KOURĚIL, Josef KOLLMANN, Praha, 1972–1974.

Documente privitoare la istoria românilor, Supliment I, Vol. 1/1, 1518–1780, documente culșe din Biblioteca Natională din Paris de Gr. G. TOCILESCU, din Archivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. ODOBESCU, București, 1885.

Documente privitoare la istoria românilor, Volumul VIII, 1376–1650, culese de Eudoxiu HURMUZAKI, București, 1894.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transylvaniae, 1540–1699.), VII–VIII. kötet, Budapest, 1875–1898.

FRAKNÓI Vilmos, *Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király (1625–1628)*, TT, 1881, 98–113.

FRANKL Vilmos, RÁTH Károly (közrebocsátják), *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatiai iratai (1618–1626)*, Esztergom, 1867.

Fürstliche Anhaltische geheime Cantzley [...], 1621.

GERGELY Samu, *I. Rákóczi György összeköttetése Franciaországgal (A párisi külügyminisztérium levéltárából) Befejező közlemény*, TT, 1890.

GERGELY Samu, *Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez: Második közlemény*, TT, 1883, 131–154.

GINDELY Antal, *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*, Budapest, Akadémia, 1890.

GÜNTER, Heinrich, *Die Habsburger-Liga 1625–1635: Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas*, Berlin, Verlag von Emil Ebering, 1908.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Francia követ Erdélyben 1625-ben*, megjelenés előtt, Levéltári Közlemények, 2018. 1-2. sz. (89. évf.)

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633) = Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények 2016*, Budapest, Oszk, 2017.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Francia követjelentések Bethlen Péter brüsszeli és velencei tartózkodásáról = Lymbus Magyarságtudományi forrásközlemények 2015*, Budapest, Oszk, 2016.

- HATVANI Mihály (szerk.), *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria. 4.: Okmánytár, a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból, 4. kötet, 1608-1652*, Pest, 1859.
- HÉJAS Eszter, *Hírek Magyarországról – 1623: Egy francia diplomata útinaplójából*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1984–1985, 251–265.
- HRUBÝ, František, *Z vídeňských papírů Jindřicha Matyáše hr. z Thurnu*, Český časopis historický 34(1928), 473–573.
- HUDIŤĂ, Ioan, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles*, Iași, 1929.
- JÁSZAY Pál, *A' gyarmati béke = Tudománytár: Értekezések 2.*, 1837, 39–75.
- JÁSZAY Pál, *A' szőnyi béke 1627 = Tudománytár: Értekezések 4.*, 1838, 167–274.
- Journal et correspondance de Gédoyne « le Turc », consul de France à Alep (1623–1625): Ouvrage publié pour la Société d'histoire diplomatique par A. BOPPE*, Paris, 1909.
- KEMÉNY János Önéletírása = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.
- KOMÁROMY András, *Vegyes közlések: Adatok Bethlen Gábor történetéhez*, TT, 1899.
- KOVÁCS Sándor Iván (vál.), *Magyar utazási irodalom, 15–18. század*, Budapest, 2000.
- KOVÁCS Sándor Iván, *Adalékok a régi magyar utazási irodalomhoz*, 1979 (Irodalomtörténet 2.).
- KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei III. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus IX*, szerk. CSUKÁS István, HORVÁTH Károly, JATE, Szeged, 1969.
- KRAUS, Georg, *Erdélyi krónika, 1608–1665*, ford. VOGEL Sándor, Csíkszereda, 2006.
- Le GUAY, G., *Alliances du Roy avec le Turc, et autres: Justifiées contre les calomnies des Espagnols & de leurs partisans*, A Paris, Chez Toussaint du Bray, 1626.
- LE LABOUREUR, Jean, *Histoire et relation du voyage de la reine de Pologne et du retour de Madame la Maréchalle de Guébriant, Ambassadrice extraordinaire et Surintendante de sa conduite*, Paris, Vve J. Camusat, 1648.
- Le Neuvième tome du Mercure françois [...]*, A Paris, chez Jean Richer, 1624.
- Le Septième Tome du Mercure François [...]*, A Paris, chez Jean Richer, 1622.
- Le Sixième Tome du Mercure François [...]*, A Paris, chez Jean Richer, 1621.
- Le triomphe admirable observé en l'alliance de Bethleem Gabor Prince de Transilvanie, avec la Princesse Catherine de Brandebourg, Ensemble les magnifiques présens envoyez de la part del'Empereur, du Roy d'Espagne, de l'Evesque de Cracovie et autres princes d'Allemagne et celui du grand Turc enuoyé par un Bacha*, Paris, Chez Jean Martin, 1626.

Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du Cardinal de Richelieu 1608-1642, recueillis et publ. par AVENEL, Paris, Impr. Nat., 1853–1857 (8 kötet).

Letters and Other Documents Illustrating the Relations between England and Germany at the Commencement of the Thirty Years War 1., From the Outbreak of the Revolution in Bohemia to the Election of the Emperor Ferdinand II, ed. Samuel Rawson GARDINER, Camden Society, 1865.

Letters and Other Documents Illustrating the Relations between England and Germany at the Commencement of the Thirty Years War 2., From the Election of the Emperor Ferdinand II to the Close of the Conferences at Mühlhausen, ed. S. R. GARDINER, Camden Society, 1868.

MAKKAI László (a szöveganyagot válogatta, a kötetet szerkesztette, az előszót és a bevezetőket írta), *Bethlen Gábor emlékezete*, Budapest, Magyar Helikon, 1980.

MAKKAI László (összeállította, bevezette és jegyzetekkel ellátta), *Bethlen Gábor krónikásai: Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől*, Budapest, Gondolat, 1980.

MARCZALI Henrik, *Újabb regesták a külföldi levéltárakból: Harmadik közlemény*, TT, 1879.

MÉZERAY, F.-E. [François-Eudes] Du, *Histoire des Turcs, second tome, contenant ce qui s'est passé dans cet empire depuis l'an 1612 jusqu'à[...] 1649*, A Paris, Chez Matthieu Guillemot, 1650.

MIKÓ Imre, SZABÓ Károly (szerk.), *Erdélyi Történelmi Adatok*, I–IV. kötet, Kolozsvár, 1855–1862.

Mémoires et négociations secrètes de Mr. de Rusdorf, conseiller d'état de S. M. Frederic V. Roi de Boheme, Electeur Palatin, pour servir à l'histoire de la guerre de trente ans, rédigées par Ern. Guill. CUHN, Tome I., A Leipzig, 1789.

Mémoires du duc de ROHAN sur les choses advenues en France depuis la mort de Henry le Grand jusques à la paix faite avec les réformez au mois de juin 1629, [h. n.], 1646.

Mercure françois, Tome XIV, Paris, 1628.

Negociations secretes touchant la paix de Munster et d'Osnabrug [...], Tome Second [...] 1644&1645, A La Haye, Chez Jean Neaulme, 1725.

ODOŽILÍK, Otakar, *Z korespondence probělohorské emigrace z let 1621–1624* (Věstník Královské české společnosti nauk), Praha, 1933.

Oeuvres choisies de [Jean-Louis Guez de] BALZAC, de l'Academie française, précédé d'une notice, Tome I, Paris, 1822.

ÓVÁRY Lipót (szerk.), *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*, Budapest, MTA, 1886.

Österreichische Staatsverträge, Band. 9., Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690), bearb. v. Roderich GOOSS, Wien, Holzhausen, 1911.

PETTKÓ Béla, *Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez V: Az 1620. jan. 15-iki szövetséglevél variánsai*, TT, 1889.

PRAY, Georgius, *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coevis documentis illustratus*, collegit [...] auctarium adiecit Jac[obus] Ferdin[andus] MILLER, Pest, Trattner, 1816.

RIMAY János : *Összes Művei*, összeáll. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémia, 1955.

RICHELIEU, Armand Jean du Plessis, duc de, *Mémoires, Tome 3, 1619–1621: L'irrésistible ascension du duc de Luynes*, Clermont-Ferrand, 2002.

RICHELIEU, Cardinal de, *Testament politique: Édition critique publiée avec une introduction et des notes par Louis ANDRE et une préface de Léon NOËL*, Paris, 1947.

RICHELIEU, Armand Jean du Plessis (1585–1642), *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'État du Cardinal de Richelieu: Recueillis et publiés par M. AVENEL, Tome second, 1624–1627*, Paris (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Première série, Histoire politique), 1856.

SEBESTYÉN Mihály (válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta), *Bethlen Gábor: Levelek*, Budapest, Kriterion, 1980.

SIMONYI Ernő (közli), *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, 2. kötet, 1517–1629*, (Magyar történelmi emlékek, Első osztály: Okmánytárak, 16. kötet), Budapest, 1875.

SZABÓ Gyula, *Erdély és a harmincéves háború (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből), Első közlemény: A Párisi Bibliothéque Nationale-ból*, TT, 1891., 177–191.

SZABÓ Gyula, *Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal (A berlini titkos állami levéltárból)*, TT, 1888, 640–666.

SZABÓ Gyula, SZILÁGYI Sándor, *Erdély és a harminczéves háború 1–2*, TT, 1891, 177–191, 406–430.

SZABÓ Károly, *Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése I–III.*, TT, 1880, 444–489, 707–740; 1881, 283–343.

SZÁDECZKY K[ARDOS] Lajos (szerk.), *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*, Budapest, Athenaeum, 1915 (Magyar Történelmi Tár 27).

SZILÁDY Áron, SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Török-magyarkori állam-okmánytár I.* (Monumenta Hungariae Historica IV., Diplomataria III.), Pest, 1868.

SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor 1620-iki alkudozásai történetéhez II: Haller István követsége*, TT, 1889, 75–90.

SZILÁGYI Sándor, *Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között I–4.*, *TT*, 1886, 1–57, 209–249, 401–446, 609–678.

SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor levelei I–3.*, *TT*, 1885, 209–256, 431–480, 623–673.

SZILÁGYI Sándor, A „*Collectio Camerariana*”-ból, *TT*, 1883, 217–261.

SZILÁGYI Sándor, *Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetések történetéhez*, *TT*, 1882, 235–278.

SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia: A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján*, Budapest, 1882.

SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, Akadémia, 1879.

SZILÁGYI Sándor, *Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez*, *TT*, 1878, 119–120.

SZILÁGYI Sándor, *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, Budapest, Akadémia (Értekezések a történelmi tudományok köréből, Második kötet, VIII. szám), 1873.

SZILÁGYI Sándor, *Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez*, Budapest, 1873.

SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történelmi maradványai* (Monumenta Hungariae Historica II., Scriptorum VIII.), Pest, 1867.

The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621–28 inclusive [...], printed by Samuel RICHARDSON, London, 1740.

WICQUEFORT, Abraham de, *L'ambassadeur et ses fonctions*, Cologne, 1690.

WILSON, Peter Hamish, *The Thirty Years' War: A Sourcebook*, London, Palgrave-Macmillan, 2010.

III. Szakirodalom

ALMÁSI Gábor, *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és sajtóban = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 311–366.

ANDERSON, Matthew Smith, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London, 1993.

ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával: A mohácsi véstől a szatmári békéig*, Budapest, Franklin, 1902, 3-4.

ANGYAL Dávid, *Történeti tanulmányok: Bethlen Gábor*, Budapest, MTA, 1937, 181–268.

ANGYAL Dávid, *Gabriel Bethlen*, Paris, Impr. Daupeley, 1928 (Különlenyomat a Revue historique-ből).

ANGYAL Dávid, *Báthory Gábor uralkodása, II., befejező közlemény*, Századok 2/30(1896), 114–128.

ANTOCHE, Emmanuel, *Le gentilhomme lorrain Charles de Joppecourt et l'histoire de la principauté de Moldavie dans la deuxième decennie du XVIIe siècle = Combattre, gouverner, écrire: études réunies en l'honneur de Jean Chagniot*, Paris, 2003.

ARDELEAN, Florin Nicolae, Florina CIURE: *Guerra e diplomazia nella Transilvania dell'anno 1625: Da un documento dell'Archivio di Stato di Venezia*, Studia historica adriatica ac danubiana, 1–2/X(2017), 68–93.

AUGUSTYNIÁK, Urszula, Wojciech SOKOŁOWSKI, *"Spisek orleański" w latach 1626–1628*, 1990.

B. SZABÓ János, KÁRMÁN Gábor, *Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban*, megjelenés előtt.

BAILLOU, Jean (sous la dir. de), *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français, Tome I: De l'Ancien Régime au Second Empire*, Paris, 1984.

BALÁZS Mihály, *Az alkalmazás dilemmái: A német konfesszionális modell és az erdélyi reformáció*, Korall 57(2014) 5–26.

BALÁZS Mihály et al. (sajtó alá rendezte), *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1., 1609–1616*, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1, szerk. KESERŰ Bálint).

BALÁZS Mihály et al. (sajtó alá rendezte), *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók, II. kötet, 1617–1625*, Szeged, Scriptum, 1990.

BALOGH Judit, *Székelyföldi karrierok: Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*, 2011.

BARBU, Violeta, *Mirtul și laurii: Nunta principelui Gabriel Bethlen cu Katarina von Brandenburg reflectată în spațiul francez = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 106–130.

BARTHOLD, Friedrich Wilhelm, *Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft: Sitten, Geschmacksbildung und schöne Redekünste deutscher Vornehmen vom Ende des XVI. bis über die Mitte des XVII. Jahrhunderts*, Berlin, A. Duncker, 1848.

- BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme XV. Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszeke, 1604-1626* Budapest, 1940.
- BECHU, Claire, *Les ambassadeurs français au XVIIIe siècle. Formation et carrière = L'invention de la diplomatie Moyen Âge – Temps modernes*, sous la dir. de Lucien BELY (avec le concours d'Isabelle RICHEFORT), Paris, 1998, 331-349.
- BÉLY, Lucien, *La société des princes: XVIe-XVIIIe siècle*, Paris, Fayard, 1999.
- BELY, Lucien, *L'art de la paix en Europe: Naissance de la diplomatie moderne XVI–XVIIIe siècle*, Paris, 2007.
- BELY, Lucien, Georges-Henri SOUTOU et al. (sous la direction de), *Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères 1589–2004*, Paris, Fayard, 2005.
- BENDA Kálmán, *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában, Századok* (4)1981, 725–730.
- BERENGER, Jean, *Les vicissitudes de l'alliance militaire franco-turque (1520–1800) = Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine: Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Bérenger*, Textes réunies par Daniel TOLLET, Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003, 297–329.
- BERENGER, Jean, *Alliances de revers et coopération militaire au XVIIe siècle: La politique française en Europe orientale = Guerres et paix en Europe centrale... i. m.*, 345–360.
- BERENGER, Jean, *Pour une enquête européenne: Le problème du ministériat au XVIIe siècle*, *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, 1/29(1974), 166–192.
- BERTIERE, Simone, *Louis XIII et Richelieu: la malentente*, Paris, Librairie générale française, 2018.
- BIRELEY, Robert, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge University Press, 2003.
- BIRKÁS Géza, *Francia utazók Magyarországon*, Szeged, 1948.
- BÍRÓ Vencel, *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár, 1921.
- BOGDAN, Henry, *La guerre de Trente Ans 1618–1648*, Paris, 2006.
- BOLTANSKI, Ariane, *Le pouvoir en partage: Les litiges entre le duc de Nevers et le gouvernement monarchique (1614–1617)*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1/46(1999), 117–145.
- BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század elsőévtizedeiben*, Doktori (PhD) Értekezés, Eger, 2015.
- BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*

- BRANDL Gergely, SZABADOS János, *A megbízás terhe: Johann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykövetségének előkészítése 1628-ban = Hétköznapiak az oszmán uralom idején*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, megjelenés előtt.
- BRAUN, Guido, *La connaissance du Saint-Empire en France du baroque aux Lumières 1643–1756*, München, 2010.
- BRUNNER, Otto, Werner CONZE, Reinhard KOSELLECK (Hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Band 5 Pro-Soz*, Klett-Cotta, 1994.
- BURKHARDT, Johannes, *Die Entfesselung des Friedens: Für einen Aufbruch der historischen Friedensforschung = Pax perpetua: Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Inken SCHMIDT-VOGES et al., München, 2010, 29–48.
- CHALINE, Olivier, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620): un mystique chez les guerriers*, Paris, 2000.
- CHALINE, Olivier, *L'ambassadeur selon les casuistes = L'invention de la diplomatie... i. m.*, 59–69.
- COHEN, Thomas V., Germaine WARKENTIN, *Things not Easily Believed: Introducing the Early Modern Relation*, Special Issue of Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme, 34/1–2(2011), 7–23.
- COOLS, Hans, Marika KEBLUSEK, Vera BADELOCH NOLDUS (eds), *Your Humble Servant: Agents in Early Modern Europe*, Hilversum, 2006.
- COSANDEY, Fanny, *Préséances et sang royal: Le rite comme construction d'un mythe identitaire*, Cahiers de la Méditerranée 77(2008).
- CZIRÁKI Zsuzsanna, *Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 77–102.
- DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Budapest, 1987.
- DÁN Róbert, GÖMÖRI György, *Szenci Molnár Albert Angliában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 3/83(1979).
- DÁNÉ Veronka, *Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszáék*, Erdélyi Múzeum (1)81, 79–90.
- DEÁK Éva, *Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozására = Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Budapest, 2007, 251–265.
- DEÁK Éva, *The Wedding Festivities of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*, Hungarian Studies, 2(2012), 251–271.

- DEMKÓ Kálmán, *A magyar–cseh konföderáció és a besztercebányai országgyűlés 1620*, Századok 20(1886), 105–121, 209–228, 291–308.
- Dictionnaire veridique des origines des maisons nobles ou anobles du Royaume de France [...]*, Tome premier, Paris, 1828.
- DIWALD, Hellmut, *Wallenstein: Eine Biographie*, München, Herbig, 1979.
- DOMOKOS Zsófia, *Követtükör-vonások Borsos Tamás, Bethlen Gábor portai küldöttének irataiban*, megjelenés előtt.
- ELIAS, Norbert, *A civilizáció folyamata*, Budapest, 2004.
- EVANS, R. J. W., *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700: An Interpretation*, Oxford, Clarendon Press, 1979.
- FAGNIEZ, Gustave, *Le Père Joseph et Richelieu, Tome I., Le projet de croisade (1616–1625)*, Paris, 1889.
- FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai 1526–1648*, Budapest, 1988.
- FAZEKAS Sándor, „A soknyelvű tolmács”: *A Sebes agynak késő sisak forrásai, műfaj- és eszmetörténeti jellemzői*, Doktori disszertáció, Szeged, 2006.
- FLAMENT, Pierre, *Philippe de Harlay, Comte de Césy, ambassadeur de France en Turquie*, Revue d'histoire diplomatique 15(1901), 225–251, 371–398.
- FORST, H[ermann], *Der türkische Gesandte in Prag 1620 und der Briefwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II*, Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 16(1895), 566–581.
- FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora, I–II*, Pest, Ráth Mór, 1868–1869.
- FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter 1570-1637*, Budapest, Franklin, 1886.
- FRANKL Vilmos, *Az eperjesi béke 1633-ban*, Századok 5(1871).
- GARDINER, Samuel Rawson, *Prince Charles and the Spanish Marriage: 1617–1623, A Chapter of English History [...]*, In two volumes, London, Hurst and Blackett, 1869.
- G. ETÉNYI Nóra, *Politika és publicisztikai kontextus: Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622) = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 245–274.
- GEBEI Sándor, *Az erdélyi fejedelmek legitimitációjának kérdéséhez = Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 6.)*, szerk. BALLABÁS Dániel, BORBÉLY Zoltán, Eger, Líceum, 2012, 37–52.
- GEBEI Sándor, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, Szeged, 2007. Uő, *Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig) = Bethlen Gábor képmása... i. m.*, 93–115.

GEBEI Sándor, *Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 56–68.

GINDELY Antal, ACSÁDY Ignác, *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*, Budapest, 1890.

GINDELY Antal, *Geschichte des dreissingjährigen Krieges in drei Abteilungen, II Abteilung: Der niedersächsische, dänische und schwedische Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs, 1622 bis 1632*, Prag, Tempsky, 1882.

GINDELY Antal, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges in drei Abteilungen, I. Der böhmische Aufstand und seine Bestrafung 1618 bis 1621*, Prag, 1882.

GINDELY Antal, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung: Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618, Zweiter Band*, Prag, Tempsky, 1878.

GINDELY Antal, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges, Erste Abteilung: Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618, Dritter Band*, Prag, 1878.

GÖLLNER, Carl, *Beziehungen rumanischer Wojewoden Radu Serban, Nicolae Patrascu und Gaspar Gratiani zur Milice Crétienne*, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes* 6(1968), 71–83.

GÖMÖRI György, *Bethlen Péter körutazásának nyomai nyugati emlékkönyvekben és jelentésekben = Erdélyiek és angolok: Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*, Budapest, 1991

HAEHL, Madeleine, *Les Affaires étrangères au temps de Richelieu: Le secrétariat d'État, les agents diplomatiques (1624-1642) (Diplomatie et histoire)*, Paris, 2006.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph, *Geschichte des osmanischen Reiches, Vierter Band, Vom Regierungantritte Murad des dritten bis zur zweyten Entthronung Mustapha's I. 1574–1623*, Pest, 1829.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Louis Gédoyen útinaplójának erdélyi vonatkozásai (1623–1624) = Életmódtörténeti pillanatképek I.*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, MEZEI Emese, 2018, 59–68.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *A konstantinápolyi követek megélhetése az 1620-as években = Társadalom- és életmódtörténeti kalandozások térben és időben: A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, PPKE BTK, Piliscsaba, 2014.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században: Francia diplomáciai és területszerző törekvések*, *Világtörténet* 2/36(2014), 319–336.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. DÁNÉ Veronka, HORN Ildikó et al., Kolozsvár, 2014.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, „*Rien de barbare*”: *Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozója = Utak és útkereszteződése, Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, főszerk. KAHLER Frigyes, Budapest, TITE, 2013.

HÁMORI NAGY Zsuzsanna, *Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25.-április 22.) = Összekötnek az évezredek*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, PPKE, 2011.

HARAI Dénes, *Gabriel Bethlen: Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629)*, Paris, 2013.

HARAI Dénes, *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király tanácsa és tanácsosai = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 310–318.

HARAI Dénes, *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain. Bornemisza Ferenc és János diplomáciai tevékenysége az 1620-as években = Szélgjegyzetek Magyarország történetéhez*, szerk. ILLIK Péter, Budapest, 2016, 34–73.

HEINISCH, Reinhard Rudolf, *Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618–1620) II.*, Südost Forschungen 34(1975).

HELL, Maarten, *Heliogabalus in The Hague: Franco-Dutch Relations during the Embassy of D'Espesses (1624–1628)*, Dutch Crossing, 33/1(2009), 44–63.

HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Budapest, 1994 (Humanizmus és reformáció 21).

HELTAI János, *Bethlen Péter és Pázmány = OSZK Évkönyve*, szerk. KOVÁCS Ilona, Budapest, 1984, 411–422.

HEREPEI János, *Bethlen művelődéspolitikája és az új értelmiség kiképzése: Szilvási K. Márton = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Budapest–Szeged, 1965, 199–234.

HEREPEI János, *Adatok Szenci Molnár Albert életéhez = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez... i. m.*

HEREPEI J., *Adatok Bethlen Gábor gyulafehérvári academicum collegiumának előtörténetéhez = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.*, i. m., 239–272.

HERING, Gunnar, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638*, Wiesbaden, 1968.

HERNÁDI László Mihály, *Bethlen Gábor: bibliográfia 1913-1980*, Budapest, 1980.

- HEROLD, Hans-Jörg, *Markgraf Joachim Ernst von Brandenburg-Anspach als Reichsfürst*, Göttingen, 1973 (Schriftenreihe der historischen Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Schrift 10).
- HILDESHEIMER, Françoise, Dénes HARAI (sous la direction de), *Dictionnaire Richelieu*, Paris, Honoré Champion, 2015.
- HILDESHEIMER, Françoise, *Richelieu*, Paris, Flammarion, 2011.
- HILLER István, A „Titkos Levelezők” intézménye = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv, szerk. TUSOR Péter, ELTE BTK, Budapest, 1998, 204–215.
- HOCHEDLINGER, Michael, *Die französisch-osmanische “Freundschaft” 1525–1792: Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriß eines Problems*, MIÖG 102/1–2 (1994), 108–171.
- HORN Ildikó, „*Én creaturaim vagytok, édes híveim*”: Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 189–201.
- HORN Ildikó, *A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában*, Századok 4/145(2011), 997–1027.
- HUDIȚA, Ioan, *Histoire des Relations Diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe Siècle (1635–1683)*”, Thèse pour le Doctorat ès Lettres, Pesentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris, Paris, Librairie Universitaire, J. Gamber Editeur, 1927.
- HURMUZAKI, Eudoxiu de, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen, Dritter Band*, Bucuresci, Socecu, 1884.
- ILA Bálint, *Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés = A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 4. kötet*, szerk. ANGYAL Dávid, Budapest, 1934, 231–253.
- ILLIK Péter, *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*, Budapest, L'Harmattan, 2011.
- J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Reformáció és katolikus megújulás: Tanulmányok a reformáció kezdetének 500. évfordulójára*, Budapest, 2017.
- J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, „*Nagy két császár birodalmi között*”: A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig, Budapest, 1984.
- JAKÓ Klára, *Újabb adatok Rozsnyai Dávid munkásságához = Oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, PPKE, 2013, 353–366.
- JAKÓ Klára, *Moldva és Havasalföld szerepe Erdély politikai kapcsolataiban = Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Budapest, 2012.
- JENEY-TÓTH Annamária, „*... Urunk udvarnépe ...*” : *udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

KAMPMANN, Christoph, *Europa und das Reich im Dreißigjährigen Krieg: Geschichte eines europäischen Konflikts*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, 2008.

KÁRMÁN Gábor, *II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei*, *Századok* 152(2018), 717–769.

KÁRMÁN Gábor, *Pax és pacificatio: Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében*, *Történelmi Szemle* 2/58(2016), 341–353.

KÁRMÁN Gábor, *Zülfikár aga portai főtolmács*, *Aetas* 3/31(2016), 54–76.

KÁRMÁN Gábor, *Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, *Aetas* 30/3(2015), 9–36.

KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi követek a vesztfáliai béketárgyalásokon = Művészet és mesterség: tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HOLN Ildikó, VÁRKONYI Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2015, 199–232.

KÁRMÁN Gábor, *Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 93–105.

KÁRMÁN Gábor, *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

KÁRMÁN Gábor, *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*, *Korall* 13/48(2012), 33–61.

KÁRMÁN Gábor, *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*

KÁRMÁN Gábor, *Transylvania between the Ottoman and the Habsburg Empires = Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe 1600–2000*, eds. Linas ERIKSONAS, Leos MÜLLER, Brussel, 2005, 151–158.

KEBLUSEK, Marika, Vera BADELOCH NOLDUS, (eds), *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*, Leiden, Brill, 2011.

KELLNER Anikó, *A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében*, *Korall társadalomtörténeti folyóirat* 23/7(2006), 86–115.

KEMSEKE, Peter van (onder red. van), *Diplomatieke cultuur*, Leuven, Universitaire pers., 2000.

KÉPES György, *Az erdélyi és a dán állam Bethlen Gábor korában = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 131–147.

KEREKES Dóra, *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*, Budapest, L'Harmattan, 2010.

KLOPP, Onno, *Der dreißigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632, Zweiter Band: Vom Beginne 1621 an bis zur Übertragung des Herzogthumes Mecklenburg an Wallenstein 1628*, Paderborn, 1893.

KONT Ignác, *Bibliographie française de la Hongrie*, Paris, 1913.

- KOVÁCS Eszter, *Iszlámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján*, Budapest, PPKE–OSZK, 2017.
- KOVÁCS Katalin Anita, *Bethlen Gábor külpolitikai törekvései ügynökhálózata tükrében = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 148–160.
- KOVÁCS Katalin Anita, *Az erdélyi fejedelmi udvar hollandiai diplomáciai és ideológiai kapcsolatai a 17. században a peregrináció tükrében*, Doktori (PhD) értekezés, PPKE BTK, 2016.
- KRUPPA Tamás, MONOK István, *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*, Lymbus 2009, 7–14.
- KRÜSSMANN, Walter, *Ernst von Mansfeld (1580-1626): Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin, Duncker & Humblot, 2010.
- KUBINYI Miklós, *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598—1621*, Budapest, Méhner Vilmos, 1888.
- KURUCZ György, *Erdély és az angol diplomácia Bethlen Gábor fejedelemsége idején = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 69–77.
- KURUCZ György, *Sir Thomas Roe és az erdélyi-lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején = Magyarhontól az újvilágig*, Budapest, 2002, 55–63.
- KVACSALA János, *Az angol-magyar érintkezések történetéhez*, Századok 26(1892), 9–10. füzet, 709–719, 793–810.
- LAURENS, Henry, John TOLAN, Gilles VEINSTEIN, *L'Europe et l'Islam: Quinze siècles d'histoire*. Odile Jacob Histoire. Paris, 2009.
- LE VASSOR, Michel, *Histoire du regne de Louis XIII Roi de France et de Navarre, Tome quatrieme, Seconde partie*, Amsterdam, Chez Pierre Brunel, 1702.
- LÉVÊQUE, L., *Le comte de Brienne (1595–1666)*, Revue historique 104(1910), 40–57, 241–264.
- LUKINICH Imre, *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása = Nagyenyedi Album*, Budapest, 1926.
- Magyarország története III/1., 1526–1686*, szerk. PACH Zsigmond Pál, R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985.
- MAKKAI László, *Az ellenreformáció és a harmincéves háború: Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648) = Magyarország története 1526–1686, I. kötet*, főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1985, 777–929.
- MAKKAI László, *Török Bethlen és Mohamedán Gábor: Bethlen Gábor és a török*, História 2/3(1980).

MALACARNE, Giancarlo, *Morte di una dinastia: da Carlo I a Ferdinando Carlo, 1628–1708 (I Gonzaga di Mantova: una Stirpe per una Capitale Europea, vol. 5., I Gonzaga-Nevers)*, Modena, 2008.

MALETTKE, Klaus, „L'équilibre” européen face à la „monarchia universalis”: Les réactions européennes aux ambitions hégémoniques à l'époque moderne = *L'invention de la diplomatie: Moyen Âge – Temps modernes*, sous la dir. de Lucien BELY, Paris, PUF, 1998.

MALETTKE, Klaus, *Le concept de sécurité collective de Richelieu et les traités de paix de Westphalie = L'Europe des traités de Westphalie: Esprit de la diplomatie et diplomatie de l'esprit*, sous la dir. de Lucien BELY. Paris, PUF, 2000, 55–66.

MALETTKE, Klaus, *Les traités de paix de Westphalie et l'organisation politique du Saint Empire romain germanique*, Dix-septième siècle 1/210(2001), 113–144.

MALTE-BRUN, M., *Universal Geography, Or, a Description of All the Parts of the World on a New Plan [...], Vol. II.*, London, 1822.

MARTIN, Claire, *Protestantisme et diplomatie à l'aube du Grand Siècle: Benjamin Aubery du Mourier (1566–1636), ambassadeur de Louis XIII à la Haye*, Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme français 151(2005), 265–297.

MARTIN, Claire, *Dévouement et solitude: l'ambassade de Benjamin Aubery à la Haye vue à travers ses relations avec le roi de France et ses ministres (1613–1624)*, Revue d'histoire diplomatique 3/122(2008), 223–242.

MATTINGLY, Garrett, *Renaissance Diplomacy*, London, 1962 (The Bedford Historical Series 18).

MICHAUD, M. (sous la direction de), *Biographie universelle ancienne et moderne XLIII.*, Paris, Henri Plon, 1900.

MIGNET, François-Auguste Alexis, *Rivalité de François Ier et de Charles-Quint, Tome 1–2*, Paris, Librairie académique, 1875.

MIKLÓS Ödön, *Bethlen Gábor és a holland diplomácia*, Protestáns Szemle 38/9(1929), 595–608.

MILLER, N., *Peiresc's Mediterranean World*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 2015.

MOLNÁR Antal, *Végvár és rekatolizáció: Althan Mihály Adolf és a magyarországi katolikus restauráció kezdetei = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó, Budapest, 2005, 390–398.

- MONOK István, GÖMÖRI György, *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez, Idősb Bethlen István levelei: Emlékkönyvi bejegyzések = Ráday Évkönyv, VI. kötet*, Budapest, 1990, 193-209.
- MORTIMER, Geoff, *The Origins of the Thirty Years War and the Revolt in Bohemia, 1618*, New York, Palgrave Macmillan, 2015.
- MORTIMER, Geoff, *Wallenstein: The Enigma of the Thirty Years War*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.
- MOUSNIER, Roland, *L'homme rouge ou La vie du cardinal de Richelieu, 1585–1642*, Paris, R. Laffont, 1992.
- MÖRNER, Magnus, *Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, Südost-Forschungen 15(1956), 327–363.
- MURDOCH, Steve, *Scottish Ambassadors and British Diplomacy = Scotland and the Thirty Years' War 1618–1648*, ed. Uő, Leiden, Brill, 2001.
- NAGY Gábor, „*Med Betlehenn Gabor är nu väl at correspondera*”: *Svéd diplomáciai források a fejedelemtől 1625–1626-ban = Bethlen Gábor képmása*, szerk. PAPP Klára, BALOGH Judit, Debrecen, 2013, 117–135.
- NAGY László, *Le relazioni politiche tra la Transilvania e Venezia in rapporto con i turchi con gli Asburgo = Venezia e Ungheria nel Rinascimento : atti del convegno [Venezia, 11-14. giugno 1970]*, org. Fondazione Giorgio Cini, Accademia Ungherese delle Scienze, Istituto per le Relazioni Culturali di Budapest, a cura di Vittore BRANCA, Firenze, Olschki, 1973, 199–214.
- OBORNI Teréz, *Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania = The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, eds. KÁRMÁN Gábor, Lovro KUNČEVIĆ, Leiden–Boston, Brill, 2013, 67–89.
- OBORNI Teréz, *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés*, Századok 4/145(2011), 877–914.
- OBORNI Teréz, *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben (tanulmányok)*, Budapest, 2011 (Udvertörténet kötetek IV.).
- OBORNI Teréz, *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királlyal = Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debrecen, 2009, 111–122.
- OBORNI Teréz, *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Budapest, 2002, 291–305.
- OMONT, Henri, avec la collaboration de Camille COUDERC, Lucien AUVRAY et Charles DE LA RONCIERE, *Catalogue général des manuscrits français: anciens petits fonds français III, Bibliothèque nationale*, Paris, 1897.

OSIANDER, Andreas, *Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*, International Organization 2/55(2001).

ŐZE Sándor, *Nemzettudat és historiográfia*, Budapest, Hamvas Intézet, 2009.

P.VÁSÁRHELYI Judit, *Johann Joachim von Rusdorf válogatott levelei*, Lybus Művelődéstörténeti Tár 3(1991), 99–172.

P. VÁSÁRHELYI Judit, *Molnár Albert és Johann Joachim von Rusdorf*, Irodalomtörténeti Közlemények 3(1980), 335–342.

PACH Zsigmond Pál, *Bethlen Gáborról, születésének 400. évfordulóján*, Századok (4)1981,

PÁLFFY Géza, *A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622) = Bethlen Gábor képmása... i. m.*, 139–158.

PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, História (História Könyvtár Monográfiák 27.), 2011.

PÁLFFY, Géza, “*Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608*” = *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, hrsg. Václav BŮŽEK, České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2010.

PÁNEK, Jaroslav, *Mitteleuropa in den politischen Vorstellungen in der frühen Neuzeit: Von der antiosmanischen Allianz zur evangelischen Konföderation*, Anzeiger Österreichische Akademie der Wissenschaft, Philosophisch-Historische Klasse, 1/137(2002), 133–146.

PÁNEK, Jaroslav, *Das Ständewesen und die Gesellschaft in den böhmischen Ländern in der Zeit vor der Schlach auf dem Weißen Berg (1526–1620)*, Historica 25(1985).

PAPP Sándor, *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621)*, Századok 145 (2011/4), 915–974.

PAPP Sándor, *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen = Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor, Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 103–127.

PAPP Sándor, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, 2003 (Schriften der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Nr. 42).

PARROT, David, *Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

PELZ Béla, *A hainburgi béketárgyalások*, Századok 48(1914), 477–498, 577–496.

PÉTER Katalin, *A fejedelemség virágkora (1606–1660) = Erdély története, 2. kötet, 1606-tól 1830-ig*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Budapest, 1986, 617–783.

- PÉTER Katalin, *Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta*, Századok 117(1983).
- PETERCSÁK Tivadar, BEREZ Mátyás szerk., *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben (Studia Agriensia 20.)*, Eger, 1999.
- PETITFILS, Jean-Christian, *Louis XIII*, Paris, 2008.
- PIRI Zoltán, *Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe*, Történelmi Szemle, 1–2(1999), 157–176.
- POLIŠENSKÝ, J. V., *A cseh háború és az európai Kelet és Nyugat közti kapcsolatok*, Világtörténet 2/1980.
- POLIŠENSKÝ, J. V., *War and Society in Europe 1618–1648*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- POÓR János (szerk.), *A kora újkor története*, Budapest, Osiris, 2009.
- PONCET, Olivier, *Pierre Brulart de Puysieux = Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères 1589–2004... i. m.*
- POUMARÈDE, Géraud, *Pour en finir avec la Croisade: Mythes et réalités de la lutte contre les Turcs aux XVI e et XVII e siècles*, Paris, PUF, 2004.
- PURSELL, Brennan C., *The Winter King: Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Aldershot, Ashgate, 2003.
- RICHEs, Daniel, *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg-Swedish Relations in the Seventeenth Century*, Leiden, Brill, 2013.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása 1830–1860*, Budapest, Akadémiai, 1973 (Tudománytörténeti tanulmányok 6), 472.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Gábor jelenléte Európában = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 9–75.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Az európai jelenlét alternatívái = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene... i. m.*, 13–35.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *Magyarország és Erdély a kora újkori békekötésekben*, Zempléni Múzsá: társadalomtudományi és kulturális folyóirat 7/4 (28)2007, 5–14.
- R. VÁRKONYI Ágnes, *THEATRUM EUROPAEUM 1648-1748: A vesztfáliai béke Európája – A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása*, Hadtörténelmi közlemények 111(1998).
- R. VÁRKONYI Ágnes: „Legnagyobb bölcsesség és eszesség...”: *Bethlen Gábor és az európai béketárgyalások*, Valóság 2/24(1981).

- SCHILLING, Heinz, *Der Westphälische Friede und das neuzeitliche Profil Europas = Der Westfälische Friede: Diplomatie – politische Zäsur – kulturelles Umfeld – Rezeptionsgeschichte*, hrsg., Heinz DUCHHARDT, München, Oldenburg, 1998 (Historische Zeitschrift, Beihefte, Band 26), 3–32.
- SCHILLING, Heinz, *Confessionalisation in the Empire: Religious and Societal Change in Germany between 1555 and 1620 = Uő., Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: Essays in German and Dutch History*, Leiden, Brill, 1992, 205–245.
- SEREDYKA, Jan, *Sejm w Toroniu z 1626 roku*, Wrocław, 1966.
- SMITH, Logan Pearsall, *The Life and Letters of Sir Henry Wotton II.*, Oxford, 1907.
- STROHMEYER, Arno, *Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben*, ford. Kármán Gábor, *Történelmi Szemle* 2(2017).
- SUDÁR Balázs, *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*, *Századok* 4/145(2011), 975–996.
- SUTHERLAND, N. M., *The Origins of the Thirty Years War and the Structure of European Politics*, *The English Historical Review*, 107/424 (1992), 587–625.
- SZABÓ András, „Bizontalan helyeken búdosunk”: *Szenci Molnár Albert a magyar és az európai szellemi életben*, Komárom, Lilium Aurum, 2011.
- SZABÓ Péter, *Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*
- SZABÓ Péter, ‘Bethlen Gábor lakodalmara czinalt ekessegek’ = *Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŐ Bálint, Szeged, JATE, 1990, 443–449.
- SZALAY László, SALAMON Ferenc (szerk.), *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I–III*, Budapest, 1863–1870.
- SZEKFŐ Gyula, *Bethlen Gábor: Történelmi tanulmány*, a bevezető tanulmányt és a Bethlen-irodalom kiegészítő fejezetét írta PAMLÉNYI Ervin, Budapest, 1983.
- SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor*, Budapest, 1886.
- SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása (Értekezések a történelmi tudományok köréből 6.)*, Pest, 1867.
- TAPIÉ, Victor-Lucien, *La France de Louis XIV et de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1967.
- TESZELSZKY, Kees, *Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 203–244.

- TCHENTSOVA, Vera, *Moscou face à la tentation protestante du patriarche oecumenique Cyrille Loukaris = L'union à l'épreuve du formulaire. Professions de foi entre Églises d'Orient et d'Occident (XIIIe–XVIIIe siècle)*, ed. Marie-Hélène BLANCHET, Frédéric GABRIEL, Paris, 2016.
- THUAU, Etienne, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris, Armand Colin, 1966.
- TESTA, [Ignace] de, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à nos jours*, Tome premier, Paris, 1864.
- TONGAS, Gérard, *Les relations de la France avec l'empire ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Césy (1619–1640)*, Toulouse, F. Boisseau, 1942.
- TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, 1980.
- TUSOR Péter, *Pázmány Péter esztergomi érsek kinevezése (A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország az 1610-es évek derekán)*, Századok 5/148(2014), 1081–1110.
- TUSOR Péter, *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigilia 73/1(2008), 12–18.
- VAJDA Gyula, *Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*, Kolozsvár, Stein, 1891.
- VANYÓ Tihamér Aladár, *A Bécsi Pápai Követség Levéltárának iratai Magyarországról, 1611–1786*, Budapest, 1986.
- VARSÁNYI Krisztina, *Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóműfajokban = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 275–310.
- VERESS Endre, *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága (Függelékül Bethlen ifjúkori leveleivel)*, Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvsajtója, 1914.
- VERESS Endre, *Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor viszonya az oppeln-ratibori hercegségekhez (Második és befejező közlemény): Bethlen Gábor, mint Oppeln és Ratibor hercege*, Erdélyi Múzeum, 14. kötet, 4. füzet(1897), 213–222.
- VÖRÖS Péter, *Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben*, Hadtörténelmi Közlemények 3/124(2011), 864–887.
- WAQUET, Jean-Claude, *François de Callières: l'art de négocier en France sous Louis XIV*, Paris, 2005.
- Wallenstein: Sein Leben erzählt von Golo MANN*, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1971.
- WATKINS, John, *Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early-Modern Europe*, Journal of Medieval and Early Modern Studies 1/38(2008)

WINKELBAUER, Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I.*, Wien, Ueberreuter, 2003 (Österreichische Geschichte 1522–1699).

WITTMANN Tibor, *Bethlen Gábor és az 1628/29. évi erdélyi-orosz szövetségi terv keletkezése = Magyar-orosz történelmi kapcsolatok*, szerk. KOVÁCS Endre, Budapest, 1956, 35–51.

WOLLENBERG, Jörg, *Richelieu et le système européen de sécurité collective: La bibliothèque du Cardinal comme centre intellectuel d'une nouvelle politique*, Dix-septième siècle, 1/210(2001), 99–112.

ZARNÓCZKI Áron, *Anglia és Bethlen Gábor kapcsolata angol diplomáciai jelentések tükrében (1624–1625) = ECCE: Eötvös Collegium – Collegiumi Értesítő I. (2010/2011)*, szerk. HORVÁTH László, MARKÓ Anita, ELTE Eötvös József Collegium, 2013, 121–152.

ZARNÓCZKI Áron, *Angol követjelentések Bethlen Gábor első hadjáratáról és a nikolsburgi békekötésről (1619–1622) = Bethlen Gábor és Európa... i. m.*, 129–144.

ZELLER, Gaston, *Les Temps Modernes: De Christophe Colomb à Cromwell (Histoire des relations internationales II.)*, Paris, 1953.

ZICKERMANN, Kathrin, *Across the German Sea: Early Modern Scottish Connections with the Wider Elbe-Weser Region*, Leiden, Brill, 2013.

Rövidítések

Ad	Archives diplomatiques
An	Archives nationales
B. Cz.	Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BnF	Bibliothèque nationale de France
CP	Correspondance politique
MD	Mémoires et documents
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Naf	Nouvelles acquisitions françaises
ROLKmIg	Romániai Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága

